

3645.

VEACUL AL XVII^{le-a}

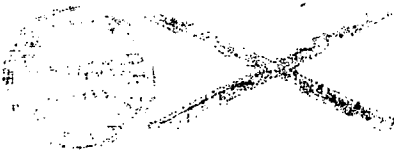
LIMBA

ȘI

LITERATURA ROMÂNĂ

DE

CONSTANTIN POPŪ

GALAȚI

TYPO-LITHOGRAFIA J. SCHENK

1892.

20668

PREFATĂ.

Adevărata viață a unui popor începe din momentul, când el se manifestează prin activitatea spiritului său, în care se oglindesc nu numai faptele ce a îndeplinit, ci și caracterul, energia și tendința spre înaintare și progres. De la aceste condițiuni depinde cultura și respectul celorlalte popoare: Multe sunt cauzele, cari promovază sau împiedică progresul. Poporul român în timpurile vechi a avut nefericirea de a fi împiedecat în progresare prin cel mai puternic vrășmas al culturii, prin oprimarea limbii materne în biserică și afacerile de stat și introducerea unei limbi străine și necunoscute în întreaga viață politică și socială.

Seculul al XVII și patriotica domnie a lui Matei Bășurab și Vasile Lupul pentru Muntenia și Moldova de o parte, iar propaganda religiunii calvino-reformată în Ardeal de altă parte, au ridicat vëlul întunecului și au scăpat de robie și opresiune limba română, deschidându-i orizontul înaintării și dându-i călăuză făclia adevăratei lumini spirituale.

Acest secol mă-am propus a-l descrie în lucrarea de față, arătând producțiunile literare și dezvoltarea limbii.

Întreaga lucrare am împărțit-o în 4 părți: 1). Bibliografia veacului, în care am nisuit a resuma tot ce s'a scris și tipărit mai important în acest veac în limba română. Am arătat ce s'a tipărit și ce a rămas scris din Ardeal, din Muntenia și din Moldova.

Din aceste două din urmă am dat exemple și de diferite feluri de hrisóve și documente, rămase manuscrise, având fie-care din ele o importanță deosebită, prin aceea că ne arată stările interioare ale țării și modul cum regula străbunii diferite afaceri publice și private. Din cărțile tipărite, cari prezintă o oare-care importanță istorică sau literară, am dat conținutul celor-va pasage. 2). Cronicele și cronicarii, dând samă de cărțile istorico-politice, din acest veac și conținutul părților mai interesante. 3) Biografii, resumând viața și activitatea celor mai însemnați scriitori, și a 4). Am dat samă de limba, ce se vorbea și scriea în acest veac, arătând formele gramaticale, precum și întrebuințarea diferitelor cuvinte cu sens diferit de cele de astăzi.

În fine am resumat toate evenimentele principale din acest veac, cari au pus basă dezvoltării intelectuale în direcțiune națională.

Nu am pretențiunea de a fi corespuns deplin cerințelor unei lucrări de felul celei prezente, care ar trebui să conțină o dare de samă amănunțită de tot ce s'a scris în acest veac, și acesta din motivul, că producțiunile literare sunt foarte numeroase și fie-care din ele, privită din un singur punct de vedere numai, ca limbă, ca scriere, ca valoare, etc. etc., ar pute forma un studiu special, ceea ce nu a fost scopul meu. Am nisuit, intru cât m'a fost

posibil, a aduna la un loc și a sistematiza în mod cronologic tot ceea ce se găsește referitor la acest veac parte amintit, parte studiat cu profunditate de învățații noștri.

Galati, în Noiembrie 1891.

AUTORUL.

Notă Dintre „citate“ cele mai multe le-am reprodus în formă cum se găsesc în originale, pentru a se vedea limba scrierilor din acel veac.

PARTEA I.

Bibliografia veacului.

A. Cărți tipărite.

B. Manuscrise.

Ad. A. 1). Transilvania.

1). *Căzania* tipărită în Belgrad la a 1641.

2). *Catechismul* calvinesc ed. I, tipărit în Belgrad a. 1642.

Din edițiunea I de la 1642 nu s'a găsit până astăzi, nici un exemplar; din răspunsul mitropolitului Varlaam apare, că a fost o broșură mică de 40 pag.

În *Cath. calvinesc* ediț. II de la 1656 tipărit de arhiepiscopul și mitropolitul scaunului Belgradului, Vadului, Maramureșului și totă țara Ardealului, din porunca și cu cheltuială principelui Gheorghe Rakoczy I, se întesce a schimba religiunea veche ortodoxă a Românilor, cu scop de a-i ademeni să primescă religiunea calvină; ca prin acésta, secta reformatorilor, cari erau în luptă și cu biserica Romei și cari erau puținii la număr în acelea vremuri, să-și pótă inmulți aderenții.

În p. I a.acestei a II edițiunii, retipărită la 1879 de D-nul G. Bariț sub auspiciile Academiei române, se combate cu citate din sf. scriptură (după cum se dice în text): „orbiciunea și neînțelepciunea celor, ce au judecat Catechismul (ed. I din 1642) neînțelegând dulcéta și

luminarea scripturei sfinte; ca să le astupe gura cu sf. scriptură și să vață cetitorii creștini, că în deșert au defăimat Catechismul, făcând gălcévă și ostenélă la atâta mulțime de ómení.“ Se referă la sinodul al II-lea, ținut la Iași în 1645, convocat de mitropolitul Varlaam spre a combate ed. I a acestui Catechism, găsită și cetită de mitropolitul Varlaam la Udriște Năsturel în Muntenia, unde era plecat cu misiunea de a împăca cértă între Domnií Vasile Lupu și Matei Basarab. În ed. III amintită, tipărită în Bucuresci pe 32 pagine, găsim numai respunsul la combaterea ed. I de sinodul a lor dóue țéri (Moldova și Muntenia).

Celea mai importante puncte, prin cari în Cath. calvinesc se combate sinodul de la Iași, sunt următoarele:

a). De cari păcate ne a curățit Christos, de celea înainte de botez sau de celea după botez?

b). Celea de ce porunci autorul le esplică în combatere ast-fel:

„Vaí voué orbilor și mincinoșilor, că ce zidiți cu o mână, cu cealaltă stricați, că voi diceți, că din celea 10 porunci afară tóte le au primit Christos din legea veche, de altă parte vă turnați de le țineți, făcându-vé singuri mincinoși, ținând molitve, aghiasmă, tămăiere și tot cinul (obiceiu) preuțesc, carele era în legea veche.“ ¹⁾

c). În punctul 3 se combate prin citate din sf. scriptură modul cum este a se înțelege credința și în ce legătură stă acésta cu faptele bune.

De un deosebit interes este conținutul capitolului, prin care se combate închinarea la icóne și acésta din motivul, că abstrăgénd de felul și modul, cum sfinții părinți înțeleg aplicarea sf. scripturii; dar în acest capitol găsim

¹⁾ Veți Bariț „Catechismul calvinesc“ pag. 25 și 26.

nise argumente foarte logice, interpretate după sf. scriptură în potriva acestui us. Iată și conținutul polemicăi din acest capitol :

„Unde diceți, că icónele nu se cuntesc (opresc) în a 2-a poruncă, grăiți afară de scriptură, cum vom arăta pe rînd.

Întâi inse trebuie se sciți, că noi nu cuntem tot felul de icóne, aū de inchipuiri cari-s făcute numai pentru frumsețe prin case și prin palate și cari sunt afară de biserică, de acestea nice nu grăim. Dar oprim cu cuvîntul lui D-zeu și cu scriptura sfîntă icónele, ce diceți, că sunt chipul lui D-zeu ; deórece pe D-zeu nice în icóne, nice în alte asemînări nu trebuie să-l inchipuim, fiindcă însuși opresce acesta :

„Cuvîntul lui D-zeu Pați audit ; iar nice o inchinare saū inchipuire nu ați vędut.“ 5. Moisi 4. stich 15. În acestea cuvinte nu numai opresce D-zeu să nu fie nice un chip și nice o icónă, prin care s'ar arăta chipul seū, ci spune și óca (causa) pentruce, adegă, că pe D-zeu nice în un chip nu-l poți inchipui, fiindcă firea sfîntiei sale e numai duh sfînt. Ion 4. stich 24 ; chiar și prorocii aū oprit a asemîna pe D-zeu în vr'o inchipuire, dară cătră cine veți inchipui pe D-zeu și ce asemînați cătră (cu) dînsul, căci pre D-zeu nimene nici odinórá nu l-aū vędut, Ion 1. stich 18, pentru aceea, dacă nimenea nu l aū vędut, nu-l póte inchipui, că D-zeu este fără incepenie și fără sfîrșenie ; iar chipurile aū incepenie și sfîrșenie ; pentru aceea foarte rău fac aceia, cari inchipuesc pe tatăl D-zeu, aretându-l ómenilor proști în chip de om.

Duhul sfînt saū arătat în chip de porumb și în chip de foc, pentru aceea đic unii că-i slobod a-l inchipui cum s'aū arătat ; noi đicem, că volnic a fost duhul sfînt în ce chip s'aū arătat ; iră noue nu ni slobod a-l scrie, că avem poruncă în care ne cuntesc. Pe Christos il póte scrie din cătu-ı (întru cat a fost) om, numai să nu se inchine chipul seū, nice să-l puie în biserică, cum (ca) să se róge cei proști ca lui D-zeu, nice să-ı puie nume pandocrator (alterat). Scim că în al 7-lea sabor, care aū fost, foarte tare aū cuntenit, să nu se scrie chipul lui Chr., nice din cătu-ı (întru cât este) om vędut și în trup ; așisderea Theodosi și Vantiean imperații, aū cuntenit să nu scrie nime chipul lui Christos. Iar icónele altor sfînți seva a căruı (măcar a căruı ar fi),

cari le pun in biserică și li se închină și le sêrută, ñicem că i idolie (idololatrie) și pecat mare, căci orî ce face omul fără credință, acela-î mare pecat rim. 14 stich 23, credința-î din auzîit, auzîitul din cuvîntul lui D-ñeù. Ce cuvînt ar puté cineva aduce din scriptura sfînta, cum (prin care) să arete, că icónele sfîntilor trebuie să le pună in biserică. Pentru acest lucru, fórte tare gre-sesc și făcétorii și cinstitoriî icónelor și de aceste își ride D-ñeù, Isaia 14 stich 15, 16, 17, 18 ñicénd: „*taie un lemn din pădure și face foc și se încălðesce și să-și cocă pîtu, dintralt dărab (bu-cată) își face pe D-ñeù și i se închină.*” După (despre) acestea despre tóte nice o pildă nu aũ, nice din patriarhi, nice din pro-roci, nice din traîți ómenî sfîntî, să fie făcut cândva chipuri și să se puie in biserică, unde s'aũ rugat lui D-ñeù. Că acésta trebuie să o sciți, că in trei chipuri își face omu boz (idol): 1). când gândește omul cu mintea sa pe D-ñeù in alt chip decum s'aũ ar-état; 2) când cinstesce cineva pe D-ñeù altmintrea, decum s'aũ ar-état in cuvintele lui și a 3-a óră, atunci își ridică ómenî idol, când daũ ce este singur a lui D-ñeù ómenilor saũ altor fapte.“ 1).

Se combate in capitolul din urmă cinstirea cruceî, pe care a fost restignit Is. Christos, prin cuvintele:

Iar unde aduceți crucea lui Chr., că o cinstiți, pentru că și-aũ vèrsat sângele pe ñinsa, faceți idolie mare dând cinstea lui Chr. unui lemn, că crucea nu ne aũ rescumparat pe noi ci Christ; că dacã ñiceți cruceî făcétóre de viétă și o cinstiți așa tare, pen-tru că aũ fost ascernutul lui Christos și și-aũ vèrsat sângele pe ea, dară căci (pentru ce) nu scrieți și pe Iuda și să-l cinstiți și să-l sêrutați? căci el vîndu pe Christ., să-și verse sângele pentru noi și el fu mãi virtos oca (causa) mortîi lui, și că ce (de ce) nu cinstiți și pe Pilat și pe toți jidoviî, cari omorîră pe Christ? --- ñiceți că de n'ar fi fost crucea n'ar fi fost ispășenia ómenilor, ce grăiți impotriva sf. scripturî, de óre-ce nu-î sub ceriũ intraltul ispășenie fără numai in Christos“. 2)

Polemica se inchie cu rugarea ca să nu imble du-pă obiceiurile omenescî, depărtându-se de scriptură și

1). Același pag. 26—30.

2). Același pag. 31.

căutând ispășenia afară de Christ, adevărată apă vie în fântâni seci; ci să se socotescă, silindu-se a merge la păstorul cel bun Christ și a intra în staulul sfinției sale; cu un cuvânt se recomandă Românilor a accepta ca bună și mântuitoare religiunea calvină.

După finirea polemică, se retipăresce ed. I a catechismului, conținând în p. I capitolul prim 3 părți și anume: despre nevoia omului, p. II rescumpărarea omului împreună cu explicarea credului apostolilor, a credinței despre duhul sfânt, semnelor sfinte, a milei lui D-șeu în Christ, a botezului și cinei Domnului.

Partea III despre mulțămirea omului izbăvit (mântuit) dintru nevoia lui, cu care se ține lui D-șeu, explicând înțelesul celor deșce porunci și a rugăciuneii domnului.

În Capit. II se tracteză despre sfintele taine, dintre cari nu admit numai taina botezului și a cinei Domnului, lepădând: Mirul său ungerea după botez, Pocăința, Preoția, Nunta și Maslul, ca netrebuitoare la mântuirea omului. Se tracteză întâiu botezul punându-se opt întrebări, pe cari le esplică, după cum au creșut ei, că ar fi mai acomodate sfintei scripturii; între alte întrebări se esplică ce însemneză cuvântul botez, de ce s'au orînduit, forma, puterea, lipsa lui etc. După botez se tracteză și esplică cina Domnului în următoarele patru întrebări:

- 1). „Cine au rînduit cina Domnului ?
- 2). Când au rînduit'o ?
- 3). În ce chip au din ce au rînduit'o ?
- 4). Pentru ce ispravă (folos) au rînduit'o ?“

În partea din urmă se tracteză învățătura despre

căsătorie, arătându-se câtu-i de sfintă și de cinstită sf. căsătorie, între tot felul de ómeni, ce bunătăți are, datorintele reciproce dintre soți și despărțenia cu ucă (causă) dréptă. Se inchie cu rugăciuni de duminică inaintea propovedaniei, de sară după propovedanie, rugăciuni în zilele próste, inaintea mánecării, de har după mánecare, rugăciuni pentiu bolnavi și pentru cari sunt căduți în ispite și nevoi.

Exemplarul, după care s'a retipărit acest *Cathechism* de d-nul G. Bariț, din însărcinarea Academiei române, spune D-sa în prefață: că i-a cădut în mână prin o fericită întâmplare, în momentul când o sermană văduvă bătrână, ajunsă la neputință, era pe aci să începă a-l rupe, ca să-și ațite focul cu foile lui, și că, după cât a putut D-sa cerceta, acel exemplar era unicul din câte se vor fi tipărit în ed. II. Deci transcrierea și retipărirea lui în ed. III era o adevărată necesitate, nu numai ca document de limbă veche románescă, ci și din punct de vedere filologic, adecă lexicografic și din cel istoric.“¹⁾

În escursiunea istorică asupra *Cathechismului calvinesc*, d-nul Bariț arată, că scopul acestei retipăriri, precum și a tuturor cărților vechi rămase, trebuie să fie: „de a scóte din fie-care câte un vocabulariú de cuvinte vechi, nu numai curat românesci ci și străine din câte s'au strecurat în limba noastră, a fi cu tótă atențiunea la modul scrierei, la gramatică și la pronunțarea cuvintelor, la fraseologie și cele-lalte criterii ale limbei din epoce diverse.“²⁾

Un studiú amănunțit asupra acestei cărți aparține însă literaturii bisericesei, fiind scopul acestei lucrări mai mult o privire generală, de cât o monografie.

2). *Noul Testament* saú împăcarea cu legea nouă a lui Isus Christ., Domnul nostru, isvodită cu mare so-

¹⁾. Același în prefață.

²⁾. Același pag. 83.

cotință din isvod grecesc și slavonesc pre limba română-nescă cu indemnarea și porunca dimpreună cu tótă cheltuială a Măriei Sale Gheorghe Rakoczy, craiul Ardealului. Tipăritu-s'au intru a Măriei Sale tipografie, dintăiū noue în Ardeal, în cetatea Belgradului, aniū de la intruparea Domnului 1648, de Gheorghe Stefan, arhiepiscopul și mitropolitul scaunului Belgradului și al Ardealului. Conține 658 pag. în 329 foī. In predoslavie (precuvintare) cătră Măria Sa Gheorghe Rakoczy se dice vëdënd și înțelegënd Măria ta, că noi Români, cari suntem în țara Măriei tale, nu avem nici Testamentul cel nou, nici cel vechiū deplin intru limba noastră, Măria ta te-ai milostivit ca un craiū milostiv și mi-ai poruncit, se caut în popiū mei preoți călturarī și ómeni înțelepți, cari se scie isvodi Testamentul cel nou a Domnului nostru, a lui Isus Christ., din limba grecescă și slovenescă și latinescă; care (ce), vëdënd porunca Măriei tale, am și făcut și Măria ta încă te-ai milostivit de ne-ai adus meșteri străini, de ne-au făcut tipografie și le-ai dat plată din visteria Măriei tale, și pentru că acel lucru bun și sfint este început din sfatul și din demnătura și cu cheltuiala Măriei tale, pëntu aceea se cuvine, să iasă sub numele și sub socotința și sub destoinicia Măriei tale, pentru carele să aibă numele Măriei tale pomană neuitată în veci.“¹⁾

In a 2-a prefață cătră cetitori, găsim mai multe momente insemnate și anume:

1). Că acest Testament au început a-l isvodi ieromanahul Silvestru, care s'a ostenit cât s'a putut și în curënd a murit. Revisuind scrierea remasă arhiepiscopul și mitropolitul G. Stefan a găsit o mulțime de lipsuri și greșeli, din causă că Silvestru nu sciea bine limba și cartea grecescă, pe cari le-a corectat nu numai după isvodul grecesc, ci după tóte câte a putut afla, și sêrbesci și latinesci, cari erau isvodite de cărturarī mari și înțelegători; dar nu s'a depărtat de ceea grecescă, sciind că duhul sfîrt a îndemnat evangeliștii și apostoliū a scrie în limba grecescă Tes-

¹⁾ Cipariū Crestomație pag. 8, 3.

tamentul cel nou și cartea grecă este isvodul celor-lalte. (Influița grecismului).

2). Se arată cetitorului următoarele :

Noi în acest Testament am pus suma (sumariul) la toate capetele și în sumă sunt stihuri, cari arată mai pe scurt lucrurile, ce sunt scrise în acel cap, pentru ca să se afe mai de grabă ce va vré să caute, și în toate capetele toate sorócele le-a pus cu număr, carele să chiamă slovenesce stih, pentru că mai în toate limbile vedem că au acest isvod de scris cu stihuri, pentru că fórte lesne-í a găsi în degrabă, ce vei vrea să cauți în numărul sorócelor.

În punctul al 3-lea arată lipsa (sărăcia), de cuvinte în limba românească de pe atunci, ȕicând : că unii au isvodit unele cuvinte în un chip, alții în alt chip, iar el a urmărit după alte limbi, lăsând terminii, pentru cari nu aveaú cuvintele în limba română, cum era în originalul, după care a tradus, așa d. e. sinagogă, publican, gangrenă, apoi pietrele scumpe, nume de ómení și de lemne și altele, cari nu se scriú românesce.

De o deosebită importanță este p. al 4-lea prin care autorul arată, că s'a nisuit a serie în o limbă mai generală, care să o pótă înțelege toți Românií, orí unde ar fi locuind ei. În acest p. ȕice Simion Stefan : „că Românií nu grăesc în toate țările în un chip, încă nici în o țară toți în un chip, pentru aceea cu nevoie póte să scrie cineva să înțelegă toți, grăind unii un lucru în un chip, alții în alt chip. Au vestmínt, au case, au alte multe, nu le numesc în un chip ; bine scím, că cuvintele trebuie să fie ca banii, cari umblă în toate țările, așa și cuvintele acelea sunt bune, care le înțeleg toți. Noi drept aceea ne-am silit, din cât am putut, să isvodim așa cum să înțelegă toți, iar să (dacă) nu vor înțelege toți, nu e vina noastră, ci de vina celui ce au resfirat, Românií printralte țări, de ș'au amestecat cuvintele cu alte limbi, de nu grăiesc toți într'un chip. ¹⁾

3. *Cathechismus*. Atsaja et atsaja summa szau Meduba Christinaszkoe, kuprinsze en entreberj și reszpun-

¹⁾. Același pag. 84—86.

szurj szkurtoe; și kú adeveretury den skriptura szventoe enterite.

Cartea este dedicată lui Bartsai Akos, Banul Lugoșului, Caransebeșului și Comitele Severinului. Autorul Fogorași; anul 1648 în Belgrad (Hașdeu, cuvinte din bătrâni. t. II, pag. 724—727).

4. *Psaltirea*, ce se dice cântarea a fericitului pro-roc și împărat David cu cântările lui Moisi și suma și orînduiala la toți psalmii, isvodită cu mare socotință din isvod jidovesc pe limba românească, cu ajutorul lui D-șeu și cu îndemnarea și porunca dimpreună cu tótă cheltuiala Măriei Sale Gheorghe Rakoczy, tipărită în Belgrad la 1658, 18 foi nepaginate înainte și 300 foi paginate după aceea. În predoslavie către Măria Sa, craiul Ardealului, după ce laudă fapta bună a Măriei Sale și amintesc și binele ce s'a făcut prin traducerea acestei cărți în l. românească, prin ce s'a delăturat smintela de a nu fi înțelesă de mulți, fiind-că n'a fost cetită în limba lor ci în limbă străină; care de mulți n'a fost înțelesă, nici chiar de preoți, așa în cât creștinii, cari mergeau cu mare dor la biserică, ca să înțelégă rugăciunile, cântările și mângăierile, cari sunt în psaltire, ce neînțelegend, se întorceau acasă măhniți. (Cipariu, *Analecte lit.* pag. 100—114).

5. *Cathechismul calvinesc* din an. 1657 (veđi pag. 1 p. 2).

6. *Sicriul de aur*, carte de propovedanie la morți scósă din scripturile sfinte cu porunca și îndemnarea Măriei Sale Apafi Mihail, craiul Ardealului, tipărită în tipografie nouă în cetatea Sasșebeș la 1683 de Popa Ion din Vinți, 168 foi paginate.

În predoslavie cătră Măria Sa spune, că neavând putere de a-î mulțami prin altă ceva, o să-î mulțemescă prin rugăciuni pentru sănătatea sa și a casei d-sale, pentru milostenia, ce a avut de a da bisericeii celei amărite și neamului nostru slăvit și întunecat scăpare și scutélă. În prefață către cetitori arată, că din porunca Măriei Sale s'a ridicat tipografia românească pentru luminarea neamului nostru, care din lipsă și slăbiciune, a ajuns până întru atâta în cât mai tóte celea poruncite de D-deu era să le uite. Amintesce apoi, că tóte cuvintele scripturei sunt insemnate cu cap și stih ca în cartea lui Iov, și că multe cuvinte le-a întrebuițat după cum se grăiaū pe acelea locuri, deși în alte părți altfel le grăiesc d. e. *ocă* și *pricină* aū *adeverință* în *alan* și în *potrivă*, *hasnă* și *folosul*, *alduială* și *blagoslovenie* și altele puse după graiul locului (Cipariū, *Analecte lit.* p. 114—127).

7. *Cărare pre scurt spre fapte bune îndreptătore*, tipărită de Popa Ion din Vinți în Belgrad la a. 1685, 7 foi dinainte nepaginate, 101 paginate și III din urmă nepaginate (Cipariū, *Anal. lit.* pag. 127—134).

8. *Rânduiala diaconstelor*, de pre limba slovenescă, tipărită în scaunul mitropoliei Belgradului la a. 1687. (Filipide, *Ist. lit.* p. 75).

9. *Ciasloveț*, care are întru sine slujbele de nópte și de ți pe românie de pre slavonie, în Belgrad la an. 1687. (Filipide, *Ist. limb. și liter.* pag. 75).

10. *Molitevnic*, isvodit din slovenesce pe limba românească sub crăirea și biruința prea luminatului și milostivului Domn Michail Apafi, craiul Ardealului de Popa Ion din Vinți, tipărită la Belgrad la 1689, VI foi

nepaginate dinainte, 222 paginate și 8 nepaginate în urmă (Cipariu, Anal. lit. pag. 134—140).

Afară de acestea s'aū mai tipărit în Ardeal și alte multe cărți de conținut bisericesc, dintre cari din unele s'aū găsit numai fragmente, fără a se sci titula, locul și timpul când s'aū tipărit. O bibliografie complectă asupra tuturor acestor scrieri aparține însă literaturii bisericesci.

Manuscrise și documente din Ardeal până acum se cunosc foarte puține, avēnd aprópe tóte ca conținut bogomilismul. Așa avem un *sbornic* scris de Popa Ion din satul Sîmpetru, pe la 1620, conținēnd: *Alexandria*, *Flórea darurilor*, *Rojdanicul*, etc. etc., un alt *sbornic* conținēnd: *Vedeniele maiceī preciste*, *Cântări bisericesci*, *Tatăl nostru cu tîlc*, *Calavasiile de la buna vestire*, *Poveste de pildă* etc., un al 3-lea *sbornic* cu *Apostoli* și *Evangheliile duminicilor de peste an*; *Păscălia filosofului Damaschin*, *Invătăturī la serbători* etc.

Penticostarul scris de Alexandru dascălul la 1649 și un *Triod* de același autor și în același an.

A *luy szvent David Kraj* și prorokul o szutyē și csines dzecs de soltari, cari aū szkisz cu menile lui *Viski Iános* en Boldogfalva 1697 și *Psaltirea* în versuri de Teodor Corbea, scrisă pe la 1700. Acestea manuscrise se găsesc prin diferite biblioteci din România și din Ardeal, iar un studiū special asupra lor până acuma n'a apărut, de cât conținutul câtor-va din ele în *Crestomația D-lui Gaster* și în *Cuvinte din bătrâni de d-nul Hășdeu*.

Ad. A. II. In Muntenia.

1). *Pravila mică*, acēsta este dreptător de lege, toc-
2

mele sfinților apostoli. Tipăritu-s'a în tiparna prea luminatului Domn Matei Băsărab, voevod a tótă țara Ungrovlachiei, în mănăstirea Govora vileato (anu) 1640, IV foi nepaginate și peste 158 paginate. A II edițiune a acestei cărți s'a tipărit de Academia română la 1884 și a III ediț. de d-nul Bujoreanu în colecțiunea de legi române, t. III. În prefață se dedică această carte cătră toți servitorii sfintei biserici: arhiepiscopi, mitropoliți, episcopi, preoți și tuturor duhovnicilor, punându-li-se în vedere să o facă cunoscută tuturor credinciosilor creștini de neamul românesc, ca vindecătore de sufletele ómenilor și de păcate, nedându-o însă în mână de mirenî. Acesta Pravilă a eșit în două feluri de exemplare, în unele figurează Teofil, mitropolitul Munteniei, în altele Ghienadie, mitropolitul Ardealului. D-nul Densușanu, în Istoria limbei și literaturii române p. 140, e de părere, că Pravila a fost tradusă în Transilvania și pentru economie cei doi mitropoliți s'au înțeles să și-o tipărescă cu o mică schimbare de câte-va cuvinte fie-care pentru sine, dând unul cartea, altul tiparul. Fiind-că lipsesc provincialismele se vede că traducerea transilvană a fost revădită în Muntenia și la acesta revisiune se va reduce osteneala lui Meletie Macedoneanul, egumen și tipograf și a lui Michail Moxalie. Traducătorul Pravilei se pare a fi Silvestru ieromonachul, traducătorul ardelean.

2. *Invățături peste tóte zilele*, prepuse de pe limba grecescă pe limba românescă de Melchisedec, egumenul mănăstirei din Câmpu-lung, tipărite la Govora în 1642.

3. *Evanghelie invățătore sau Căzanie peste duminecele anului și prasnice*, tipărită la Govora la 1642. Atât această Căzanie, cât și acele din Moldova și cea tipărită la mănăstirea Dealu la 1644 sunt intru tóte asemenea

cu cărțile tipărite în Ardeal de același conținut, prin urmare nu pot fi considerate de cât copieri, schimbându-se numai cuvintele neusitate în acele locuri și formele gramaticali, pentru a se pute înțelege în partea locului.

4. *Pravila cea mare saă indreptarea legiă cu D-đeü*, care are totă judecata arhierescă și împărătescă, de toate binele preoțesci și mirenesci etc., acum dintăiü prepusă toate de pe elinesce pe limba românescă cu nevoința și și osârδια și cu totă cheltuiala prea Sft. de Christos Chir Stefan, cu mila lui D-đeü mitropolitul Târgoviștii, în tipografia prea luminatului Domn Io Matheü Voevod Bășarab, tipărită la *Târgoviste la a. 1652*, tradusă de Daniil Andrei Panonianul, ajutat de doi greci din Chio: Ignatiu Patritzi, ieromonachul și Pantilemon Ligaridi, precum și de un frate al acestuia Paisie Ligaridi, învățator la Iași. În prefața adresată către mitropolitul Stefan, ăice autorul: „să daü și eü ceva Domnului meu din câte mi-a dat și să nu mă arēt, să ăice că voiesc numai folosul binelui meu, ei voiü cu totă inima, ca să nu las comóra ascunsă, nici grădina incuiată, ce se ăice capetele dumneđeescilor Pravile, să le aduc și să le prefac, de pe elinesce pe cuvinte próste românesce; și am făcut alegere din multe și bogate Pravile, tremițēnd până și la împărătesca cetate“¹⁾.

Din textul cărții de 795 pag., lipsind XXV de la început, aflăm reproduse în Crestomația d-lui Cipariü mai multe capitole dintre cari voiü aminti conținutul următoarelor:

Pentru judecător cum i se cade se fie *milosird* și să nu credă cuvintele nimănuï fără de întrebare. Cade-se judecătorului adecă arhiereului să fie asemenea judecătorului celui drept și marelui arhiereü D-lui nostru Isus Cristos, se fie tuturor milosird, neaducător aminte de răü, nemănios, nefățarnic, neluător de mită,

¹⁾ Cipariü Crestomație p. 166.

drept să nu cređă lesne și fără de întrebare prepunerile și pările și bănuelile. Că de va asculta și va crede, adecă celea ce stău împotriva celor bune, nu este drept, pentru că mulți de multe ori se pedepsesc fără dreptate, căci nu caută judecătorul vina. Judecătorul i se cade să-și adueă aminte de acestea trei lucruri: întâi, că e pe lege începător, a doua, că pe ómeni oblăduesce, a treia, că în veci nu e începător, ci și el ca și un om va să móră.“¹⁾

În capitolul pentru dreptate se atrage atențiunea judecătorilor ca să fie dreptți, să judece pe toți de o potrivă, să nu iae mită și să nu-ı fie prețin, saũ de va fi boier să nu-ı fie rușine de el; asemenea și de va fi sărac să nu-ı fie milă de el inaintea judecății, să arete, că nu cunosce pe nime, fără numai dreptatea. In alte capitole se arată orînduieła bisericeı, datorințele episcopilor și preoților. In acestea se ȃdice: „că prin săborul de la Neochesariă este oprit preoților și clericilor de a se însura a doua oră; iar însurându-se trebuie să iasă din preoție, iar dela biserică nu se gonesc; că preoților nu le este iertat să mérgă să mânânce și să bea în crășme, de cât în casuri extraordinare, când d. e. ar călători și în localitatea, unde ar trebui să dórma, nu ar găsi alt adăpost, nepermițendu-le nici de a ținé crășmă saũ prăvălie, ci dacă ar dispune de atari proprietăți, să le inchirieze altora. Legile împărătesci din acéstă pravilă sunt imprumutate din Pravila dela Iași din 1646 (veđi Moldova).

4. *Cluci saũ chea înțelesului*, scósă pe limba rumănescă cu osârdia prea sfintului Varlaam, mitropolitul Ungrovlachiei în ȃdilele prea luminatului Domn Io Serban voevod, tradusă din ruseșce cu multă cheltuială de „dascalı învetați“ și tipărită întâiũ în mitropolia din

București la a. 1678, 4 foi nepaginate înainte și 108 paginate în urmă.—(Cipariu, Crestomație p. 181—185).

6. *Sfînta și dumnezeiesca liturghie*, tradusă din grecește pe românește de Inochentie ieromonachul în mitropolia Bucureștilor a. 1680. (Filipide, Ist. lit. p. 78).

7. *Sfînta și dumnezeiesca evanghelic* de pre isvodul grecesc, tradusă de Iordache Cantacuzin în colaborare cu Atanasie Tomaidul, București 1682. (Același, pag. 78).

8. *Apostolul, după orînduirea grecescului Apostol*, tradus de mai mulți „dascalii“, București 1683. V foi nepaginate, 199 foi paginate.—(Gaster, Crestomație t. I. p. 269—262).

9. *Biblia adică dumnezeiesca scriptură ale cîi vechi și ale cîi noue lege*, toate care s'au tîlmăcit după limba elinescă spre înțelegerea limbei românești cu porunca prea bunului creștin și luminatului Domn Ión Șerban Cantacuzino Băsărab voevod și cu îndemnarea dumnealui Constantin Brâncovianul, marele logofăt și nepot de soră a Măriei Sale etc. etc. Tipăritus'a întâiu în scaunul mitropoliei București, în vremea păstoriei sf. părinte Teodosie, mitropolitul țării, și pentru cea de obsce priință s'a dăruit neamului românesc; anul 1688, V foi la început nepaginate și 932 paginate. (Cipariu, Anal. lit. p. 166-195). Acésta Biblie este de fôrte mare importanță literară și ortografică. La traducerea și lucrarea ei iaă parte Români din ambele principate, prin ce se tînde la unificarea limbei. Intre traducători și colaboratori amintim pe următorii:

1). Spătarul Niculai Milescu, care după susținerea d-lui B. P. Hașdeu, ar fi tradus acéstă Biblie din original. D-nul V. A. Ureche din contra nu află destul de intemeiată

asertiunea d-lui Haşdeu, fiind de părere că Milescu ar fi colaborat numai la traducere, fiind că fraţii Radu şi Şerban Greceanu, cei de ai doilea colaboratori au utilizat isvode mai vechi şi pöte aũ dispus şi de Palia din Örestie dela 1582 alui Michail Tordasy. 3). Arhiereul Gherman Nisis. 4. Mitrofan episcopul de Huşi şi alţi mulţi dascalii, pedepsiţi (invętaţi) nu numai în limba noastră, ci şi în cea elinească. Spătarul Nicolae Milescu însă nu este amintit ca colaborator şi traducător nici în prefaţă, nici în epilog. Invetaţii noştri, cari s'aũ ocupat cu lămurirea acestei cestiuñi, încă n'aũ ajuns la nici un rezultat definitiv; uni susţin una, iar alţii alta. Dacă în adevăr a conlucrat şi Milescu la această lucrare, atunci nu e trecut între conlucrători din cauza aventurilor sale, şi fiind că în vieţa lui a fost complice la tradarea a lor doi domnitori. În epilogul acestei Biblii la pag. 932 se spune: „că acesta carte sfinţă s'a tipărit în oraş în Bucureşti, însă cu cheltuiala prea luminatului, prea creştinului şi cuvioşului Domnului şi stăpănului nostru I. Serban Cantacuzino voevod, biruitorului şi oblăduitorul a totă Ungro-Vlachia. Iară cu nevoinţa şi îndreptarea celor ce s'aũ întimplat dascilii şi mai mult desluşindu-se pe limba rumânească, de cei mici şi plecaţi din slugile Măriei Sale Serban biv-vel logofet i brat (şi fratele seũ) Rădul logofăt ¹).

În pagina din urmă se aminteşce, că meşteşugul tipografiei şi îndireptării cuvintelor rumâneşti a fost făcut de Mitrofan, episcopul de Huşi şi ca Bibliă s'a tradus de pe isvodul elinesc tipărit la Francofurt, pe care l'aũ găsit traducătorii ca cel mai adevărat şi cel mai vechiũ. Arhiereul German Nisis şi după petrecerea lui alţi dascalii pedepsiţi se amintesc în prefaţa I. Însemnă-

¹). Cipariũ, Crestomaţie p. 194.

tatea cărții din punct de vedere gramatical și lexicografic la capitolul corespunzător.

10. *Mărgăriture*, adecă cuvinte de multe feluri de mulți dascăli talmăcite de pe limba grecască pe limba rumânească și s'au tipărit în orașul Bucureștilor la an 1691 de la zidirea lumii, VI foi nepaginate și 178 foi paginate. În prefața către Măria Sa sunt iscăliți logofeții *Radu și Serban Greceanu* mici plecați și dreptele slugi ale Măriei Sale. În diferite capitole se tractază: „Acelui întru sfinți părintelui nostru alui Ioan Zlatausta pentru a filor creștere, cuvînt al doi-lea pentru frumuseța muerilor, cuvînt al XIX pentru pocăință, respălătirea unui tâlhar ucigaș“ etc. etc.

Pe lângă acestea saū mai tipărit în Muntenia mai multe cărți rumânești, ca: *Evangheliă, Trioduri, Moli-tevnice, Invățături crestinești, Catavasiiere și altele*, dintre cari însă nici una nu presintă vre-o importanță mai mare de cât celea amintite.

Ad. B. Manuscrise și documente în Muntenia.

1. *Târgoviște 1622* o hârtie, prin care țiganul Dumitru, ficiorul d-lui Eremiași, se vinde cu familia sa și cu totul al seū neguțătorului Stan din Târgoviște de a sa bună-voie, cum (ca) să-i fie țigan de moșie și de stră-moșie. Prețul vîndărei face drept un cal, 600 de bani, 20 ocale de fer în valóre de 300 de bani, o pareche de foi în valóre de un galben. La acea tocméla aū fost mai mulți omenī buni ca martori, a căror nume sunt amintite în hârtie, iar la sfârșit se spune, că afără de prețul de sus i-a mai dat 5 galbeni cu cari s'a rescumparat de un Turc ce i-a cădūt asupra. (Hașdeu Arhiva istorică a României p. 128).

2. *Un hrisov de judecată*, dat de parcalabul, din Târgul Jiului, Gergei Stoica pentru a aplana cërta ivită între logofetul Miloş şi Radul Dejanul pentru un cal al Oprei al Popei. Data, Târgu Jiului 1626 (Gaster, Crestomație, t. I. p. 73, in colecția Academiei române).

3. *Târgoviște 1636*, Juniu 29, o hărtie prin care membrii municipalității dela Târgoviște întăresc banu lui Hrisca cumpărătura unei vii cu preț de 110 galbină ung. dela șoimariul Stanciul, arătând hotarele și însusirile acelu vii (Hașdeu, Arhiva istorica t. I. p. 15).

4. *Târgoviște 1640*, Junie 21, o hărtie prin care armeanca și cu fica sa Mușa vinde egumenului Athanasiu un loc din Târgoviște, cumpărat de ea cu 5 galbeni ungurești și vîndut cu 700 de bani gata, adeca 300 de bani mai puțin, dați pentru pomană. (Hașdeu, Arh. ist. t. I. p. 23).

5. *Un hrisov de rumanie* din an. 1650, dat de Stan, parcalabul din Rusești, prin care marturisește, că pe timpul domniei lui Matei voevod din cauza greutăților ce le au pe capetele lor, atât din partea domniei cât și din alta parte, ne avînd ce mai face și-au plecat iarăși capul la pîla postelnicului Iordache, să fie iară rumân, cum a fost la părintele D-nialui împreună cu feciorii și cu nepoții sei, câți i va da Dumnezeu. Ca probă pune pe hrisov pecetea și iscălitura mai multor martori. (Gaster, Crestomație t. I. p. 134) colecțiunea Academiei române.

Notă Actul de rumanie era o declarare, prin care un om liber își așervea libertatea proprie, devenea rumân la un proprietar, adeca legat de pămînt, un grad numai superior țiganului, care era rob vecinic, nelegat de pămînt și care se pute transfera dela un loc la altul și vinde dela un proprietar la altul).

6. *Fară loc, 1665* Juniu 9, o hârtie prin care Radu Leon vodă scutește pe Stoian, fiul popei Stan, de bir popesc și de bir de țară, fiind singur copil al unui preot sărac (Hașdeu, Arh. p. 56).

7. *Tismana 1669. Nov. 21*, o hârtie prin care Mihail din Groșeni în înțelegere cu alți moșneni amanează manastirii Tismana moșia sa din acel sat pentru prețul de 7 taleri, cu cari să pôtă plăti miera împărătésca și banii haraciului (tributului), pentru satul întreg. De va pute da banii înapoi până la sf. Dumitru să-și pôtă relua moșia, iar de nu să-î deie părintele Petronie restul din prețul întreg al moșiei, care apoi va rămâne moșie stătătore la sf. mănăstire. Drept dobînda a banilor până la sf. Dumitru, să aiba drept părintele de a cosi tôte fânațele (Hașdeu, Arhiv. ist. p. 95-96).

8. *Fară loc, din 1679*, hârtie prin care postelnicul Nicula dela Deleni vinde cumnatului său Nicula dela Pitești o copilă țigancă, prevedënd mesuri ca ea să nu se pèrdă (Hașdeu Arhiv. p. 56).

9. *Fară loc, 1679 Aprila 27*, o hârtie prin care vèlvornicul Badea Bălăceanul însărcinează municipalitatea (consiliul comunal) dela Pitești să cerceteze, dacă era mai dinainte aședată măcelaria în casele, ce cumparase logofetul Nicula dela Nedelea, fratele Calii, drept 3 galbenii ungurești, iar în cas contrare să siléscă pe Nicula de a întorce casele proprietarului de mai nainte, primind înapoi banii dela Calea, sora Nedelii, care nu pôte suferi măcelaria în vecinatatea locuinței sale (Hașdeu, Arh. p. 60).

10. *Fară loc, 1679, Juniu 15*, o hârtie prin care un ȃrecare Basiliu se împrumută dela Nicula din Pitești

cu 10 galbină ungurească până la sf. Ilie, îndătorindu-se a răspunde cheltuiala judecării în cas de neplată (Haşdeu Arb. p. 61).

11. *Fară loc, 1682 Februarie 11*, o hârtie prin care Radul dela Preoteşci în loc de 10¹/₂ taleri, datorii lui Nicula pe miere, îi dă 4 iepe şi drept dobândă 3 cârlani (Haşdeu p. 61).

12. *Fară loc, 1687 Juniu 16*, o hârtie, care conţine testamentul lui Nicula, prin care imparte totă averea sa miscătoare şi nemiscătoare la femea sa Ancuţă, la nepoţii sei şi la manastirea Vieroşul. (Haşdeu p. 61).

Ad. A III. În Moldova.

1. Prima carte tipărită în Moldova este *Căzania*, talmăcită de mitropolitul Varlaam. Titlul cărţii este: *Carte rumănescă de învăţătura duminecei preste an şi la prasnice împărătesci şi la sfinţi mari*, talmăcită din limba slovenescă pe limba rumănescă de Varlaam mitropolitul de ţara Moldovei, în tipariul domnesc din Iaşi anul 1643. II foi nepaginate+384 foi paginate+IV nepag.+116 paginate. (Gaster Crest. p. 193-199; Cipariu Crest. p. 204-212. Tot Varlaam a tipărit la Suceava la an. 1645 şi *Respunsurile la catechismul calvinesc*, din cari nu e cunoscută până adî decât prefaţa.

2. *Septe taine a bisericii* tipărite cu învăţătura şi cu totă cheltuiala a Măriei Sale Ion Vasile Voevod, în tipariul cel domnesc, Iaşi 1645, IV foi nepaginate † preste 340 paginate, 340 text şi restul scara. (Cipariu p. 212 şi 216 Gaster 114-118 t. I).

3. *Carte rumănescă de învăţătura dela Pravilele împărătesci* şi de alte judeţe cu dişa şi cu totă cheltuiala lui Vasile Voevod, Domnul ţării Moldovii, talmă-

cită din limba elinésca pe l. rumănesca în tipariul domnesc Iași 1646 de Eustrăție Logofetul, XVII nepag. † 186 pag. (Cipariu p. 216-223 Gaster p. 118-124).

Acésta Pravila după părerea învățaților nostri a fost incorporată, adecă adăugată Pravilei celei mari din Târgoviște dela 1652, tradusă de Daniil Panonianul, schimbându-se numai rîndul capitolelor și cuvintele usitate numai în Moldova cu cuvintele identice usitate în Muntenia.—De asemenea există o mare asemănare între acésta Pravilă și cea de la Govora dela 1640, tipărită de mitropolitul Ardealului pentru eparchia lui și nu pentru Țara rumănescă. Pravila din Ardeal s'a tipărit la Govora, probabil din cauză că tipografiile din Transilvania vor fi fost risipite pe acelea timpuri,—ca probă e că Racoți al II. inființă tipografia în Belgrad abea la 1648.

În predoslavie se amintesc: „ca Ion Vasilie voevod, Domnul Moldovei, urmând urma celor buni și înțelepți domni, socotind neputința și slăbiciunea acestui loc și inpuținarea izvoarelor sfinteii scripturii și altor învățături și cunoscând nevoia, ce va veni asupra omenilor fără învățatură, locuitori în țara Moldovei, că vor fi de pururea insetăți și lipsiți ca și cum ar fi în un loc secetos, fără de apă, și mai virtos vedënd nedreptățile și asupririle mișeilor spre a curma acésta după multă ostenelă și încercând în multe țări aū dat dascărilor învățați, de aū scos din cărțile elenești și latinești, tóte tocmelele celea bune, cari vor lumina și vor areta tot lucrul celor intunecați, proști și neînvățați, ca să cunoscă strimbătatea tuturor și se judece după dreptate. Acestea înțelepciunii și acestea învățături ne aū lăsat nouă tuturor rodului rumănesc, ca să ne fie nouă de a pururea izvor de viață în veci nescăduț și nesfirșit“¹⁾.

Pentru a avé o idee de felul pedepselor, ce se aplicaū în acestea timpuri pentru diferite crime și de-

¹⁾. Veđi Cipariū Crestomație pag. 217.

licte și cari se reglementau în această Pravilă, las să urmeze câteva exemple „Pentru plugari pricina dintăi“. În acest capitol se fixază în 16 puncte datorințele plugarilor și modul cum se vor aplana diferențele ce s'ar ivi în afacerile lor. Ca demne de amintit găsesc următoarele: „1. Cade-se *a tot* plugariul să-și are și să-și lucreze pământul cu dreptate, iară să (și) nu cumva îndrăsnescă a eși din hotarul seū, se apuce hotarul deapropelui. 2). Oricine din plugari va intra în pământul altuia, îl va ara și semina, va fi oprit a lua ceva din acel pământ, nici pentru muncă nici pentru seminătură, nici din rodul ce el vă face. 3). Dacă la schimbarea a lor d'oue păminte se va întâmpla, să fie mai mic sau mai puțin roditor și nu se va fi prevedut acesta în inoiala plugarilor, cel păgubit va primi recompensa. 4). De se va găsi vre un păstor, care să mulgă oile pe furiș și să vindă produsul, acela se fie pedepsit cu pierderea simbriei și bătut forte. 5). Dacă se va întâmpla ca vitele primite sănătoase de văcar dimineța, séra le-a adus bolnave, să fie obligat a jura că nu e el causă, la din contră se va pedepsi. 6). *Acel ceva tăe vie roditoare* sau și pusori, *acestuiă să i se taie mâinile și să plătescă și paguba*. 7). *Cel ce va aprinde casa sau fânul orecură* din pismă și cu intențiune de a-și resbuna, *acela se fie ars de viu*. 8). Cel ce va fura furtisag mare de ora întâiu să se spânsure¹⁾).

În capitolul „Pentru furt“ se dispune :

„1). *Că cel ce va fura lucru sfințit din loc cinstit și sfint să-l spânzure sau să-l arde de viu după cum va fi voia județului*.

2). *Cel ce va fura cruce din biserică măcar de ar fi și de lemn, acela fură lucru sfințit și se va pedepsi cu spânzurare sau ardere de viu, furând însă un lucru sfințit din un loc necinstit se va pedepsi după voia judecătorului, fără însă a i se mai lua viața²⁾*).

În alte capitole se tractează despre pedepsele făcătorilor de bani răi, acelor ceucid pe alții, scusând astă crimă femeilor și fetelor cinstite, cari vor fi siluite; pentru barbați ce vor lua doue mueri cu înșelăciune, pentru cei

1). Același p. 218-220.

2). Gaster, Crestomație p. 120-121.

ce înjură etc., etc. (veđi Cipariu, Crestomație p. 216-223 și Gaster, Crestomație t. I. p. 118-129 și Bujoreanu „Colecțiune de legiuirile României vechi și nouă“, București t. III, 1885).

4. *Psaltirea a sfintului proroc David* de smeritul Dosoteiū, mitropolitul de țara Moldovei, *pe verșuri întocmită* în mănăstirea Unevscom anul 1673. VI foi nepaginate+235 foi paginate+1 nepag. (Gaster, Crestomație t. I p. 208-214).

5. *Acatist de Dosoteiū*, mitropolitul Sucevei, Unievscom 1673, 48 foi paginate (Gaster, p. 214).

6. *Dumnezeiesca Liturghie*, acum întâiū tipărită rumâneșce cu multă osârdie să înțelegă toți spusenia lui D-zeu, cu întreg înțeles, tipărită în Iași anul 1679, sub domnia lui Ion Duca voda, de Dosoteiū mitrop. XVI foi nepaginate, 34.(36)+49 foi paginate. (Cipariū Analecte p. 223-226).

7. *Trevnic saū Euchologiu*, tipărit în Iași 1679-1680, tot de Dosoteiū mitrop., 15 foi înainte împreună cu titlul lipsesc și urmază numai până la fila 131 (Cipariū 226).

8. *Psaltirea de înțeles a sfintului proroc și împărat David*, tipărită cu cheltuiala Măriei Sale Ion Duca Voda, Domnul țării Moldovei, cu poslușenia smereniei noastre Dosoteiū mitrop. Sucevei Iași 1580, II foi nepag. + 212 paginate (Cipariū, p. 229-233).

9. *Vięta și petrecerea sfinților* de Dosoteiū, mitrop. Sucevei, în tipariul sf. mitropolii din Iași la 1682 (IV foi nepag.+278+78+12 foi paginate, având cele din urmă paginatura 73—84. (Gaster, Crest. t. I. p. 250-260).

Paremiar peste an, tipărit cu porunca Mariei Sale Ion Duca voivod de Dosotei mitropolitul în tiparnița

țării, dăruită de sfinția Sa Ioachim, patriahul Moscului Iași 1683, VII foi nepag.+38+130+56 paginate în urmă (Cipariu, p. 233-244 și Gaster p. 263-265).

10. *Divanul saū gâlceava înțeleptuluū cu lumea saū* județul sufletuluū cu trupul, prin de truda și de ostenița iubirea aluū Ión Dimiirie Constantin voevod, întâiū isvodit din vechiul și noul Testament în slava și folo-sința moldovenesculuū neam; tipărită în Iași, vileatu 1698, de Atanasie Ieromonachul și Dionisie monahul. Cartea e în limba grecescă și rumânescă, autorul e principele Dimitrie Cantemir. X foi nepaginate+138 paginate+VI nepag. în urmă. (Cipariu p. 245-249 și Gaster 322-327).

Ad. B. Documente și manuscrise.

1). *Trupeșci*, 1610 Iulie 6, o hârtie, prin care mitropolitul Sucevei Anastasiū, cămărașul Szekeli și mai mulți alți boeri și mazili (boeri eșiți din funcții) raportéză Domnuluū rezultatul cercetării și a limpedirii hotărelor, între satele Petricani și Ingăreșci, pentru cari sē judecaū călugării dela Agapia cu vornicul Ureche (Hășdeū, Arh. ist. t. I. p. 22).

2). *Iași 1641* o hârtie, prin care Gavrilašcul logofet, Ureche velspătar, Dumitru Buhuș visternic și alți căți-va comisionari dvornici mărturisesc, că Constantin Buhușel, ficiorul Todosiei, de nime asuprit, nice nevoit, ci de a luū bună vōe, a vîndut moșia sa din ținutul Hârlăuluū luū Lupu Prăjăscul, medelnicerul, pentru 50 de galbeni bani bunī, pe cari cumpătoriuū i-a și plătit, ceea ce ei iscălesc și pun și pecețile lor. (Gaster Crest. t. I. p. 91, (Colecțiunea Academiei române.

3). *Galati 1642* o hârtie, prin care Ilina, nepōta luū

Ion Craveci Oticî, fata Măriei și a popei lui Gavril Oticî potropopul, din sat din Mileșci, de pre Sohuluiu, mărturisește, că a vîndut de bună vóe și de nime nevoită, partea de ocină a sa, din satul Oticî părcălabului Ion Oticî Craveci pentru 50 de galbeni, ca să-i fie lui și următorilor lui moșie dréptă în veci. Invóca ca martori pe Iacomî părcălabul de Galați, pe Alexe cel bătrîn, pe Indrei vátavul de Călărași și pe alții. Hrisovul e scris de Mihail diacul. (Gaster, Crestomație t. I. p. 93, colecția Acad. române).

4). *Bisericanî 1650*, Iunie 20 o hârtie, prin care un neguțatoriū, anume Adam ce-l chiamă Ioan cu jupănésa lui Caterina, din țara Leșasca din târgul Sarhorod se oferă să facă din pietate un helesceu (iaz) la sf. mănastire Bisericanî. Neavênd însă calugării loc pentru iaz, saū tocmit cu starița Drosida și cu tot săborul dela „mănăstirea de peste vale“, ca să le deé ele locul trebuitor, învoindu-se, că: cheltuiala să fie a călugărilor, locul al călugărițelor, iar folosința iazului să fie comună ambelor mănăstiri. Cine va strica acésta tocmélă, făcută de bună vóe, să plătéscă o amende de 50 de boi (Hașdeu Arh. ist. t. I. p. 78. Originalul în Arh. statului).

5). *Iași 1651* o hârtie, prin care Const. Ciogolea, spătar mare, Neacul, comis mare și Petrașcu Ciogolea, stolnic mare, scriu și mărturisesc prin iscăliturile și pecețile lor, cum că un om anume Andronic a venit la ei, împreună cu surorile sale și cu un frate al seū Nacul, de au rescumpêrat dela închisóre prin moșiele lor pe fratele lor Andronic, care a fost pus la închisóre de Maria Sa vodă, fiind-că o furat de la Nacul Sbirăi două cupe de argint și șapte decî de lei. (Gaster, Crest. t. I. p. 150, colecția Academiei).

6). *Pétra 1655*, două hârtii, una prin care târgul Pétră vinde mănăstirii Bisericiani o dumbravă a oraşului pentru preţul de 100 de lei bătuţi sau 400 lei proşti, ca cu aceşti bani să plătescă echiparea omenilor de óste ceruţi de Dabija Voda (hârtia e prevădută cu pecetea municipalităţii, întipărită cu cerneala şi prezentând o capră cu códa cârligată şi cu córnela plecate îndărăt, având împrejur inscripţia „Pecete ot camene“, adecă sigilul Petrei); iar în a doua hârtie corporaţiunea butnarilor din Pétra cu starostele lor în frunte, şi cu asistenţa tuturor municipalilor, reprezentaţi prin soltuşul (primarul) târgului, vînd mănăstirii Bisericieni o parte din teritoriul corporaţiunii pentru preţul de 43 lei bătuţi sau 172 lei proşti, ca cu aceşti bani să plătescă echiparea ómenilor de óste ceruţi de Dabija Voda, prin tremisii săi Constantin Bantaş şi Arapul (Haşdeu Arh. ist. t. I. p. 79 şi 80, (orig. în Arh. statului).

7. *Iaş 1657* o hârtie, prin care consiliul boerilor însărcinaţi de domn mărturisesce, că a aplanat în mod drept cërta, ce esista între Pelin visternicul şi alţi fraţi de ai lui şi între ficiorii Murgescilor, pentru satul Mihalcă, din ţinutul Cernăuţilor în ocolul tîrgului. Pelin visternicul şi fraţii lui susţineau, că satul Mihalcă este moşia lor, cumperată de moşul lor de Gavril Moţocel dela Ilie Vameşul, care din urmă o avé ca dar dela bătrânul Stefan Voda. Iar Murgescii susţineau, că ţin satul Mihalcă, fiind că este moşia lor de schimbătură cu Stefan Voda pentru satul lor Solcăi, pe care Voda la dăruit mănăstirii sale şi că acest sat Mihalcă, înainte de a fi schimbat, nu a fost a nimănuî, ci făcea parte din moşia domnescă, ca dovadă ei (Murg.) au arătat şi uric

(adeverința) dela Stefan voda întărit și de domni, cari i-au urmat in domnie. Domnul și consiliul boerilor, pentru a nu da o sentința nedreptă, au însărcinat pe Dumitrașco Drăguțescul, părcalabul de Sucéva și pe alți boeri și slugi domnești, cari erau mărginași cu satul numit, că să mărturisască și cu jurământ, cum au apucat acel sat din strămoși și din părinți. Adunându-se vecinii au raportat prin jurământ, că ei prin moși și parinții lor au apucat acel sat, ca sat de ocol pe sama domnescă, până l'a dat Stefan voda Murgeșilor, în schimb pentru satul Solca. Domnul și boerii, creșdând marturia vecinilor, au dat această hârtie în mâna Murgeșilor, întărită cu iscaliturile și pecețile lor, ca să nu mai aibă nime drept de a-i pări în veci.—Scris de Contaș Uricariul (Gaster, Crestamatie t. I. p. 173-175. Colect. Acad. române).

8. *Pétra 1650 și 1665*, două hârtii, în cea dintâi Filip, ficiorul Varvarei, și cu familia sa vind egumenului mănăstirii Bisericană un pomet pentru 25 de lei bani gata și 7 meri, ce sunt pe lângă heleșteu (iaz), pentru câte un leu mărul, fiind martori soltuzul (primariul) Isac, pângari și alți orășeni; in a 2^a hârtie Stefan cu frații săi și cu sora sa din târgul Pétra, vind mănăstirii Bisericană o bucată de loc, vindută întâi pentru o cergă și 2 scorțe turcești și pe cari părintele Iosif nu le-a plătit, iar după trecerea lui pentru a aplană cërta, ce li s'e făcea din partea părinților dela mănăstire, au primit de a li s'e plăti 8 oi. Ca să n'aibă nime trébă in veci cu acest loc, designeză și hotarele lui. Zapisul este întărit de soltuzul Constantin Papota,

dinaintea 12 pãrgari.—Insemnãtatea lui pentru nomenclatura sa horticolã la partea lexicograficã. (Hașdeu, Arh.t. I. p. 12. 7).

9. *Iași 1673*. Aprilie 30, o hãrtie prin care Vasilie vël logofet, Ilie Sturza vël ciãșnic și Toderașco Iordachie vël visternic dau adeverința lui Dumitrașco Prãjescul fost postelnic, ca sã fie tare și volnic de a-și face pod peste Siret la satul Lãncaniï moșia sa, în ținutul Romanului. In contra punerii acestui pod, a ridicat plãnsore la voda Stefan Petru, jupãnesã lui Iorițã Hãbãșescul. Numiți boeri, fiind insãrcinați de voda, ca sã judece afacerea acestui pod, au hotãrit o ãi de judecatã, la care au invitat a se presinta ambele pãrți interesate, s'a prezentat la termin însã numai Dumitrașco Prãjescul și jupãnesã numitã nici dupã cinci ãile de acceptare n'a venit, deci lui i sã dã dreptul de a aședa podul, fãrã a putã fi controlat vreodatã de jupãnesã Hãbãșescului (Hașdeu, Arh. t. I. p. 96).

10. *Viena 1660* Aprilie 11 și *Viena 1660* Aprilie 14, douã hãrtii, una prin care George Stefan Voda, fost Domnul țãrii Moldovei, refugiat în Austria, dãrueșce satul Michneșci lui Tóder Ungureanul, care la slujit cu credința în timpul, când a fost boeriu și domn, ajutându-l în tóte nevoile și lipsele ce a întinpinat, pribegind prin țãri strãine. In a 2ª hãrtie, fratele mai mic alui Gheorghe Stefan, hatmanul Vasile Ceur întãreșce și el dania fãcutã de fratele seu, lepãdându-se de tóte drepturile de moștenire, ce el ar avã asupra satului dãruit. In lãgãturã cu aceste ni s'a pãstrat și o altã hãrtie din *Stetin dela* 24 Decembre 1667, prin care Gheorge Stefan

voda scrie intim fratelui său Vasile Ceur, reintors acu în Moldova, făcându-î cunoscut, că, dupăce Tóder Ungureanul, căruia îi dăruise satul Michneșci ca să-î slujască, a fugit cu furișul ca o slugă rea și viclénă a hotărit a trece dania aceluî sat lui Ștefan, fiul lui Andreeșanu, o slugă credincioasă, care i-a slujit cu dreptate din copilărie. Il rógă apoi pe fratele său, să stăruiască și să-î fie în ajutorul acestuî sărac de copil la domnie și pe aiurea pe unde va trebui ca să pótă lua în primire și folosință satul (Hașdeu, Arh. ist. t. I. p. 108 și 109).

Pe lângă scrisorile amintite, ni s'au mai păstrat înă în original o mulțime de alte diferite manuscrise, nunumaî în limba româna, ci și în limbî străine; scrise în diferite state conținend tóte afaceri și cause privitoare la Români. Eruditul nostru literat, d-nul B. P. Hașdeu a tradus și publicat o mare parte din ele în revista d-sale „Arhiva istorică a României.“ Tóte aceste tesauru pentru limba și literatura nóstra presintă o importanță mare, atât din punct de vedere al limbei, literaturrei și culturrei, cât și din cel social, și politico-istoric. Resumarea și studiarea tuturor acestor monumente ar compune materia unuî tractat special „Manuscrisele și Documentele veaculuî al XVII“, un tractat care ar cere o muncă îndelungată, o aprofundare și un studiu minuțios, și dela care pentru moment imî declin competența și cred că nu póte face parte din cadrul unuî tractat de feluî celuî present. Manuscrisele originale de tot feluî se găseșc cele mai multe în Arhiva Statuluî din Bucureșci, în colecțiunile Academiei române, pe la particulari, și o mulțime din ele în bibliotecile și muzeele române și străine.

CARTEA II.

Cronicele și cronicarii veacului.

Pe lângă activitatea literară, ce sa manifestat în acest veac în ramura teologica și judițiară, activități provenite din necesitatea indispensabilă de a se înțelege cuvîntul lui D-zeu, orînduiala și slujba bisericăscă în limba poporului, de a se cunoște de fiecare, ce datorințe are față de biserică și stat, de a nu se abate dela legile dumnezeiesci și omenești, urmînd prescriptele impuse fiecăruia, pentru binele și prosperarea individului și societății; acest veac este abundent și în scrieri privitoare la alte activități literare, la alte produse ale spiritului omenesc, cari probază o creștere mai superioară, o cultură mai înaintată, o educațiune mai profundă și o mînuire mai fină, mai liberă și mai neforțată a limbei, care în scrierile bisericăsci în mare parte, constă numai din traducerea cuvintelor slavonești sau grecești, din aședarea lor unul după altul, după cum se găsiu în textul original, fără a se ține samă de natura limbei românești, care diferă în formele gramaticali sintactice și topice de alte limbi. In scrierile de alt conținut decât cel bisericesc, găsim o limbă rumânească originală în care sunt respectate toate particularitățile, o materie de diferite conținuturi, studiate profund și cari ne ajutorază de a ridica vëlul, ce era suprapus preste viața și starea internă politica și socială și legăturile străbunilor nostrii cu alte neamuri și alte țări. Celé mai

însemnate opuri literare, ce ni s'au păstrat din acest veac, sunt cronicile naționale sau Letoposițele, dintre cari unele sunt originale, tractând starea internă o țării, scrise în o limbă firăscă și armonioasă, iar altele sunt traduceri deconținut universal, scrise ca tótetraducerile, în o limbă mai greoe, plină de străinisme și greu de înțeles.

Cea mai veche cronică universală din acest veac este cea a lui *Michail Moxa*, tradusă din slovenește la 1620. Acésta cronică a fost găsită și cumpărată în București de profesorul V. Grigorovici. După mórtea acestuia manuscrisul croniceii a trecut la muzeul Ruman-tzov din Moskva, de unde l'a copiat d-nul Gr. Tocilescu. Este scris în 8^a pe 101 foi nepaginate, avënd 16 rînduri pe fie care pagină. Autorul însuși spune, că se chiemă Moxa Michail, că este călugăr, că a scris la 1620 și s'a apucat de lucru din îndemnul episcopului Teofil dela Rînnic și că a compilat cronică sa din diferite cărți slavonești și alte isvóde. Acésta cronică presinta o înportanța fórte mare din punct de vedere gramatical și lexic, pe care o voi aminti la capitolul corespunđător, dând aci în scurt continutul cătorva capitole mai interesante. După descrierea începutului și facerei lumii, a împărăției Egiptului și cătorva domni din el, împărăției lui David, Cir, Alexandru Machedon, Ptolomeu Epure și împărăției Troienilor, începe a tracta mai pe larg istoria Românilor, începënd cu capitolul „De Inceputul Rimlenilor“ în care spune că „începe a scrie de acum țaria și puterea Rumanilor, de unde s'au început și au ținut pămîntul tot și țări.“ Scrie apoi: „că după prada Troadei, Enea, ginerile craiului Priam, cu soții lui căți au putut scăpa, s'au aședat în țara Venetției.

Aci Enea cu câți motasă cu dinsul au făcut vraje (consultat oracul) și li s'a spus să inóte de aci spre apus, până vor găsi un câmp, unde li se va implé masa lor de hrană, acolo să descalece, iar unde va muri o vită, fugind de ostenită, acolo să facă cetate. Ast-feliu sosiră la un câmp, unde era iérbă ce se chema selina, din care gustând unul și altul au strigat, că li s'a implinit vraja cu mesele. După aceea puseră pe fugă o scrofă grasă, care alergă 4 mile până obosi de cădu și născu odată 30 de purcei. Enea înțelese că se vor mulți pe acolo și zidi cetate. După ce zidi cetate se întâmplă de cădu foc dintracel loc și veni un lup din pădure de aducea găteje de băga in foc, iar un vultur bătea cu aripele și aduce vânt de-l ațița, o vulpe hitlénă își uda códa în apă și scutura pe foc de vrea să-l stingă, ei il aprindea, iar ea il stingea. In urmă biruiră ei, iar ea fugi. Deci pricepu Enea, că cu multe svade și îndelungă vreme ei se vor înălța pe alte limbi, și zidi cetatea albă și lungă (Alba longa) și altă cetate anume Leon. Și au avut multă sfadă cu domnul latinesc Latin Favio și Turios Savantul. Apoi se inpăcară și inpărțiră locul de țară. După mórtea lui Enea statu domn fiu-său Ascanie, născut din Creusa fata lui Priam Craiu, după dinsul statu fiu său Tiber, care muri necat, remându-i 2 ficiori: Nemitor și Amulie. Nemitor luă domnia Amulie avuția. Nemitor ucise pe toți ficiorii lui Amulie, iar pe o fată o puse popă (calugăriță). Auđind in urmă că fata e grea, puse de o păzi până născu 2 gemeni, pe cari i lepădă pe apa Tiberiei, iar pe mama lor o puse in închisóre. Dumneđu cruță pe copii, găsindu-i un porcariu Festul, care i dădu femeii sale Lupa, care născuse un copil mort, ca să i nutrescă și le ڏise Rom și Romil. Dacă crescură, petrecură vieța pascënd turmele și furând. Cu nesciutul stricară turma lui Amulié, ce le era moș, iar prinđendu-i i duseră inaintea lui Amulie, care vedëndu-i voinici și frumoși și aflând, că i sunt nepoți, adunară glóte de scóseră pe Nemitor din domnie și i-o deteră lui Amulie și rădicând osti, dobındiră multe domnii și țări. După aceea zidi Romil cetate prea mare și frumósă la a. 4708 dela Adam, i puse numele Roma, deci câți es de acolo, ei se chiemă Romani. După mórtea lui Amulie se ridică imperat Romil, care domni 48 de ani. După el stătu domn Noman Pomvilion, care tocmi 12 luni intrun an, făcënd și alte bunătăți, opri pe ómenii de a se inchina bozilor (idolilor)

și împărți pământ ómenilor să se hrănescă, el împărăți 52 de ani; Tîl 38, după'ns Marcie 42, Tarcinie 20 de ani, în zilele lui pridădi Ales. Machedon tótă lumea. După aceea împărăți ginerile lui Targuinie Tulie 44 de ani, acesta dintăiū se chiéma Servie, iar rumănesce șerb, că (fiind că) născuse dintr'o róbă. El introduse cărțile Sibилiei pentru folosul cetății, cumperându-le de la o muere. El vru să zidescă biserica cu temelie afundă și află un cap de os de cura sânge, cum ar fi tăiet atunci, și i era fața caldă ca de om viu. Acésta sciind'o un filosof Ersinie đisě, că acéstă cetate va fi cap a multe limbi însă cu spada și cu multă versare de sânge și puseră nume bisericii Capitol, și de atuncea până acum noi chiamăm bisericile latinești rumănește capiste. Cetatea Rimului până la Tulie au fost sub inperați, iară pentru că sili un ficior a lui Tulie pe Lucreția, muerea lui Colatin, om de rudă bună, se adunară toți bunii Rimului să nu mai fie împărăți, ci tocmira în toți anii să-și pue sfetnici. ¹⁾

În celelalte capitule descrie „domnia Rimului cei osândiți“, împărăția lui Glie Kesar, care schimbă domnia spre împărăție, împărăția lui August, lui Tiberiu, lui Gaiu, lui Clavdie, Neron, Uespasian, lui Tit, Domițian, Nerue, Traian, Andrian, Antonin, Marcu Antonin, Comod, Deoclețian și Maximilian, alui Constantin întâiul inperat creștin, Teodosie cel mare și cel mic, Iustinian cel mare și cel mic, a lui Foca Iracliu, continuând astfelū viețile și petrecerile împărătești, ce au fost dela începutul lumii până la Mihail, ficiorul Ducăi anul 1105.

Până aci spune autorul: „că a scos din cărți slovenești pe limba noastră, ci cum nu pot toți ajunge naltul cerului, nici adâncul pământului, nici marginile lumii, și cum nu se pot numera stelele cerului, nici nisipul mării, așa nu se póte afla adâncu scripturilor; că unii de cei sfinți părinți letopiseți au scris de unele alții de altele, unii pre unele locuri și de unii împărăți au înmulțit, alții au scris mai scurt, iară aciea s'au adunat ca în scurt și ca în de tot. Și este đisa sfinției tale, o prea înțelepte părinte Kir Teofil, episcopul de Rimnic, iată și robul sfinției tale mai micul și mai apoi de toți și ticălosul călugărul Moxa Michail, cât mi-au fost sciința și am priceput eu am nevoit de am scris“).

1 și 2). Întrégă copia a acestei cronici, cei interesați o pot găsi în „Cuvinte din bătrâni“ de d. Hașden t. I. p. 345-443, împreună cu aprecierile și studiul ce face ilustr. barbat asupra ei.

După acestea continuă după alte isvode de aceeași înpărăție, terminând cu luarea Țarigradului de către Turci sub Mahomed la anul 1453, luna Mai 29, și de Vineri.

A doua istorie universală scrisă în acest secol este *Hronograful* intitulat „*Stringere nouă*“ se cheamă cartea acésta, întru care sunt scrise multe istorii, luate și adunate dintre alte cărți, ce scrie întâi de zidirea lumii cu tótă podóba și frumseța și pentru zidirea omului, cum l'au zidit D-neđeu din pămînt; că tóte alte lucruri cerești și pămîntești, le facu D-neđeu cu cuvîntul și cu porunca sa; iară pe om, adecă pe Adam l'au zidit cu mânele sale, cum și pe Eva o au tiposit femeie din cósta lui Adam, pentru aceea l'au și cinstit și au dat sub ascultarea lui tóte lucrurile de pe pămînt etc. etc. Așișderea pentru Avram și Isac și Iacov cu ficiorii săi și pentru Moise cum îl trimise D-neđeu la Faraon, împératul Egiptului și câte certări dede D-neđeu Egiptenilor, până au slobođit pe norodul lui Israil și cum i trecu peste marea roșie. Așișderea pentru Isus alui Nași și pentru judecătorii și inperații lui Israil: Saul, David, Solomon și alții pe rînd etc. Așișderea împérații Persilor, Nahubodonor și alții pe rînd, și pentru proroci și apoi pentru inperații elinești, Alesandru Machedon și alții pe rînd, și pentru răsboele, ce s'au făcut la cetatea Troada, în nouă ani, pentru Elena și pentru descălecarea Rîmului și pe urmă imperații Rîmlești pe rînd. Așișderea pentru inperații creștini, marile Constantin, carele au zidit Țarigradul, și au venit din Rîm, de au aședat scaunul domniei în Țarigrad și pe rînd toți inperații grecești și

patriarhi și pentru sfintele sabóre 7 a tótã lumea, făcute în potriua a câtor eretici, și care cum au inpěrațit orî bun orî rău și amar creștinilor, pânã au luat Turcii tótã ținerea creștinilor și Țãrigradul, și inpěrații Turcilor pe rînd scris dintr'o carte, ce sě chiemã Turcogretu, ce este scrisã în l. arãpescã și turcescã și cu slove greceșci etc., etc., cã cetenia de istorii mare folos și cunoscința și invěțaturã dã celor urmãtori și iubitori de ostenelã. . . . , cã mulți ómeni invěțați au trudit și au ostenit de au scris istorii a crai și a inpěrați, lãsând invěțaturã, ca fie-cine sã-și pótã cumpěta vięta, adecã de cele rele și de hulã sã se ferescã și celor bune și de laudã sã urmeze de binevoitori iubitului cetitor: Pavěl Gramaticul. Acesta cronicã e scrisã între anii 1640 și 1650 de al doilea logofět Danoviçi, deși predoslavia e iscãlità de Pavěl Gramaticul, dupã pãrerea d-lui Gaster, care afirmã acęsta în urma cercetãrilor ulterioare, ce a făcut asupra ei (Gaster, Crest. Introd p. LXIV). În predoslavia citatã este conținut intreg cuprinsul și isvórele, de cari s'a folosit autoriul, în compunerea cronicei. Manuscrisul ei sě gãseșce în colecțiunile bibliotecei centrale, scris în folio, IV foi nepag.+309+46 foi paginate. În seculii urmãtori a fost copiat și i s'a adãugat și alte capitole, cari nu erau în primul original. (Gaster, Crestomație p. 145-150). Pe lângã aceste 2 cronici, cari conțin materie de istorie universalã mai este încã „*Istoria Rusilor*“, un tratat special, scris dupã ultimele descoperiri de Miron Costin, în care sě gãsesc și pãrți inportante privitoare la credințele poporului român. Manuscrisul gãsit este de pe la 1700, prin urmare nu cade în cadrul temeii

de față. Trecând acu la istoria română, găsim cel mai vechiu și mai important monument de *istorie universală*, care cuprinde atât *Moldova cât și Muntenia*, scris de un anonim între anii 1650-1675. Manuscrisul original se găsește în biblioteca centrală, conținând 839 pagine. Titlul cărții: „Letopișețul Țării rumânești și a țării Moldovei.“ De viața a prea luminaților domni, ce au stăpânit întâiu aceste țări și ce au lucrat în Țările lor, și a părților străine, care se meștesc (mărginesc) cu aceste țări, pe larg adunate din multe letopisețe și cu bună îndreptare alcătuit precum se vede. Din conștiuit voi reproduce „Domnia lui Radu Negru voda, întâiul Domn al Țării rumânești“ și „De vestita isbândă a lui Stefan voda, ce au bătut pe Turci la podul înalt“, ca aceste capitole comparându-se cu a altor cronicari, să se vadă părerile unora și altora în aceeași materie. I. Acest Radul Negru voda fiind în Țara ungerescă voevod, mare herczeg pre Amlaș și pe Făgăraș rădicatu-s'au de acolo cu totă casa lui și cu mulțime de noróde: Rumâni, Papistași, Rași de tot felul de ómeni, pogorindu-se pe apa Dimboviței, au început a face țară nouă.

Făcut'au întâiu orașul ce-i Țic „Câmpulung“ acolo au zidit și o biserică de pétră mare și frumoasă. De acolo a mai descălecat și la Argeș, făcând iarăși oraș mare și ș'au pus scaunul de domnie, făcând curți de pétră și case domnești și altă biserică mare și frumoasă, iară noródele, ce se pogorise cu dinsul, unii s'au tins spre sub podgorie, ajungând până în apa Siretului și până la Brăila, iară alții s'au tins în jos peste tot locul de au făcut orașe și sate, până în marginea Dunării și până în Olt, atunci și Băsrăbeștii cu totă boerimea, ce era mai înainte peste Olt, saú sculat cu toții de au venit la Radul voda, închinându-se să fie sub porunca lui. De atunci s'au numit de-i Țic: „Țara românescă,“ iar tuituilișul domnilor s'au făcut, precum arată mai jos: „intru Hristos Dumneșeu, cel bun credincios și cel bun de cinste și cel iubitor de Hristos și singur biruitor Ión Radul voevod, cu mila lui D-șeu,

domn a tótă Țara românescă, dentru Ungurie descălecat, și dela Amlaș și Făgăraș herczeg“. Acesta este tuitulușul tuturor domnilor, de atunci' incepându-se până acum, precum adeverat se vede, că este scris la tóte hrisovele țării. Și intru acest chip tocmitu-ș'au Radu voda țara cu bună pace, că încă nu era de Turci impresurată, și au murit în scaun îngropându-l la biserica din Argeș. ¹⁾

II. *In isbânda lui Ștefan contra Turcilor*, spune cronicariul, că vedând sultanul Mehmet, inperatul turcesc, multele pagube ce făcuse Ștefan voda lui Radu voda, supusul turcesc porni o óste mare turcescă și de Tătari și împreună cu Radu voda au plecat contra lui Ștefan, voinđ a-l supune și pe el. Ștefan voda au avut pe lângă óstea sa ajutoriũ de óste călărăța dela Leși (Poloni) și un număr insemnat de Sécui dela Matia craiul unguresc, cu care óste vedând el, că nu va pute sta față la atâta mulțime de óste turcescă și muntenescă cu Radu voda, au socotit să începă un meșteșug. A poruncit să pârjolescă peste tot locul iarba înaintea Turcilor, ca prin asta să le slăbescă caii cei gingași, iară după ce au tras pe Turci la strâmtóre deasupra Racovățului pe apa Bêrladului la Podul inalt, le-au dat rêsboiũ și cu ajutoriul lui D-deũ au așeđat o sumă de ómeni în luncă, de unde au dat semne de rêsboi cu trimbițe, cu buciume și dobe. Óstea turcescă intorcându-se asupra glasului buciumelor și altor semne de rêsboi și fiind negură, ei nu putură pricepe de unde să dea lui Ștefan rêsboiũ. Ștefan au lovit pe Turci atunci din dos, imbărbătând singur în fruntea óstei pe soldați, până ce Turcii cu mare ocară au rēmas biruiți și după cum scrie cronicarul Ión Stricovschie, Turcii sē tăeau uniĩ pe alții, și cadavrele lor, devenite schelete de óse, le-au vedũt singur în locul bătăliei,

¹⁾ Gaster, Crestomație t. I. 189 și 190.

intorcându-se din Turcia, formând movile mari, precum și 3 cruci de pétră, pusé în semnul biruinței lui Ștefan voda. (Gaster, Crestomație pag. 191-192 t. I).

Pe lângă aceste cronici generalé, mai avem în veacul al XVII și mai multe alte cronici speciali, în cari autorii se mărginesc a scrie mai mult afacerile înterne și externe ale țării, în care s'au născut, a Moldovei, de era moldovean și a Munteniei, de era muntean. Cea mai veche din aceste cronici este aceea a lui Grigore Ureche, scrisă pe la anul 1625. Titlu cronicii este „*Domni țării Moldovei și viața lor*“ de Grigore Ureche, vornic mare în Moldova. În predoslavie autorul ȳice: că mulți scriitori s'au nevoit de au scris rindul și povestea țárilor și au lăsat isvod pe urmă și bune și rele să remăe și filor și nepoților, să le fie acele bune de învățatură, iar cele rele să se pótă feri și să se socotescă și celor bune să urmeze. (Acest pasagiu este identic cu textul din cronica lui Danovici). Așa și eu Grigore Ureche, care din mila lui D-ȳeu și a domnului meu am fost vornic mare, cu multă nevoință am cetit cărțile și isvódele și ale nóstre și celor străine, și am aflat cap și începătură moșilor de unde au isvorit în țară și s'au înmulțit și s'au lășit; măcar că se află și de alții însemnate lucrurile țării și pământului nostru a Moldovei. Ca să nu mă aflu scriitorii de cuvinte deșerte, ci de drepte, am cercat nu numai letopișetul nostru ci și cărți străine, ca să putem afla adevurul. În letopișetul nostru cel Moldovenesc, așa scrie de pe scurt că nice de viața domnilor, care a fost tótă cărma, nu alege, necum lucrurile din lăuntru să alegă; asta nu este de mirare, că scriitorii noștrii n'au avut de unde stringe cărți, că de la locuitorii dintăi n'au aflat scrisori că n'au lăsat, ca neșce ómeni neășeȳați și mai mult proști și necărturari, ci și ei au scris mai mult din basme și din povești, ce au auȳit unul dela altul.

Iară scrisorile străinilor scriu pe larg și de ajuns, cari au fost rivnitori și herbinți numai ale sale să scrie ci și cele străine. Și de acolo luând multe și lipindu-le cu ale nóstre vreim potrivind, și am scris acest letopișeti, carele de nu se va potrive pe

la multe locuri, cel ce va fi cu minte, gândește că nu-mă, va vinui că de multe ori omul însăși cele ce vede cu ochi săi, nu poate să le pue pe rînd și multe smintește, și au spune mai multe, au mai puține, dar cele demult și resufiate de atâta ani.

Ce eu cum am aflat, așa am arătat¹⁾.

Capitolul pentru descălecatul țării Moldovei conține următoarele „Unii vor să dică, că Moldova au chemat'o „mai dinainte Știția sau Schitia pe limba slovenescă, și „cuprindea loc mult, care inchidea Ardealul și Țara „muntenescă și câmpii despre Nistru și o mare parte „din Țara leșască.

Unii dic, că au chemat'o și Flakia, după Flak hatmanul Rimlenesc, ce scriu letopișițele latinesci că au bătut resbóe cu Skiții pe aceste locuri. Schimonosinduse numele din Flakia i-au dis Vlachia, și noi nu putem da acest nume Moldovei ci Țării mnteneșci, că ei nu vor să despartă să facă 2 țeri, ei scriu că a fost tot o țară și un loc. Noi aflăm că Moldova s'a descălecat mai pe urmă și Muntenia întâi, deși toți s'au tras dela un isvor.— Unele istorii spun, că Moldova au stat pești 600 de ani pustie, până când au vrut milostivul D-șeu a nu lăsa acest pămînt fără ómenii, indemnând o samă de ficiori de domni, ca să vină cu ómenii lor din Maramureș peste munții ungurești și cei moldovenești, gonind un zimbru pe apa Moldovei, până l'au vînat la satul ce-i dic Boureni. Au pus nume apei „Moldova“ după numele unei cățele Molda, care în góna zimbrului s'au inecat în acésta apă, iar după numele apei se dice acu astfeliu și țarei. Eșind vînătorii la locuri frumóse și deschise, au socotit cu toții că e loc bun de hrană, le-au

¹⁾ M. Cogălniceanu, *Letopișițele Moldovei și Valahiei* t. I. pag. 129. și 130.

plăcut, s'au întors înapoi în Maramureș și și-au scos ómenii toți într'acésta țară.—Așisderea și limba și graiul nostru din multe limbă este făcut, și ne este amestecat graiul cu al vecinilor de prin prejur; măcar că dela Rum ne tragem, și cu alor cuvinte ne e amestecat graiul. Din limba latinéscă avem cuvinte ca *pâne* ei đic *panis*, *carne* ei đic *caro*, *găina-galina*, *muere-mulier*, *femeie-femina*, *al nostru-noșter*, și altele multe din limba latinéscă. Și de am socoti de a mănuntul, tóte cuvintele le-am înțelege. Așisderea și de la Franci, noi đicem *cal* ei *șval*, dela Leși noi đicem *prag* ei *prog*, care nu le putem insemna tóte. Fiindcă țara nu este descalecată de ómeni aședați, de aceea și obiceiurile și tocmelele țării nu sunt aședate și tótă dreptatea este lăsată pe cel mai mare să o judece, ce i-au părut lui ori bine ori rău aceea a fost lege, voia domnului au devenit obicei, care până adî traesce.

Acésta țară înainte de noi a fost locuită de alte neamuri, cari au avut multe résbóe cu Skiții, cu Tătari, cu Bosniecii, Persii și alte popóre, fiind pusă în calea răutăților, multe résbóe s'au făcut și de mulți a fost călcată, după cum arată movilele și șanțurile de pe Prut și Nistru. După risipa țării dintăiu de greuloștirilor lui Flak, pogorind ficiorii de domni din munții ungurești după vânat, nimeriră apa Moldovei și au veđut locuri desfătate, cu câmp deschis, cu păduri dese și cu ape curgétóre, au îndrăgit locul, au tras pe ai săi din Maramureș și pe alții au indemnă de au venit. Intăiu au descalecat sub munte, apoi înmulțindu-să și crescând sau întins pe Siret, pe Nistru și pânăla mare. Au avut

în urmă și resbóe pentru a-și apëra țara de Sciți, de Goți și de alți vecini de priu prejur. Au scos din câmp pe Tătari, făceau groză și nevóe Muntenilor, ba le schimbau și domniele lor, după cum voia. Asemenea nu lă-sau în pace și făceau nevoi Ardelenilor, dela care au luat mai multe cetăți și le-au alipit cătră țara Moldovei. Au avut multe bătăi și cu Turcii, că acoperiau ca o negură tótă lumea și pe ei de multe ori i-a bătut până în urma au fost supuși sub jugul lor.

Din celelalte capitole voi da conținutul capitalului „*Când sau strins țara la locul, ce se chiemă dreptate și au ridicat Domn pe Ștefan Voda.*“ Ștefan Voda au strins boierii mari și mici, împreună cu Teoctist, mitropolitul și cu mulți călugări la locul ce se chiemă „Dreptate“ și i-au întrebat pe toți, dacă este cu voia lor, ca să le fie domn. Atunci toți cu un glas au strigat: „In mulți ani de la D-zeu să domnești“. L'au pomăzuit (uns) de domn Teoctist mitropolitul, iar el, luând de acolo scriptul țării Moldovei, au mers la scaunul domniei. La început Ștefan voda nu cercă, să așede țara întâiu, să găti de resbóe, împărți oștilor sale steaguri, puse *hotnogi* și capitanii, care tóte cu noroc i-au venit.¹⁾

In un alt capitol dă Ureche caracteristica lui „Ștefan cel mare astfel: „Era acest Ștefan voda om nu mare la stat, mánios și de grabă versa sânge nevinovat. De multe ori la ospete omora fără județ. Era întreg la minte, nelenevos și lucrul său scia să-l acopere și unde nu cugetai acolo-l afla. La lucruri de resbóe meșter, unde era nevóe însuși se vâra, ca vedându-l ai săi să nu îndărepteze. Și pentru acela rar resboi nu biruia. Așșderea și unde-l biruia alții, nu perdea nădejdea, ca sciindu-se căduť jos, se redica deasupra biruitorilor. Iară după mórtea lui și fiul său Bogdan voda, urma lui luasă de lucrurile vitejești, cum se tâmplă din pomul bun și pomă bună se face. Ingropăt-au pe Ștefan voda în manăstirea Putna, cu multă

¹⁾ Acelaș p. 152 și 178.

jele și plângere tuturor locuitorilor țării cât plângea toți, ca după un părinte a lor; că cunoseau toți că s'au scăpat de mult bine și apărare. Ce după mórtea lui i ȕicea sfintul Stefan voda, nu pentru suflet, că este în mâna lui D-șeu, că el încă a fost om cu păcate, ci pentru lucrurile sale cele vitejesci, carele nimene din domni, nici înainte, nici după aceea nu l-au njuns.')

Cronica lui Ureche cuprinde istoria țarei Moldovei dela Drogoș voda, până la a 2ª domnie alui Aron, voda, în total cam 244 de ani. Aprecieri asupra scrierilor sale la biografie. Intrégă cronică lui Grigore Ureche e referitoare numai la Moldova și domniile ei, scriind viața și faptele lor, tóta este copiată în „Letoposițele țării Moldovei“ de D. M. Cogălniceanu t. I. p. 129-241.

Nu mult după aparițiunea „Croniceii lui G. Ureche“ găsim o *altă cronică*, apărută între anii 1632-1646 și care este atribuită lui *Eustratie Logofetul* și după el *Simion Dăscăluț și Misail Călugărul*, cari doi din urmă după cercetările învățaților noștrii, nu ar fi decât primul, fiul lui Eustratie, al 2-lea nepotul său. Eustratie este același care a contribuit la editarea și tipărirea „Cărții rumâneșcii de învățatura dela pravilele înparațesci“ tipărită la Iași la 1646 (Tipăriturile din Moldova p. 3).

Acești 3 scriitori, priviți ca cronicari, nu au alt merit, decât acela de a fi copiat cronica lui Gr. Ureche, adăugând ici coala câte unele notițe și vederi de a le lor acelei cronici, precum și câteva pasage noue după cum: 1) Pentru ijderenia Moldovenilor și cum au bătut pe Tătari de pe aceste locuri, a 2) Pentru descălecarea Maramureșului, și a 3) A țării Moldovei în al 2-lea rînd.

1) Acelaș p. 152 și 178.

În special Simion Dascălul a mai adăugat capitolele: 1) Cum este Țara Ieșășca 2) De Împărăția tătarască a 3) De Împărăția Turcilor: 4) Pentru Țara unghurească și Ardealul de sus 5) Pentru Despot voda, de unde s'au ijdărit și în ce chip și-au scos nume de domnie. Tóte acestea pasage sunt publicate în apendicele I de la Letopisiștele țării Moldovei de D. M. Cogalniceanu, paginile 377, 378, 404-411 și 428.

Tot acestor *trei scriitori* și în deosebă lui Eustratic Logofetul, i s'ă atribue, că în acésta *cronică*, el *deduce originea Moldovenilor din temniștele Romei, fiind de un conținut aprópe asemenea și pasagiul „Pentru descălăcarea Maramureșului.“* Scriitorii de *cronici*, cari au urmat după ei în deosebă Miron Costin, se superă cu drept cuvânt pentru scrierea acestor pasage și în scrierile lor protestéză și le combat cu o adevărată energie patriotică. Cređând că pentru mulți vor fi de un interes deosebit pasagele amintite, las s'ă urmeze conținutul lor: 1) „*Pentru ijdăria Moldovenilor și cum au bătut și au isgonit pe Tătari de pe aceste locuri*“. Serie letopișetul cel unghuresc, că óre când pe aceste locuri au fost locuind Tătari și înmulțindu-se acești Tătari s'au strins de au trecut și peste munți în Ardeal. Și împingënd pe Unguri din ocinele (moșiele) lor, n'au mai putut a suferire. Decă Laslău, craiul unghuresc, s'au sculat de s'au dus la împăratul Rimului de a cerșut óste, ca ajutor în potrive vrășmașilor. Împăratul Rimului, nefăgăduind alt ajutor, i-au đis, că el s'ă jurat, când s'ă urcat pe tron, să nu judece la mórte pe nici un om, dar că tóte temniștele sunt pline de ómeni, cari au făcut răul. Neavënd ce face cu dînși, i-au dăruiut lui Laslău, să facă isbânda cu dînși și să nu-i mai aducă înapoi. I-au strins pe toți, i-au ars îprejurul capului, le-au părjolit pèrul cu un hier infierbîntat, care semn trăeșce și până astăzi în țara Moldovei și Maramureșului, de s'ă cehluese în jurul capului. Laslău,

luând acel ajutoriū tălharesc, au silit (plecat) la țara unгурescă, și în câșlegile crăciunului s'au apucat să bată și să gonescă pe Tătari cu tótă puterea și au trecut muntele și în astă țară pe la Rodna, despre care fapt se ved și astăzi doue semne, făcute pe stânci de pétră de Laslău craiū. Ast-fel urmărind pe Tatari prin munți, au alungat și pe cei ce se adăpostise în Moldova, până dincolo de apa Siretului. Acolo craiul Laslău, leșesce Stanislav, ștând pe țermurile apeī au strigat unгурeșce „szeretem, szeretem“, adecă cum ȕicem noi „așa imī place.“ Iar descălecându-se țara, după cuvintul craiului „szeretem“, i-au ȕlis apeī „Siretul“. Tătari, însă aveau obiceiū pe acele vremuri de se făceau a dare dos (a se întorce), și apoi îndată năvăleau asupra celor ce îi goneau, astfel în cât cei cu cari se luptau nu aveau nici un spor, cădeau în primejdii și pereau; de aceea neincreȕindu-se lor, i-au alungat până peste Nistru, la Cram (Crimea), unde trăesc și până astăzi.

De acolo s'au întors Laslău craiu cu laudă și biruință și, sosind acasă în ȕiua lasatei săcului, au cerșut la episcopiī lor să-l lasă 3 ȕile să se veselescă cu doma și cu boierii săi. L'au blagoslovit de au lăsat săc marți cu tótă curtea sa, care obiceiū se ține la legea lor și până astăzi, de lasă săc marți în septămâna postului mare. ¹⁾

2). *Pentru descălecarea Maramureșului.*

Laslău craiul după isbânda cu noroc, ce au făcut asupra Tătarilor și s'au așeȕat la scaunul său, s'au sfătuit cu boierii săi, ce să facă cu acei tălhari, ce-i luasă dela inperatul Rîmului, cu cari mare isbândă au făcut, de au risipit puterea acelor Tătari. Ca să le dea loc și moșie în țară, nu suferiau Ungurii cei de moșie, vedând, că sunt ómeni răi și ucigași, socotind, că de se vor inmulți, ei se vor întări și vor avé necazuri cu ei mai mari și mai rele decât cu Tătarii și în urmă să-și pérdă chiar și craiea. De aceea le-au ales un loc osėbit și pustiu, ingrădit cu munți prin prejur, între țara leșască și țara unгурescă, unde este acum țara ce se chiemă Maramureșul, acolo le-au împărțit moși de țarguri și de sate, unde trăesc și până astăzi.²⁾

Aceste idei eronate asupra originii Moldovenilor

¹⁾ Cogălniceanu, Apendicele amintite p. 377 și 378.

²⁾ Acelaș p. 378.

și Maramureșenilor sunt combătute cu multă tărie și cu o adevărată idignare de *Miron Costin*, lucăfăru cronicarilor din acest veac și marele patriot, care a continuat cronică la Ureche până la a. 1662, scriind și despre descălecatul cel dintâiu al Moldovenilor, dela Traian împăratul, precum și despre cel de al doilea dela Dragoși voda. În „*predoslavie*“, adică mai înainte cuvîntare, din descălecarea țării Moldovii dintâiu și a neamului moldovenesc M. Costin țice următoarele: „Inceputul țărilor acestora și a neamului moldovenesc și muntenesc și în țările ungurești cu acest nume Români, până astăzi de unde sunt veniți întru aceste părți de pămînt, a scrie multă vreme la cumpănă au stătut cugetul nostru. Să încep ostenelea acesta după atâtea vacuri, dela descălecatul țărilor dintâiu, dela Traian împăratul Rîmului, cu câteva sute de ani peste mine trecute, se sparie gîndul. A lăsa iarăși nescris, cu mare ocară infundat neamul acesta de o sumă de scriitori, este inimii durere. Biruit'au gîndul să mă apuc de această osteneală, să scot lumii la vedere feliul neamului, din ce isvor și sîmîntie sunt locuitorii țării noastre a Moldovii și așa și a Țării muntenesci, precum s'au scris mai sus și a Rumânilor din țările ungurești, că tot un neam sunt și odată descălecați.

De unde sunt veniți strămoșii lor pe aceste locuri, sub ce nume au fost întăiu la decălecatul lor, și de cînd s'au deosebit și au numele acest de acum, *moldovan și muntean*; în ce parte de lume este Moldova, hotarele și pe unde au fost întăiu, ce limbă ținea întăiu și până acuma cine au lăcuit mai înainte de noi pe acest pămînt, și supt ce nume scos la scirea tuturor să hie? Țiceva cineva, pretine, tîrziu este după sutele de ani, cum se vor pute și istoriile adevărate de atâtea veacuri? rîspund eu: Lăsa'au puternicul D-țeu iscusită oglindă minții omenești scrisorea dintru carea, dacă va nevoi omul, cele trecute cu multe vremi le va pute și și le va pute oblici, și nunumai lăcururile lumii, staturile și inceputurile țărilor, ci și singură lumea, ceriul, pămîntul, că sunt zidite de cuvîntul lui D-țeu celui puternic. După ce spune în câteva șire, ceea ce găsim în sf. scriptură, continuă țicînd: Scriptura depărtate lucruri de ochii noștri ne face de le putem vidé

cu cugetul nostru. Să nu pomenim pe marele Moisi, care după atâta ani au scris Letopișețul dela zidirea lumii; că acesta au avut pe singur D-zeu, dascăl și învățătorii, cu rost cătră rost. Omir filosoful, în 250 de ani au scris, după răsipa Troadei, resbóele, ce au fost. Lui Filip Plutarchus, în patru sute de ani, au scris vieța și faptele vestitului împărat în lume, lui Alesandru Makedon. Titus Livius au scris cursul a tótă împărăția Rimului în șapte sute de ani și mai bine, după urzitul Rimului și cu ostelnă au scos lumii la vedere istoriile.

Indemnatau-m'au firea mai mult de sciința acestei țări, de începutul și de descălecatul ei cel dintăi; tóte alte țări sciind începuturile sale. Laud osárdia lui Ureche vornicul, carele au făcut din dragostea țării Letopișețul său, însă dela Dragoși voda, din descălecatul al doilea al țării acestea a Moldovii din Maramureși scrie; iară de descălecatul cel dintăi cu Romani, adecă Rimlenii, când au descălecat Traian împăratul Rimului cu Romani, nemica nu pomenește, numai cât însemneză la un loc, că au mai fost țara odată descălecată și s'au pustiit de Tătari.—Orî că n'au avut cărți, orî că au fost destul a scrie de mai scurte veacuri. Destul de dinsul și atâta, cum pote hie cine să șică: „numai lui de acésta țara i-a fost milă să nu remăie întru întunerecul neciinti. De aci începe a combate idea lui Eustratie Logofetul și consoții săi, de care am amintit, prin cuvintele următore:

Că celelalte ce sunt scrise adăusături de un *Eustratie* Logofetul și ca un Simion Dascălul și de un Misail Calugărul, nu Letopișețe ci sunt ocări și basne, care și acelea nu puține! A doua îndemnare mi-a fost, că mi s'e pare, bine nu știu, că n'am vădut Letopișețul lui Eustratie Logofetul, dar cum am înțeles din cățiva boeri, și mai ales din Niculae Buhuș, ce au fost logofet mare pe acest Simion Dascălul, Eustratie Legofetul l'au fătat cu basnele lui și acel mahlear Misail Călugărul, dela Simion Dascălul au născut, acela fiu, acestalalt nepot; și mult mă mier de unde au aflat ei aceste basne? Că Ureche vornicul scrie: că patru șeci și cincî de ani, de domniile cele dintăi nece o scrisóre nu s'e află de lucrurile lor, ce să vor hi lucrat și nice străinii n'au sciut nemica de dinșii, pâna la Alesandru voda cel bun. *Deci s'au început istoriile leșești a s'e scrie, măi ales Bielskie și Marțin Pașcovskie, pe care i-au urmat Ureche vornicul.* (Arată isvórele fo-

losite de Ureche). Dacă n'au fost dară scrisore întâiu în țara, și nice străinii n'au știut și nemica n'au scris; de unde sunt dară aceste basne, că sunt moșii țării acesteia din temnițele Rimului, dați intru ajutor lui Laslău, craiul unguresc? Spune apoi, că Rumâni în vremea craiului Laslău erau în Maramureși, asemenea în Moldova, în Muntenia, în țara Oltului și în Ardeal, Români descălecați de Traian. Eu iubite, cetitoriule nicaiurea n'am aflat la un istoric, nice latin, nece leah, nice ungur, și vieța mea D-șeu scie, cu ce dragoste eram pururea la istorie, *iată că și până la acésta vristă* (acésté cuvinte probéză, ca el a scris Letopisețul său la bătrânețe), iar de aceste basne, ce au scris ei, să deé samă ei și de acésta ocară. Și nice este șagă a scrie ocară vecinică unui neam, norod, că scrisórea este vecinică, și când ocărim intru o și pe cineva este cu greu a răbda, dară încă și în veci ?¹⁾.

În fine arată, că a folosit ca isvóre istoricé mari și vestiți, ca să nu-î fie grija de va cădea cartea lui ori pre a cui mână, fie chiar și a străinilor, de ore ce ei sunt povățuitorii lui și ei răspund chiar și pismașilor neamului românesc, cum este un Enea Silvie și următorii lui, care scrie, că numele *Wlah*, vine dela hatmanul *Flah*, în care eróre au alunecat și Ureche, apoi unleah Ion Zamoskie, care spune, că nici Moldovenii nici Muntenii nu sunt de origină romană, ei se deduc dela Daci, cari au învêțat limba romană dela slujitorii de pază, lăsați de Traian pe aceste locuri. Tuturor acestora le respunde nu el, ci prin istoricé cari sunt povățuitorii lui.

În „*voróca*“ *cătră cetitor* spune, că cumpletele vremuri de atunci pline de grijă și de suspinuri, l'au împedecat de a-și plini gândul, scriind Letopisețul său dela descălecatul cel dintăiu, care au fost de Traian împêratul. Pentru o lucrare de aceea natură spune: „că tre-

¹⁾ Cogalniceanu Letopisițe t. I. p. 4 și 5.

bue gând slobod și fără valuri“ deci ca să nu se uite lucrurile și cursul țării, își începe Letopișețul, de unde au părăsit scrierea repausatul Ureche vornicul, adecă dela a doua domnie a lui Aron voda încóce, scriind tóte cu deamănuntul, deorece istoricii străini scriu despre țările megieșe, numai lucrurile mai însemnate, cum sunt resbóele și schimbările; iar lucrurile de acasă, adecă stările interne ei nu le scriu. Promite apoi, că, de va avé dila, va scrie și Letopișețul întreg pe rînd.

În scrierea lui asupra țării Moldovei dela 1594-1662, s'a folosit pîna inclusiv la Barnovsky voda de scriitori străini, de aci, pîna cãtră sfîrșitul lui Vasile Lupu, a scris „după cele ce a putut înțelege din boerii bătrîni,“ iar dela 1650 pîna la fine o scris din experiența proprie, fiind martor ocular mai în tóte evenemîntele din acest interval de timp.—Ca să se vadă modul cum descrie el ceea ce vedea, precum și impresiunile ce produceau asupra lui, întemplerile din timpul lui, la cari lua parte activa, voi da conținutul pasagiului în care tractează „Căderea lui Vasile Lupul“, și acéstă și din motivul de a se vede în ce mod s'a sfîrșit domnia acestui domn, sub care limba și literatura română au luat un așa mare avént: „Precum munții cei înalți și malurile cele inalte când se năruesc de vre-o parte, precăt sunt mai înalți pe atáta și durát fac mai mare, când se pornesc, și copacii cei înalți mai mare sunet fac, când obóră; așa casele cele inalte și intemeiate, cu îndelungate vremi, cu mare răsipa proced la cădere, când cad; intr'acel chip și casa lui Vasile vodă, de atáta anî intemeiată, cu mare cădere și risipă și apoi și la deplină stingere au purces de atuncea.—Stefan Gheorghe, mare logofet la Vasile vodă, sciind Vasile vod pe tătă-so Dumitrașcu boier vestit la atátea domni și om cu ocine (moșii) intemeiate și cu cele mai mari averi pe

acel timp, și-au pregătit lucrurile spre domnie, punându-se în înțelegere cu Racotți, cu Matia voda și cu o sumă de boieri din țara, pe cari i-au jurat să țină lucrul ascuns și s'au sfătuit să aducă oști ungurești și muntenești asupra lui Vasile, care fiind avisat de acesta de un Turc de la Focșani și prin scrisori dela Munteni, n'au creșut. Face apoi o asemănare, cum că spun istoriile că lui Pir împăratul Epirului, când a avut resboiu contra Romanilor, inspectându-și armată, unii din copii de pază s'au apropiat de el și i-au ținut: să se ferescă de un Roman, ce era încălecat pe un cal negru. Pir au răspuns copilului. „Cu anevoe este a se feri fiecărui de ce este să hie“, așa se poate dice și de Vasile voda „Domn cu pază la toate porțile și în toate părțile nu ș'au putut feri, de ce era să-i vie asupra, și mai ales de primejdia din casă, foarte cu anevoe a se feri fiecărui.“¹⁾

Intre boierii conjurați se află și Ciogolea spătariul și Stefan șerdariul. Să desemnă serbătorile de Paști pentru intrarea oștirilor ungurești și muntenești în țară. Logofetul Gheorghe Stefan își trimise jupânésa la țară sub pretext de afaceri casnice, iar în a cincea septămână din postul mare scornind, că i-ar fi jupânésa greu bolnavă își luă voe dela Vasile voda și plecă la țară la Bogdana, un sat sub munți. Intrăcest timp era la drum oștea ungurească în frunte cu Kemeni Ianos și cea moldovană la Rôbna sub Dicul spătariul. Făcându-se svon de venirea Ungurilor și Muntenilor, Ciogoleșcii s'au inplut de grijă, ce să facă vedându-se lăsați de logofetul. Nu le venea la socotelă să-și lasă casele și averile în Iași; deci au hoțărît, ca Ciogolea spătariul să tradeze lui Vasile voda tot planul logofetului, trimițându-i un revăș prin egumenul Iosaf, duhovnicul boierilor, pe care l'au jurat să nu vedescă pe autor și să arete întâiu revășul lui Iordache vël visternic. Acesta s'au lepădat

¹⁾ Același, pag. 44.

îndată de revaş şi au trimis cu el pe egumen la domnie. Vasile voda, după primirea revaşului, s'au simţit cuprins de primejdii, şi au forţat pe egumen să-i spue de la cine provine. Egumenul, primind deslegare de la mitropolitul Varlaam, au spus cine i-a dat revaşul. După cari voda au chemat pe Ciogolea spătariul, care i-au descoperit toate cu deamănuntul, spunându-i şi de Stefan serdarial şi că ei (doi fraţi) n'au aderat planului conjuraţilor, ci au ramas credincioşi domnului. Voda le-au respuns, că acu e prea târziu de a li se crede şi că de ce nu l'au avisat cât era logofetul în Iaşi şi a poruncit să-i pună la închisóre şi au trimis în urmărirea logofetului pe Iacomî vătavul de aprodi, pe Sculi şi pe Alesandru Costiu, dându-le o scrisóre, prin care-l chiamă la curte pentru treburi grabnice, venite dela împăraţie. Mai mare grijă i-a produs însă serdariul. (Serdarul era în Moldova comandantul călăraşilor celor 2 judeţe: Orheiū şi Lapuşna, fiind toate oştile pe sama lui). Trimiţend cărţi după el, să-l cheme la curte cât mai îngrabă, a fost însciinţat ca el a şi sosit. Să spună, ca aproape de oraş Stefan serdariul a fost anunţat de o slugă a lui de tot ceea ce se vorbea în oraş, şi să-i fi dîs sluga „Intörce-te jupâne, că nici la un bine nu mergi.“ Sciind Vasile voda cu siguranţă că serdariul se află în divan, la chemat la sine şi l'au întrebat ce şcie despre lucrurile ce se vorbesc. El s'a jurat că nu şcie nimic, iar vodă la trimis să vorbescă cu Ciogolea, să audă ce spune dinsul, acesta i-a spus toate în faţă, iar spătarul s'a apărat de toate aceste, dar într'un mod slab, aşa că voda i-au cunoscut îndată vinovăţia şi deocamdată l'au pus şi pe el la in-

chisóre. In scurtă vreme sosi Alesandru Costin, trimis după logofetul, și adusă scirea că Iacomî vătavul de aprodi a fost pușcat de oștile ungurești trecute în țară. Atunci s'a convins voda de primejdia ce vine asupra lui, și-l află nepregătit. Oștile ungurești ajunsesă la Roman și cele muntenești trecuse Focșani. Voda, înainte de a fugi la Hotin de pericolul ce-l amenința, au trimis de au omorît nóptea pe Ciogolești și pe Stefan sêrdariul, ca nu cumva după apropierea oștilor ungurești să facă zarvă în curte. După ce au ajuns Vasile voda și cu curtea și cu boerii săi la Hotin, a acceptat venirea solului Hadîmbul postelnicul cel mare, trimis la Hmil, hatmanul căzăcesc după ajutoriu. Acesta însă saă din violenție, saă fiind înpedecat de Stefan, pârcalabul de Soroca, s'a întors înapoi. Decî au trimis a doua óra sa cêră ajutoriu dela numitul hatman pe Grigore comisul; iar pe nepotu saă Stefăniță păharnicul și pe Niculae Buhuș jitnicerul i-au însărcinat de a prinde și trimite legat pe pârcalabul Stefan. Aducătoriî acestuia însă, din lacomia de-al despoia, l'au ucis pe cale. După ce au ajuns Gheorghe Stefan cu Kemeni Ianos și cu Dicul, spătariul lui Matei voda, la Iași, au ocupat scaunul țării și alergând acolo mulți din tóte părțile au cerut lui Kemeni, ca logofetul Gheorge Stetau să le fie domn, care le-a făcut pe vóe, citindu-i molitva de domnie Ghedéon Vlădica de Huși, fiind Varlaam, mitropolitul eșit la munte.

Intregul scrierilor acestuî renumit moldovan împreună cu aprecierî istorice, lexice, gramaticali și o mulțime de documente etc. etc. sunt studiate cu multă profunditate și deplină competență de d-nul V. A. Ureche in opul, care pórtă numele cronicariului, și care este tipărit în 2. volume.

„sub auspiciile Academiei române“, la București 1886, volumul I, conținând 799 de pagine; și tot acolo la 1888 volumul al II de 656 pagini.

Pe lângă acești cronicari din Moldova, mai avem tot de aci, cătră finitul secolului al XVII pe *Nicolae Costin* fiul lui *Miron*, pe *Ion Niculcea*, și pe *Dimitrie Cantemir*, activitatea acestora cade însă mai mult în secolul al XVIII și astfel nu aparține lucrării de față. Activitatea literară a Moldovenilor în acest secol și cu deosebire cea pe terenul istoriei este cu mult superioară și a întrecut mult pe aceea a Românilor din celelalte părți. Causa, care a determinat această deosebire, se pare a fi apropierea Moldovenilor de Polonia, o țară foarte cultă pe acele vremi și unde boerii Moldoveni aveau obiceiul a-și trimite copii la învățătură; probă că toți cronicarii s'au adăpat de știință și cultură în scolele polone. Muntenii erau vecini cu Transilvania și Ungaria, cari țări, după ce au căzut sub domnia barbară a Turcilor, au fost impedeate în progres, și cultura lor se mărginea mai mult în scólele elementare și pe terenul bisericesc; activitate la care a dat impuls cu deosebire propaganda religioasă a reformatilor.—Astfel în Muntenia în acest secol găsim prea puțin cronicari și acestia mult inferiori în scriere, aprofundare și știință celor din Moldova, iar în Ardeal ne-a rămas din acest secol, afară de cărțile bisericesci, un singur fragment care tratăză „Geografia Ardealului.“

Intre cronicile din Muntenia în limba română cea mai veche este a lui *Mihail Moxa*, care fiind că tractăză „Istoria lumii dela zidirea ei și pâna la luarea Cons-

tantinopolei de Turci," am privit'o mai mult ca o istorie universală și am dat, samă despre dînsa la cronicile de conținut universal (p. 37-40).

A 2^a cronica conținînd „istoria țării“ este o lucrare anonimă, care după o întroducere scurtă, în care se descrie primul descălecat al Românilor dela Traian, enumeră în mod greșit numele și anii domnilor Munteniei pîna la domnia lui Const. Brâncovianul anul 1688, unde se termină.—Acastă cronică e compusă din mai multe cronice mai mici, scrise de contimpuranî necunoscuți și lipite rînd pe rînd una la alta. Dela Radu Negru pîna la Radu cel mare, o cronică scurtă, care a fost adăugată și amplificată în unele părți mai târziu. După acêsta parte s'a adăugat croniceî biografia lui Nifon Patriarhul și alui Neagoe Băsărab, fară însă de a se stilisa și pune în legătură logică parțea primă, care tracteză despre Radu, cu biografiile din urmă. De aci pîna la Mihai Vitezul este continuată iarăși pe scurt de un alt contimporan și astfel se contiuuă mereu de contimporanî pîna la 1688 sub domnia Brâncovianului. Cel mai însemnat pasagiu din acêsta cronică este acela, prin care unul din scriitorii anonimi se pronunță contra elementului grecesc, arătând luptele Românilor cu Grecii inainte de epoca Fanarioșilor. In acêsta parte se descrie drama sîngerôsă a morții postelnicului Constantin Cantacuzino, și luptele inverșunate, ce au urmat acesteî drame între partida națională și elementul grecesc. Intrêga descriere arată simțemintul național puternic și înrădacinat adînc în inima cronicarului și o mare iubire de țara, inpreunată cu o durerea nemăr-

ginită, vedând întărirea elementului străin cutropitor și decăderea și slăbirea elementului național băstinaș. Limba acestei cronică este ușoară, naturală și limpede ca limba tuturor scrierilor muntene, abstrăgând de arhaismii cuprinși în biografiile lui Nifon și Neagóe Voda.

A 3ª cronică a Munteniei este aceea a lui Constantin Capitanul Filipescu, pe care Serban Voda (1679-1689) îl trimite la Apafi în Transilvania, sa-î aducă înapoi în țara pe Grigore Băleanul, care fapt se naréză la sfârșitul acestei cronică. Cronică e publicată în „Magazinul istoric,” t. I și II, și începe cu Radu Negru și continuă până la a. 1688. Să deosebesce de *cronică anonimă*, atât în modul cum e alcătuită, cât și în tendințele ei. Autorul pare a fi cunoscut și scrieri straine și citéză, de multe ori fără trebuința și legatură cu istoria Românilor, pasage din istoria bisantina și persă, pentru a lungi numai părțile privitoare la Români, prea sărace de fapte. Amintește apoi și istoria Românilor din celelalte țări, „descălecarea lui Dragoși” „istoricul Făgărașului” etc. etc., arătând însă mare ură asupra Moldovenilor. Evenimintele mai vechi le scrie după isvódele vechi, ce cunoscea ; pe unde îi lipseau acestea, scrie după spusese bătrânilor din vremile lui, iar evenimintele dela 1665-1688 le scrie ca contimpuran și multe ca martor ocular, cum d. e. „pedépsa de bajocură, făcută lui Stroca Leurdeanul, pe timpul lui Anton voda din Popești (1674-1679), apoi crădimele lui Serban Cantacuzino, etc. etc. Și Constantin Căpitanul este în potriva Grecilor, pe care îi ocărește în mod meritat, urește însă și combată duscănește și pe Cantacuzinesci. Stilul cronicăi es-

te limpede, ușor și fără arhaisme.—Acéstă cronică este continuată până la a. 1707 de *Radu Greceanu*, și până la 1720 de *Radu Popescu*. Radu Greceanu însă este foarte părtinitor, cu puțină iubire de adevăr și chiar lingușitor. În descrierea lui Constantin Brâncovianu, și-a subordonat judecata sa, patimei și simțămintului de dragoste ce avé pentru domnitor.

O altă cronică munteană este „*Lelopișețul dela descălecarea cea dintâi a Românilor și aședarea lor în Țara rumânescă*“, tot de *Radu Greceanu*, originalul acestei cronici este până acuma în posesiunea D-lui Ștefan Greceanu, strănepotul cronicariului și încă nu s'a publicat. În acésta cronică, se încercă autorul a descrie istoria Munteniei în mod cronologic, folosindu-se de hrisóve, documente, înscripții și cronice, începând dela Radu Negru 1215 până la a. 1667. Incercarea de a stabili însă cronologia primilor domni este foarte greșită și confusă, atât în ce privește numele domnilor, cât și anii când au domnit; iar părțile din urmă probéză, după cum am amintit, o mare parțialitate față cu unii domni și o dusmănie patimașă față cu alții. Meritul lui Greceanu consistă însă în iubirea de țara și de neamul său, care transpiră din scrierile sale așa d. e. în pasagiul următor el ȕice. Decî și acest neam românesc, până au fost dragoste în mijlocul lor, Dumneȕeu încă au fost cu dinșii, că nu i-au călcat pe dinșii alte limbi străine și au făcut multe vitejii și au trăit în bună pace (Revista româna, 1862 p. 245); în alt loc jăleşce adunarea atâtor osti într'acesta ticalósă țară, și atâtea rele viind pe ea, ce alta se ascépta fără istovul de pustiirea ei (Rev. Rom. II p. 130). Și așa din fiecare pagină reese iubirea lui de țară și durerea pen-

tru suferința și sôrtea amară, ce prevedé că o va avé. Tot acest Radu Greceanu împreună cu fratele său a dezvoltat o mare activitate pe teranul bisericesc și a conlucrat la traducerea Bibliei de Bucuresci a lui Șerban Cantacuzino dela 1688, a tradus „Mărgăritarele“ la 1691 și Pravoslovnica mărturisire.

Cu acestea sê închie seria cronicarilor Moldoveni și Munteni, iar din Transilvania ne-a rămas singurul fragment de *Geografia Ardealului* care e descris în chipul următor:

Ardealul nu este țară fôrte mare și numai o parte ce se ȃice olaturi de ținut, carea este despre partea țării ungurești acésta este pe ținuturile împărțită.

Intâi ținut: Hunid Vaida, Hinidóra, cetate care s'au zidit de Iancul voda, ficiorul lui Jigmond craiü, care a fost născut din Morsima, fată de rumân. Acest Ianc, ce i-au ȃis Huniad au zidit Hunidvar și au născut dintrâns Matiaș craiu. Și intracest ținut este Deva, cetate și oraș, care este sus într'un deal.

Al doilea ținut: Giula Fievar, și au pus numele Giula, pentru numele unui căpitan unguresc, care au fost și căpitan, când au venit Ungurii dela Skitia aci în Ardeal. Acesta Giula Fievar, Alba Iulie mare nainte era, loc mare și bogat și loc de episcopie, cu multe biserici, și mulți preoți bogați și odăjdii și scule. Aci este o biserică cu un turn înalt, zidită de Iancul voda, cei ȃic Huniadi Ianos tot de petri cioplite cu mare cheltuélă și inlăuntru o au frămsêtat cu icône de aur și de argint și multe scumpe odăjdii de liturghie. In cursul anilor însă, cetatea a decăđut.

A treia varmegie ce se spune ținutul Turdei: Acolo sunt ocne fôrte alese, și pe aprópe curge o apă fôrte frumósă, care sê chiémă Arieș. Sus pe cósta Turdei au fost un oraș fôrte frumos al Romanilor numite Selinum, și acum sê cunósce pórtă cetății. Din cetate plecau mai multe drumuri, unul spre Cluj și de aci spre Dej, lat de încápeau 2 carê alături, altul mergea peste Arieș și de aci in sus pe Mureș până la Oșerheli Mureș, aceste tóte Rumâni le-au pãrtășit cu mare cheltuélă.

Al patrulea ținut al Coloșului cu cetatea Clujul, foarte frumoasă, de acolo departe ca 2 mile sunt neșce ocne de sare foarte alese. Clujul mai înainte s'au chemat nemțesce Clausenburg, într'această cetate s'au născut Matiaș craiu, în cetatea cea veche, într'o casă mare veche, care este la porța despre miada-și, tocmai înaintea ei este.

Al cincilea ținut ce se cheamă Dobocăi, acesta este cetatea Dejului, și acolo o ocna de sare foarte vestită.

Al șeselea ținut se cheamă Colotai, în marginea Ardealului spre Țara ungurească, iar partea despre resărit și meadă și spre Moldova și Țara românească, un ținut foarte populat.

Spre Moldova este o cetate, ce se cheamă Bistrița. Tot într'această parte și într'acest ținut, mai este o cetate frumoasă, tocmai lângă munte, pe cursul apei Bistrița; 4 mile de loc din sus de cetate este baia Rodnii cea veche, unde au lucrat mai de mult mulțime de meșteri la acele băi și cu mare hasnă (folos), acum încă lucrează, dar nu atâta oameni și nu cu așa mare folos.

După acesta Secuii au fost oameni slobozi și nemiși, și când au venit dușmani asupra țării, ei s'au sculat, după porunca craiului, contra vrășmașilor; și de câte ori se încorona craiul, ei dau câte un bou gras, având ei în Ardeal cai buni pentru oște și boi grași.

Iar Sașii au zidit în Ardeal cetăți după cum este Sibiul, Sassebeșul, Bistrița, Megheaș, Segesvar, Corona, Brașov, Sasvaros, Orăștia, și alte multe.

Ardealul în genere nu este mare, are multe dealuri, dar și pământ rodnic cu pome dulci și inprejur este ca o coronă frumoasă. Printre dealuri sunt multe sate frumoase, și oamenii lucră toți cu plugul și cu sapa, iar pe unde sunt mine, lucră la aur, la argint, aramă, plumb, hier și prealocurea sunt și orașe de băi.¹⁾

Aci se termină descrierea, care după părerea mea este foarte exactă și consciincioasă, descriind toate cu de-amănuntul, atât din punct de vedere geografic, cât și din cel istoric în cât s'a priceput și a știut autorul; cu deosebire însă dă relațiuni foarte adeverate asupra ocupațiunilor principale ale poporațiunii din acel timp, remase neschimbate până în zilele noastre, după cum scim toți din propria-ne esperință!

¹⁾ Veđi Gaster, Crestamație, pag. 175-178.

PARTEA. III.

Biografii

Cei mai renumiți și mai însemnați scriitori bisericesci, atât prin propria lor activitate, cât și prin zélul și interesul deosebit, ce au dovedit intru promovarea literaturii bisericesci, în introducerea limbii române și în deșteptarea sentimentului național la poporenii lor sunt metropoliții Varlaam și Dositei.

Metropolitul Varlaam s'a născut în Moldova din familiă boierescă a Moțocenilor¹⁾, cam în ultimele două decenii a secolului al XVI. La a. 1632 s'hirotonește de metropolit al Moldovei fără a fi fost înainte óre undeva episcop; decí primind acésta mare demnitate trebuia să aibă o vîrstă de cel puțin 35 de ani. El era de mătanie (stătuse ca monach) dela mănăstirea Secul, zidită de Nistor Ureche și soția sa Mitrofana pe la 1595. Nemic nu s'escie sigur despre locul, unde a fost Varlaam la învățatură, probabil însă e, că fiind de neam boieresc, să fi studiat și el în Polonia, unde se obicinuiau în acele timpuri a-și trimite coconii la învățatura toți boierii moldoveni, iar din cărțile traduse de dinsul din limba slavonă, se vede, că posedea indetul acéstei limbă. S'a hirotonit ca metropolit la 23 Septembrie 1632, cu care ocaziune a ținut predica renumitul învățat din Constantinopole Meletie Sirigul, de a cărui prezență în țara probabil, s'a folosit Varlaam spre ași înșuși diferite cunoscințe și învățături. Elu fu instalat ca metropolit sub

¹⁾ Hașdeu, Arh. ist. t. I. p. 80.

domnia lui Moisi Movilă și continuă a rămânea în scaun și sub Vasile Lupu, retrăgându-se de odată cu detronarea acestuia de Gheorghe Ștefan, care a fost uns de domn de Ghedeon, episcop de Huși, fiind metropolitul Varlaam eșit la munte, și nemaî revenind la scaun. După detronarea principelui său favorit Vasile Lupu, s'a retras în viață de săhastru la mănăstirea Secul, unde puse să i se facă mormîntul încă de pre la a. 1642 și unde a mai trăit încă câți-va ani, nesciindu-se pozitiv anul morții sale.

Varlaam a lucrat cu mare zel în timpul păstoriei sale, și cu deosebire în anii primii, pentru înflorirea și binele bisericeii și națiunei sale. În acest timp, îl vedem stăruind și conlucrând cu totă puterea împreună cu alți bărbați distinși pre lângă domnul Vasile Lupu, înduplecându-l să înființeze școlă din mănăstirea Trei-ierarchi, la care școlă au funcționat mai întâiu profesorii trimiși de metropolitul Kievului Petru Movilă, predându-se unele studii în limba slavonă, din lipsa de omeni învățați în țară pre acele vremuri. Mai pe urmă acestia au fost alungați și înlocuiți prin dascăli greci, deoarece Grecii încă din timpul domniei lui Vasile Lupu se immulțiră și ajunsără la mare putere în țară, după cum ne spune hrisovul lui Gheorghe Ștefan.

Tot el a contribuit și la introducerea limbei române în biserică și stat, la aducerea tipografiei dela Kiev, trimisă tot de metropolitul Petru Movilă cu toate meșteșugurile câte îi trebuiesc, și la instalarea ei în Iași, în care apoi el a tipărit prima carte în limba română și cea mai veche carte bisericească din Moldova: „*Carte rumânească*

de *invătătură*“, prin care a deschis șirul cărților, cari au urmat a se tipări de aci mereu de diferiți învățați și doritori de a ajutara progresarea și dezvoltarea limbei și literaturii române.

Ca probă a sentimentelor mari și nobile, de cari era cuprinsă inima lui Varlaam pentru religione și naționalitate și a durerii sale pentru nesciința și injosirea, în care se află Românii lipsiți de scôlă pe acele vremi, las să urmeze câteva șire din prefata a II-a a cărții sale, amintită mai sus, din cari va apăre și limba scrierilor sale frumoasă și plină de imagini și comparațiuni.

„De mare jele și de mare minune lucru este, o iubiți cetitori, când tôte făpturile ceriului și a pământului îmblă și merg tôte careși la sorocul și la margina sa, la carea înțelepciunea ceea vecinică le-au făcut, și nice puțin nu smintescé și nu greșescé semnul seű ; numai singur amăritul om, ce i făcut pe obrasul și pe chipul tvorețului (făcătoriului)... în loc că ar hi să grijască și să nevoiescă, nice lécă să nu smintescă, nice să se scape de acel semn, iară el departe rămâne,..... pentru aceea dintrintâi bărbați, ce au fost purtători de duhul sfint, unii după alții și până acum toți au ostenit, scriind și tâlcuind sventele scripturi, de au învățat și au arătat omului în tôte chipurile calea, care duce acolo... și au căutat a pogori și sfinta scriptură tot mai pre înțelesul ómenilor, până au început a scóte aceeași cineși pe limba sa, ca să înțelegă hieicine, să se invete și se mărturisască minunate lucrurile lui Dumneđeű, cu mult mai vartos limba nóstră rumánescă, ce n'are carte pe limba sa, cu nevoe este a înțelegé cartea altii limbii și și pentru lipsa dascălilor și a învățaturei, cât au fost învățând mai de multă vreme, acmu nice atâta nime nu invață, pentru cea nevoie ni-a fost, ca un datornic, ce sunt lui Dumneđeű, cu talantul ce mi-au dat, să-mi poci plăti dătoria, macar decât, până nu me duc în casa cea de lut a moșilor mei.)

Acest citat ne probează în de ajuns cine a fost Metropolitul Varlaam, de ce sentimente era pătruns și

¹⁾ Ciperiű, Créstomație pag. 205.

cât de consciu era el de datorințele sale, ca păstor, față de turma sa cuvîntătoare.

Prin inițiativa și stăruința lui s'a convocat al doilea sinod la Iași în 1645, pentru combaterea învățăturilor cuprinse în Catechismul calvin alui Racotzi, găsit de el la Udriste Năsturel, pe care dacă l'a cetit și aflat plin de otravă de mörte sufletescă, mărturiseșce, că mare grijă și multă scărbă au cuprins sufletul și inima sa, pentru care lucru a chemat și a strîns săbor dintr'amîndone părțile și din Țara rumânescă și din a Moldovei, ca să facă respuns. .și să arete întunerecul și neînțelegerile lor, (calvinilor), ce au intru sfînta scriptură, care o tâlcuesc pe voia și pe volnicia lor.

Scrierile rămasē de metropolitul Varlaam sunt cele amintite în bibliografie și anume:

1) Carte rumânescă de învățatura duminecei peste an. . . . Iași 1643; 2) Șapte taine a bisericei. Iași 1645 și 3) Răspunsuri, de un cuprins polemic față cu catechismul calvinesc;—din aceste din urmă nu ne-a rămas decât prefața, putem însă să ne inchipuim conținutul lor din polemica catechismului calvinesc edit. II, tractată în bibliografie.

Probabil, că va fi scris mai mult, și că timpul dela 1645 până la mörtea sa nu l'a folosit fără a desvolta o activitate literară, de care se arată la început förte zelos. Timpul pöte ne va descoperi încă și alte produse a le lui, dacă nu s'au distrus din diferite împrejurări.

E immormentat la mănăstirea Secul.

Metropolitul Dositeiü, unul dintre bărbații rari, inspirat de o credință puternică, dotat cu un talent deo-

sebit și plin de sentimentele cele mai nobile pentru patrie și creștinism, care ilustrează nu numai neamul, din care s'a născut, dar și epoca, în care a trăit prin cultură, virtuțile și vastele sale cunoștințe.

Anul și locul nașterii sale nu ne sunt cunoscute cu siguritate. Probabil, că anul nașterii sale să fie între 1625 și 1630, iar locul necontestat e Moldova, în vre-o localitate aproape de mănăstirea Pobrata, în care dînsul a intrat ca monah.

Din neșce încercări de condeiuri scrise, pre dosul unui document dela Iancul Voda, de Dositeiul la 14 Septembrie 1649 în limbele latină, greacă, polonă și română rees următoarele :

- a) că în acel timp domnia în Moldova Vasile Lupu ;
- b) că tatăl său se numea Barilă, iar muma sa Misira ;
- c) că numele său de botez a fost Dimitrie, primind pe cel de Dositeiul, după îmbrățișarea monahismului ;
- d) că în acel timp se afla cu ieromonah în mănăstirea Pobrata și ;

e) că în acel timp se ocupa cu studiul limbii latine, grece, polone și române. Părintele său, după unii, ar fi fost mazil, după alții negustor, asta însă puțin ne împoartă, asemenea e indiferent, decă și-a făcut studiile în Polonia, sau după cum dic alții în mănăstirea Pobrata, ajunge a se constata numai, că a avut o comoră prețioasă de cunoștințe, posedând și mai multe limbi.

Om activ de feliul lui, întréga sa viața și-a consacrat-o muncii și binelui obștesc a patriei și neamului său. În timpurile de restriste, când țara gema greu și amar sub jugul miseriilor și suferințelor de tot feliul,

el apucă lira și prin farmecul ei indulcit cu versurile armonioase a psalmilor lui David, rechémă la viéță lumea amorțită de necasuri și făcu se vibreze inimile lăngedite, se reinvie sentimentele obosite, se tresalte cu toții în speranța timpurilor mai bune, uitând prezentul trist și mângându-se în arătarea bunătății și mărireii lui Dumnezeu, care ocrotesc pe toți deopotrivă.

Ca să ne putem face o idee despre grósnicile suferințe, în carii se găsia țara în timpul păstorieii acestui mare prelat și despre greutățile enorme, pe carii el numai prin o energie esttraordinară le-a putut învinge, las se urmeze câteva pasage scurte din cronicarii nostri contimpurani ai aceluși timp, în carii ni se va oglindi totul.

Iernatul Tătarilor în țară de Ión Niculce. „Tătarii sunt lupi apucători, pradă, robesc, bat și căsnesc pe creștini, neavând grijă nici strinsóre de Marzacii lor. Tătarii nu mânâncă ca Iocmirii, ce mânâncă gospodarii casei, și mânâncă tot carne de vacă și de óie, de nu póte să-și biruiască cu hrana pe dinșii și pe caii lor, că un sac de ovés dă pe ți unuși cal și cât nu puté să mânânce un cal într'o ți, il deșërta din traiste și-l stringea deosebii, și dacă își sfișra bietului om orzul din grópă, iar Tătarul il făcea pe bietul om de cumpéra orzul cela, ce strângea el din traiste. Mâncat-au tot și pâne și dobitoc și aú jăcuit tot, până la un cap de ață, pe mulți aú și robit furiș, femeii, fete, copii, rémas'aú bieții ómenii numai cu sufletele, bātuți și struncinați, după cum era mai rău și mai amar, cum nu se póte nici a se scriere nici a se povestire casnele și ucisurile lor, ce au avut de Tătarii.....¹⁾); iar cronicariul Nicolau Costin descriind tot acésta mai adaugă;

„Atunci să veđi casná pe bieții ómenii..... muncindu-și în tot feliul pre cărbuni i punea, le cetluia capetele, bătăi în tot chipul, care nu este putincios omul că le spună, își rídeau de fe-

¹⁾ Cogălnicean, Letopiș. țarei t. II p. 207 208.

tele și femeile ómenilor de față, ce aveau omenii, le luau tot, pânea de prin gropi o scoteau și o turnau inaintea cailor. Și așa au chinuit bieții omeni doue luni, iară la rădicarea lor au robii pe omeni pe unele locuri și pe mulți i-au și omorit.....iar la rădicatul lor n'au ramas iapă, nici cai, nici boi și de atunci au rămas țara la mare slăbiciune.....¹⁾.

Acéstă nefericirc veni asupra Moldovenilor in iérna anului 1674, sub domnia lui Dumitrașco Cantacozino.

„Sau scornit și o ciumă mare în tótă țara în zilele acestui domn în anul 1675 de la luna lui Iuliu până la Gherariu, și au murit mulți omeni, cât nu-i putea ingropa și i aruncau prin gropi de i năruiau²⁾).

La anul 1678, urméză la tronul Moldovei Duca Voda pentru a treia óră, sub a căruí domnie, după cum ne descriu cronicarii, țara ajunge la cea mai grósnică miserie, atât prin dările cele multe și mari, cari le dădeau la Turci, cât și prin nesațul, cruđimele și jafurile domnului.

Pe lângă aceste rele, ce bântuiau țara în acest timp, ea a fost adusă in cea mai degradătoare stare și prin cel mai periculos rău intern, adecă prin aședarea Grecilor, a gunóielor și plevei din Fanar, cari veniau unii spre a domni, iar alții spre a róde, jefui și suge sângele și tot sucul de vieță a neamului rumânesc. Câte-va esemple de torturile, la cari erau supuși Moldovenii sub domnia grecoteiului Duca și a semenilor săi, luate după cronicari contimpurani, ne vor lámuri intrégă situație: „Strânsóre mare de bani făcea tuturor și boierilor și neguțătorilor și a tótă țara, muncindu-i și căsnindu-i pe toți în tóte chipurile, pe unii cu inchisorii pedepsindu-i, pe alții cu muncă și bătăi cu buzduganul până la mórte ucigându-i..... nu cruța nici boieri, nici sărac, nici femei.....pe unii i lega desbrăcați iér-

¹⁾ Acelaș p. 17. și 12.

²⁾ Același p. 209.

na în ger, pe alții i bătea la talpe până li se sgârciau vinele și rămâneau ologi, pe alții desbrăcându-i i ungea cu mîere și i lega la stâlpi în timpul verei, ca sa-i mănânce muscele și albinele, pe femeii le lega la pușci în timpul ăilei, iar noptea le închidea cu Seimenii (ostași de pază).....carei torturii, lăcomie și desfrânare a domnului și partizanilor lui neputându-le suferi, fugiau care în cotro vedeau cu ochii, fiindcă ajunsese toți din cauza acestor asupririi în miserie și suferințele cele mai extreme¹⁾.

Aceste fapte ale Grecilor deoparte, iar celelalte nefericiri de altă parte, ne arată trista, deplângătorea și jelnica stare a Moldovenilor în această epocă, de cari stări nu erau scutiți nici preoții, având a îndura și ei toate miseriile deopotrivă cu grosul poporațiunei. Și în acest timp nefast și trist a trăit și muncit marele nostru prelat Dositeiu, care și-a pus în gând, în contra tuturor pedecilor, de a romanisa cu orii ce preț cultul bisericesc moldovan, scriind și prelucrând toate cărțile bisericesci trebuitoare cultului în limba română. Căci în adevăr, cele patru cărți bisericesci apărute până la dînsul: Evangeliile învățătore ale lui Varlaam și cele dela Brașov 1560, Psaltirea lui Coresi 1577, Vechiul Testament dela Orestie și Căzania dela Govora 1642, nu puteau fi în nici un cas suficiente cultului bisericesc și înlocuirei limbei slavone prin cea română, care dintăiū după cum ne probéză mai multe acte și documente, precum și scrierea principelui Dimitrie Cantemir „Descrierea Moldovei“ a remas dominantă numai în afacerile de stat, dar și în biserică chiar până la metropolitul Dositeiu, cetindu-se în limba română numai Apostolul, Evanghelia și Căzania dela sfirșitul liturgiei, și acesta din lipsa de cărți rumânesci complete și de ómeni învățați și stă-

¹⁾ Același, t. II p. 22-34.

ruitorî, cari să le traducă și prelucreze. Dositeiu la a. 1658 era ajuns deja episcop la Huși de unde apare, că trebuia să aibă o vîrstă de peste 30 ani, iar la 16 Decembrie 1659 îl aflăm trecut la Roman și la 31 Iuliu 1671 ajunge ca metropolit al Moldovei sub domnia lui Petriceico voda, care cădënd din domnie, nu peste mult este urmat în retragerea sa în Polonia și de Dositeiū, care pribegesce până la a. 1665, când s'a întors îarași în țară. În iërna acestui an, a fost pus la închisóre la sfîntul Sava de domnul Dumitrasco Cantacuzino până la Iuliu aceluia-și an, când a fost pus iar în scaunul sêu mitropolitan, pe care l'a ținut după părerea majorității învętașilor noștri până la an. 1690, când a fugit în Polonia la Zolkiev împreună cu Sobiesky, luând cu sine odórele, arhiva mitropoliei și moscele St. Jon Novi dela Suceava, probabil din cauză, că prevedea relele, încălcările păgâne și nouele nefericiri, cari erau se vină îarași în curînd asupra țarei. Petrecu în pribegie dela data de sus tot restul vieței sale, fiind în acest timp și episcop la Azov, numit de Petru cel mare și muri în acésta poziție la 1711 la Taganroc fórte bătrân.

Operile lui Dositeiū, cunoscute până acum, sunt următórele :

1) *Psaltirca în versuri*, tipărită în prima sa pribegie la Uniev în Polonia la a. 1673 și la care, după cum însuși ne spune, a lucrat cu multă osârdiă 5 ani de zile, care timp cade în epoca episcopiei sale la Roman ;

2) *Acatist*, tipărit tot acolo și în același an ;

3) *Liturghia*, tipărită la Jași 1679 ;

4) *Euchologhiū*, Jași 1680 ;

5) *Psaltirea în prosă* slavono-română Jași 1680 ;

6) *Molitevnic*, Jași 1681 ;

7) *Viețile sfinților*, Iași 1683 ;

8) *Paremiar*, Iași 1683;

9) *Şese pagine scrise în limba grăcă* la finele unui manuscris grecesc, păstrate în biblioteca metropoliei din Iași.

10) *Maî multe notițe interesante și însămări*, păstrate tot la Iași și în fine i se mai atribue și un *lexicon de limba română*, ce se află în Moscva în biblioteca guvernului.

Dositeiū, afară de limba română, maî cunoscea și limbele grăca, polonă, latină și slavonă; încât cu drept cuvînt dice Neculcea: „că pre acele vremi nu se afla om ca acela în țară“, apoi poseda și o bibliotecă avută în cărți și munuscrite.—El este nu numai cel de întâiū scriitor cunoscut, care s'a ocupat cu poesia literara română, dar și cel maî eminent scriitor eclesiastic la Români. Adânc cunoscător al limbei române, încercă a o reforma în mod științific, voidă a scôte cuvintele străine și a le înlocui cu cuvinte românesce vechi, sau prin cuvinte formate de dinsul, cari însă, fiind forțate, nu au prea avut trecere.

Cea maî de valóre și maî prețuită din scrierile sale este *Psaltirea în versuri*, în care pentru nevoia de a-i eși rima întrăbuințază formele cele maî arhaice, iar în textul ei găsim pe lângă sentimentul religios și diferite circumstanțe ale țarei, conspirățiunea inamicilor esterni, comploturile interne, cruđimile răsboiului;—armele de luptă, fertilitatea pământului, fructele;—cultul religios, stima cătră domnitor;—bucuria pentru învingerea vrășmașului, speranța în timpuri maî bune și alte împrejurări ale traiului religios, politic și social al Românilor.

Intręga Psaltirea constă din 8392 de versuri, scrise în un secul de urgie, de degradare și umilire, când

limba română era foarte inapoiată și numai ca corbiî albî aflăm pre ici côlea câte un cărturar.

Ca probă de modul versificărei lui Dositeiū, în care găsim tot felul de măsurî: trohee, exametre, versurî alexandrine, etc. etc. las se urmeze câteva versurî din psalmul al 46 și 53.

Ps. 46.

Limbele să salte,
Cu cântări inalte,
Să strige în tărie,
Glas de bucurie,
Laudând pe Domnul
Se cânte tot omul:
„Domnul este tare
Este 'mperat mare
Peste tot pămîntul
Și-și ține cuvîntul.
Supusune-au glóte
Și limbele tóte
De ni-s sub picioare
Limbî de pre sub sóre!
.....
.....

Ps. 53.

Dómne, mă spășeșce
Cu sfintul tău nume,
Fă-mî județ în lume
Și 'ntreg mă feresce
Cu a ta putere.
Grijă când am multă,
Tu dómne-mî ascultă
Ruga din tăcere.
Că se rădicară
Asupra-mî păgânî
Și cu toți străinî
De me 'mpresurară.
Și nu-ți sciu de frică
Când sfintul tău nume
Ce-î vestit în lume
Il iau drept nemică!'
.....

O biografie complectă și o apreciere aprofundată și specială a tuturor scrierilor acestuî luceafăr neperitor pentru neamul rumânesc ar fi de o mare importanță literară. Să sperăm, ca ce-î competenți și carî au la îndămână tóte cheile și isvórele, necunoscute tuturor, vor satisface acésta legitimă dorință.

Grigore Ureche s'a născut în Moldova, cam la finele secoluluî al XVI, a scris cronica sa după anul 1644, când

) Episc. Melchisedec „Cron. Rom.“

dînsul devine vornic mare, după cum se intitulează chiar el în predoslavia scrierei sale.

În privința autorului original al acestei cronici, învătății noștrii sunt în diferență de păreri.

Domni V. A. Ureche, A. D. Xenopol și Sbiera atribuesc cronica lui Grigore Ureche, care e iscălit în precuvîntare și spun că el a scris, fiind acea precuvîntare scrisă de aceea-și mână, avînd acela-și stil, limbă și idei, ca restul cronice; iar D-nii Hașdeu și A. Densușanu atribuesc compunerea cronicei părintelui acestuia Nistor Ureche, recunoscînd lui Grigore numai scrierea prefeței și copierea cronice.

Domnul Densușanu în Istoria literaturii pag. 166-168 combate aserțiunile domnului Sbiera prin diferite argumente, spunînd că toți cronicarii au scris evenimente contimpurane, și excepția observată în cronica lui Grigore Ureche, care se inchie cu anul 1594 pare foarte curioasă, iar descrierea secetei dela 1585 și domnia lui Aron voda sunt zugrăvite atît de viu și cu atâtea amănunte, în cât numai un martor ocular putea să o facă. D. Xenopol în Istoria Românilor spune, că cauza de cronică s'a oprit la 1594 pôte să fie împrejurarea, că Grigore Ureche să fi fost nevoit de împrejurări, sau pôte chiar de bôlă sfîrșită prin mórte, de a urma scrierea după acel an, sãu că, după cum crede și Miron Costin, contipurantul lui Grigore Ureche, cronica lui dela Aron voda încóce se va fi rătăcit, iar Niculaï Costin vorbind de el îl numesce cu numele întreg: „repausatul Grigore Ureche vornicul.“ Însă faptul, că descrie evenimentele de sus în un mod foarte plastic, nu cere numai decît ca

autoriul să fi vădit fenomenul; o descriere este și o trebă de imaginație, apoi erau în viață în timpul lui bătrâni, cari au petrecut faptul și dela cari Ureche își culegea informațiunii și reproducea cele ce i s'au spus. Discuțiunea acésta presintă interes însă numai pentru determinarea datei, când este redactată cronica și în acésta privință argumentele și susținerile domnilor Ureche, Xenopol și Sbiera mi se par mai puternice și mai aprópe de adevăr. Grigore Ureche era un om învățat al timpului său, studiase în scólele polone și cunoscea limbele polonă și latină, folosind în alcătuirea cronicei sale și scrieri străine precum pe Dlugose, Crosner, Bielsky și alții. Dorul, iubirea și interesul, ce purta față cu țara sa, l'au indemnât să scrie „ca să nu se inece anii cei trecuți și apoi să nu se pótă sci, ce s'au lucrat“, ce ne probéză și Miron Costin contimpuranul, dicând: „că numai lui Ureche vornicul i-a fost milă de acésta țară, ca să nu rămână intru întunerecul nesciinții.“ El scie și decadința, în care se găsia țara în acele vremi, atribuind tóte nevoile și miserilie Turcilor, cari o invadeau mereu și cu care Moldovenii au avut dese resbóie, pe cari Ureche le descrie în mod clar și precis. În scrierile lui Ureche se ohservă o mare religiositate, atribuind tóte întâmplările voinței și ajutoriului lui Dumnezeu, care răsplătesce binele cu bine și răul cu rău; un fapt, care din punct de vedere istoric nu este prea adevărat, de óre-ce vedem, că de multe oră cele mai nedrepte cause și chiar răul iesă biruitor, fiind mai multe cauzele și motivele, cari contribuiesc la o reușită óre-care, fără a se avé în vedere dreptatea și binele. Originea lui din o familiă veche

boierescă îl făcea să fie în multe cause părținitor și să-și arete simpatiele sale față cu boierii, dându-le lor dreptate. Așa el justifica răscóla boierilor împotriva domnilor cruđi și răi, deși domniile erau stăpâni și boierii slugi. Omorul lui Ștefănița voda, fiul lui Petru Rareș îl scusă ȓicând că: „Dumneȓeu au lăsat pe cel mai mare pre pămînt, ca să fie judecător blând faptelor lui și să nu facă strimbătate celor ce sunt sub a sa stăpânire“; de aceea el scusază pe boierii vicleni, cari, cum ȓic unii, au omorit pe cel mai mare al lor. Tot din aplicarea sa spre boierii, ponegreșce cu cele mai aspre cuvinte pe domniile, cari se purtau sever cu ei, nu le recunósce faptele mari și bune; ci din contra ridică și laudă forțe mult chiar pe domniile incapabili și cari guvernau cât se póte de rău, numai fiind-că erau blândi și îngăduitori cu boierii. Stilul lui Grigore Ureche în genere este plastic, ornat cu figurii, lesne de înțeles, curgător și plin de energie, în multe locuri însă apare incurcat și greú de înțeles, probabil din cauza copietorilor; iar în ce privesce limba sa, ea este curată, bine mánuită și fără multe cuvinte străine, pe cari se pare, că le incunjură, formând chiar cuvinte noue, așa cuvîntul *incepătura* în loc de *origine*. Ca probă de stilul său ornat cu o mulțime de comparații potrivite și frumoșe, precum și de felul cum mánuesce el limba, las să urmeze un pasagiú. în care se descrie seceta cea cumplită din 1585: Iar în anul 7093 în ȓilele lui Petru voda, mare secetă s'au făcut în țară cât au secat tóte isvórele, váile, bálțile și unde prindea mai naainte pește, acolo ara cu plugul și pe multe locuri au cădud smidă (peatră) Copacii au secat de uscăciune, dobitócele nu aveau ce pasce vara, ci le-au fost dărimând frunȓe și atáta praf au fost, cât se strîngea troiene la garduri, când bâtea vânt, ca și când era troene de omăt“ ¹⁾.

¹⁾ M. Cogălniceanu, Letopisete, t. I. p. 203.

Dela Grigore Ureche ni s'a păstrat scrierea sa „*Domniî țării Moldovei și vieța lor* dela al doilea descălecat (Dragoș) până la a doua domnie a lui Aron Vo-da“ (1359-1595), in care s'a servit atât de vechile cronici esistente, de hrisóve și de spusele contimpuranilor, cât și de isvóre străine. Anul morții sale nu se scie cu siguranță, probabil însă, că a murit in unul din anii dela 1646-1648.

Miron Costin este cea mai măreță figură, cel mai mare patriot, cel mai învățat bărbat și cel mai însemnat și luminat scriitor al veacului al XVII-lea, născut din o familie veche și nobilă moldovenésca, care purta numele și de Mironesci, la anul 1633 in luna Octombrie. Tatăl seú, Alexandru Costin, persecutat de Vasile Lupul, după cum spune însuși Miron, că părinții seí multă urgie au petrecut dela Vasile V. Lupu, a emigrat pre la an. 1640 în Polonia, în orașul Bar, unde fiul seú Miron în vîrstă de 7 ani îmbla la scóla latină din acel oraș, unde și-a continuat tóte sdudiele, intorcându-se în țară pre la an. 1650 sau 1651, aci și-a făcut scóla politică pe lângă ruda sa Jordache Ruset, visternicul. Sub domnia lui Vasile Lupu a imbrăcat deregătoria de comis, fiind trimis de acesta, cu ocasiunea fugei sale din Iași dinaintea ostirilor lui Gh. Stefan, la starostele de Kamenitza Petru Potoki, spre a cere din partea domnului ajutor. Sub Gh. Stefan ajunge sluger mare, și în domniele viitoare trece prin tóte demnitățile curții: biv păharnic, parcălab de Hotin, mare păharnic, vél logofet, biv vél vornic de țara de jos etc. La a 1677 contribue impreună cu alți boeri, în calitate de

logofet, la răsturnarea lui Anton Ruset voda. La 1683 este prins de Poloni împreună cu Duca Voda de Dumitrașcu Cantacuzino, iar reintors în țară ocupă din nou alte funcțiuni înalte până la Decembrie 1692, când a fost ucis împreună cu fratele său Velicic, din ordinul domnului Constantin Cantemir. Și Miron Costin ca și Grigore Ureche scrie istoria țării sale tot din o iubire adâncă și curată de patriot mare: „*a lăsa țarăși ne-scris cu mare ocară infundat neamul acesta de o samă de scriitorî, este inimă durere, biruit'au gândul să mă apuc de acesta osteneală*“ Concepțiunea lui despre neamul rumânesc este cu mult mai vastă decât a lui Ureche, înțelegând sub Români pe toți câți se asemănă sub raportul etnic, vorbesc aceeași limbă, deși sunt despărțiți politicesce: *neamul moldovenesc și muntenesc și câți sunt în țările ungureșci cu acest nume de Rumânî. . . . că tot un neam și odaltă descălecați sunt.*“

Acest fapt la Ureche este numai atins în mod vag și unilateral. Tot din cauza puternicului său sentiment și iubire de neamul lui combate cu multă putere pe bârfitorii neamului său, cari au comentat cronică lui Ureche. Vorbele lui M. Costin, că Români sunt toți de un neam în toate țările, probază rezultatul escelent, ce a avut introducerea limbei române în biserică și stat, care fapt, ca urmare naturală, aduce cu sine și contribuie puternic la desvoltarea conștiinței naționale și cunoșterea tuturor frăților de sânge. Pre lângă marea idee, ce Costin a emis mai întâiu „și mai cu temei asupra unității etnice a Rumânilor; tot el a emis și o altă idee tot atât de însemnată, adică aceea, că suntem descen-

denți din poporul Român. Acésta idee ne era păstrată mai mult din tradițiune, și din cauza îndelungatului timp, ce s'a strecurat, ajunsese foarte confusă, neclară, încurcată și era considerată aproape numai ca un basm. Miron Costin este cel dintăi, care restórnă colosul anilor, ce acoperiau acest fapt, îl aduce la ivélă, îl pune în vedere în un mod lămurit, arătând resbóele lui Traian cu Daci, înfrângerea acestora și colonisarea țării cu Romani, ca Daci să nu se mai potă resboi și rēdica cu armele contra împărăției. În urmarea descoperirii acestei idei în așa mod de Costin, ea trece din domeniul tradițiunii în acela al realității, devine cunoscută tuturor Românilor și se menține neatinsă și în trista epocă a Fanarioșilor, ajungēnd ca un adevăr convingător pentru tóte timpurile. Ca toți ómenii aceluși timp și Costin este fatalist, cređēnd, că tóte faptele omenesci sunt determinate prin voința lui Dumnezeu, care nu se póte clăti prin nemic și că anevóe este fiecărui de a se feri, de ce este să fie. El însă formulează acésta idee prin o frasă puternică, care va rămâne dominantă și adevărată în veci prin precisiunea, adevărul ce conține și frumuseța ei, adecă „Nu sunt vremile sub cārma omului, ci bietul om sub vremi.”

Tot din cauza religiosității sale, el biciuesce cu cuvintele cele mai aspre fără de legile și desfrânurile. Costin este contra străinismului, fiindcă a observat și încercat și el încă din acele vremi, crudul adevăr, că acestia nu respecta „limba și rīnduiala țării,” sunt lacomi, nu caută să facă bun nume țării, ci vinéză numai câscigul fără muncă și adunarea de averi prin orī-ce mij-

lóce, apoi strică și moravurile bune, aducând corupțiunea și destrînul.

După timpul și țara unde trăia, și el este partisan al domniei, dar el condamnă despotismul, poftele și neșatul domnilor, ar vré, ca ei să fie blânđi, ca țările lor să le slujască de dragoste, nu de frică, să asculte de sfatul boerilor, căci vorbind unul una, altul alta, lucrul se lămurește mai bine și devine mai folositor. Tot din cauza epocii sale, nu se gândesce la poporul de jos, lasă îngrijirea de cei mici celor mari, adăugând: „că cu cale este a hi frică celor mici de cei mai mari;“ cu tóte că e partisan al privilegiului de clase, totuși doresce să se respecte dreptatea spunénd: „că atunci când se pâresce un curtean cu un țăran mai de cinste, se cade să fie curteanul și la cuvînt și la căutătură domnului; dar județul să nu se abată din calea sa cea dréptă.“ El adecă doresce în fruntea țării un domn blând, luminat prin sfatul boerilor, apoi o clasă de privilegiați, ómenî de trebă, cari să îngrijască de interesele celor mici, cari trebuie numai să asculte.

Deși Costin și-a scris istoria din iubirea sa cea mare de țară, totuși el e îngăduitor cu străinii cinstiți, e în relațiuni și trage folóse intelectuală dela Italiani, Poloni, Greci, etc; dar condamnă și nu apróbbă pre aceia, cari falsifică istoria și adevérul din un motiv sau altul, espunénd faptele cu părtinire pentru unii, sau hula pentru alții: „Nemica nu strică, ăice elú, credința celor, ce scriu lotopișețele ca fătăria, când veghe voia unuia și pogórră lucrul cu hula altuia,“ adăugând și frasa: „Eu oi da samă de ale mele câte scriu.“

În scurt Miron Costin pe lângă că a fost un om învățat, cunoscător de mai multe limbi și cel mai însemnat și mai serios cronicar, care pătrundea adânc lucrurile și era bine informat de toate faptele, ce espunea, comentându-le cu o mulțime de cugetări adânci și idei instructive, dar este și un istoric drept sub toate punctele de vedere, recunoscut chiar de dușmanii săi.

Limba scrierilor lui Miron Costin este mai ușor mlădiata ca a altor cronicari, deși simplă, e destul de cursivă și firăscă, puțin diferită de limba română din zilele noastre, archaisme intrebuintează prea puține, folosind în schimb o mulțime de cuvinte proprii și unele, cari apar chiar neologisme. Așa el ține *indreptătura* în loc de *scusă*, *fuma* în loc de *era incendiată*, *pre jur sine* în loc de *împrejurul său*; *deschisul minții* în loc de *desvoltarea intelectuală*, *hârtie șornită* în loc de *plaslografie*, și neologisme ca: *tractat*, *podagră*, *cerimonie*, *fantastic* etc. etc.

Stilul său este curgător, simplu, străbătut de gândiri și cugetări proprii, ornat cu o mulțime de comparațiuni și figuri de gândire și de stil, luate mai mult după natură și împrejurările zilnice. Stilul apare mai greoi și adeseori intervertit, cu deosebire unde întorce frazele, după limba latină. El reflectează asupra faptelor ce le espune și-și arată și simțămintele și impresiunile personale, ce au produs asupra lui diferitele evenimente din țară. Scrierile, ce se atribuesc lui Costin, sunt de 2 categorii: 1) în prosă și a 2) în versuri.

Din cele în prosă ne sunt cunoscute până astăzi următoarele:

1). *Cronica pentru întâiul descălecat al Țării Moldovei și neamului moldovenesc* cu o prefață în 7 capitole.

2). *Letopișețul domnilor țării*, de unde a incetat a scrie Ureche (1594) până la 1662.

3). I se atribue încă o carte intitulată „*Istorie de Crăia nngurésă*”, care, dupăcum spune d-nul V. A. Ureche, nu este o simplă traducere, ci mai mult o lucrare originală, în care Costin naréză eveneminte, la care a fost și el de față și aduce propriile sale impresiuni și aprecieri.

D-nul Ureche a găsit-o de curând și a publicat-o în scrierea d-sale. „*Miron Costin, opere complete*” t. II, împreună cu prefața, textul și notele de la p. 1-41.

Pe lângă aceste cărți scrise în prosă de Costin, ni s'aũ mai păstrat mai multe fragmente: Orațiuni și diverse monografii ale lui, publicate și studiate tóte de d-nul Ureche în numita scriere t. II p. 143 și următoarele.

Scrierile în versuri a lui M. Costin încă sunt de un mare merit, fiind el primul versificător profan. Fără indoială e, că versurile lui nu sunt totdeauna corecte nici de o rimă pururea bogată, în cele mai multe însă conținutul și ideile, ce exprimă, sunt de un mare interes și au ajuns a avé o mare trecere chiar în vieța de tóte zilele. Importanța versurilor lui Costin o ridică și scopul, care l'a indemnat se le scrie: „*Nu se poftesc vre-o laudă dintr'acéstă puțină ostenelă, ci mai mult să se vadă, că póte și în limba noastră a fi acest feliiu de scrisóre, ce se chiamă stihuri. Și nu numai acesta ci și alte dăscălii și invățături ar pute fi pre limba románescă, de n'ar fi coverșit veacul nostru, cel de acum de marî greutăți...*”

În versuri a scris următoarele:

1). *Vięta lunei* „arëtându pre scurt cum este de lunecósă și puțină vieța noastră și supusă pururea primejdiilor și primenelelor.”

2). *Stihuri împotriva zavistiei.*

3). *Epigramă prea sfințitului părinte Dositeiu.*

4). *Neamul țării.*

5). *Din Ovidiū (4 versuri) și*

6). *Stichul de descălecatul Țării Moldovei.*¹⁾

A mai scris și un poem în limba polonă, dedicat regelui polon Ioan al III-lea. Titlul poemului este „*Despre poporul Moldovei și a Țării românești*“, năsuind a proba latinitatea Românilor.

Cel doritor de a cunoște întreaga viață și marea activitate a acestui cronicar neîntrecut, va găsi multă învățătură și mare mângâiere în scrierile amintite ale d-lui V. A. Ureche.

PARTEA IV.

Limba scrierilor din secolul al 17-lea

Scrierile din acest secol sunt parte bisericescă, parte profane. Comparând limba, ce se află în cărțile bisericescă cu cea din documentele și cronicile contemporane, chiar de la prima vedere, găsim o deosebire destul de mare, atât în privința gramaticală cât și lexicografică. Limba cărților bisericescă posedă forme vechi gramaticale și cuvinte arhaice românești, cari său nu obvin de loc în scrierile profane, său le găsim numai în mod sporadic.

Dacă limba cărților bisericescă este superioară scrierilor profane în privința păstrării cuvintelor și formelor arhaice, de sigur în privința construcțiunilor sintactice este inferioară. Pe când în scrierile bisericescă, cari au fost traduse din slavonesce său grecesce, se simte

¹⁾ Ureche, Miron Costin, Opere complete, t. II p. 499-511.

spiritul străin în construcțiunea frazei românești; pe atunci în scrierile profane originale se vede tipul adevăratei fraze românești.

Chiar între scrierile profane, se vede o deosebire mai mare sau mai mică. Așa în documente, fraseologia este mai românească de cât în multe cronică, în cari se simte uneori influințe străine.

Din acest punct de vedere, se observă, că limba cronicarilor moldoveni, fiind influințată mai mult de iriurii străine, este mai greoie, dar mai bogată în arhaisme; pe când a celor munteni, fiind mai ferită de influențe străine, este mai ușoară, mai naturală și mai modernă.

Cu toate acestea, comparând limba scrierilor bisericesti și profane din acest secol cu limba scrierilor secolului al 16^{-lea}, vedem un progres.—Limba scrierilor din secolul al 17^{-lea}, este mai naturală și ușoară, ba ce este încă mai mult, unii scriitori îi dau orecare eleganță. Scriitorii bisericesti ai secolului al 17^{-lea} amestecă formele cele vechi cu cele noue; cauza este căci erau de o parte influențați de textele secolului al 16^{-lea}, iar de altă parte de limba poporului.—Scriitorii profani nefind siliți a se tine de textele vechi, lucru natural, că intrebunțau în scriere formele contemporane.

Scriitorii cei mai buni ai acestui secol cari, se desing atât în privința limbei cât și a stilului sunt: Ureche, Miron Costin, Dositeiu, Moxa și traducătorii Bibliei de București.

Ortografiă

Cărțile și manuscriptele secolului al 17^{-lea}, ca și cele din secolul al 16^{-lea} sunt scrise cu caracterele ciri-

lice. O singură urmă de scrisóre cu litere latine, găsim în secolul al 16^{-lea} la logofetul *Luca Stroici*, care la 1593 a scris „*Tatăl nostru*“ cu caractere latine. În secolul al 17^{-lea} găsim mai multe urme, precum: *Catechismul lui Ștefan Fogoraș* dela 1648, *Cuvintele româneșci, scrise de Francisc Șoimirovici* la anul 1650.

Subscriberile domniței Ilinca dela 1660 și 1666, *Catechismul lui Vito Piluzio* din 1677, *Dicționarul româno-latin*, *Psaltirea lui Ión Viski* din 1697.

Ortografia acestor scrieri a secolului al 17^{-lea} este unгурéscă, afară de a lui Piluzio, care este latino-italiană.

Fiindcă majoritatea scrierilor secolului al 17^{-lea} a fost scrisă cu caractere cirilice, de aceea ne vom ocupa în scurt numai de ortografia cirilica. Vom lăsa la o parte tractarea alfabetului cirilic, care ar pute forma parte din o lucrare asupra literaturii secolului al 16^{-lea}, sau din un studiu special asupra ortografiei cirilice.

În următoarele atingem numai scrierea sunetelor, ce ni se par mai importante :

§, 3.

În limba română avem un *z* format din *d* latinesc urmat de vocală, precum în *Dumneșeu*, *di*, *dic* și alt *z*, care a intrat împreună cu cuvintele străine, ca în *zăvor gróză*, *zamă*, *zid* etc. În unele scrieri din secolul al 16^{-lea} ca în „*Psaltirea dela Scheia*“ „*Palia dela Orăștie*“, „*Scrierile lui Popă Grigore din Măhaciú*“, vedem pe *z* aspru provenit din *d* scris cu *ə*; ér pe *z* móle cu *з* De mul-

te ori, însă, în „Palia dela Orăstie“ găsim exemple, unde nu se ține samă de acésta deosibire.

În Moldova se vede deosibirea între acești doi fel de *z* în scrierile lui Varlaam și Dositeiū. Așa în Dositeiū găsim: *Dumnezăū*, *z*oare (zori). În Muntenia se perdu deosibirea între acești doi *z*, pentru aceea și vedem, că în „Biblia de la 1688 se lasă afară *z*, rămânând numai *z* pentru amândouă nuanțele lui *z*.

И, І.

И reprezintă pe *î* (scurt) și se punea la începutul cuvintelor înainte de o consonantă: *инимă*; la mijlocul cuvintele în două consunante: *минунат*, și la sfârșitul cuvintelor: *lărgimien*. Mai în urmă и a început să se întrebuințeze și în locul lui *i* (lung) după imitarea limbei grecești în care η (ita), prototipul lui и, reprezintă sunetul întreg al literei *i*: *скриѣ*.

І se scria în cuvintele străine: *istoria* (ιστορία): înaintea unei vocale: *legiă*, *sfinția*, *scriă*.

О, Ѡ.

Ѡ, care se compune din doi *o* împreunați, reprezintă pe *o* lung, și se întrebuința la începutul cuvintelor: *Ѡraș*; la mijloc: *Ѡdă*.—Ѡ înlocuia și pe diftongul *uă* în cuvinte, *noѠ*. *doѠ*,

La genitive și dative din plurul se găsește finala *lor* scrise cu *lѠr* și *lor*.

Pentru *o* scurt se întrebuința *o*: *domniē*, dar găsim de multe abateri.

Ѣ, ОУ și Ъ.

Ѣ și оу represinta atât pe *u* lung cât și pe *u* jumătățit: *facѢ socrѢ, dsmnezeѢ, coym, dinsoyl. u* mut se scria cu Ъ : *inteleptѢ*.

Ъ.

Pentru sunetul *ă* și *i* până la „Biblia de Bucuresci“ an. 1688 s'aũ intrebuițat fără deosebire literile: Ѣ, Ѥ, Ъ, Ы.

Traducătorii „Bibliei“ aũ stabilit ca *ă* să se scrie cu Ѣ, iar *i* cu Ѥ, care regulă s'a păstrat în timpurile ulterioare; însă în hrisóvele, documentele și manuscriptele posterioare acestei date se observă neregula de mai nainte.

Ѧ, ѧ.

Până la an. 1688, Ѧ să scriea la inceputul și în mijlocul cuvintelor având valórea lui *in* sau *im*: Ѧtrare (intrare), Ѧpărat (impărat), săѦbătă (săimbătă). Dela acésta dată Ѧ s'a intrebuițat în tipărituri numai la inceputul cuvintelor. În hrisóvele și actele posterioare cu toate acestea găsim neorînduiala de mai nainte.

IA, Ѧ, А.

IA servia pentru scrierea lui *ea* inițial: IAP (iar); cu Ѧ se scriea adeseori *ea* din interiorul cuvîntului, urmând după o consunantă: *inteleѦgere*, (înțelegere); iar când urma după o vocală să scriea cu А: *grăѦm*; *ea* final precedat de o consonantă să scriea cu Ѧ: *ascultarѦ*; iar precedat de o vocală cu А; *iubiА* (iubia).

18, Ю.

18 se întrebuița mai ales în numele proprii; iar pentru diftongul *iu* din celelalte cuvinte se întrebuița ю: ФІЮЛ (fiul), ВОЮ, ЮВИТЬ.

Fonetica

Dacă esamânăm scrierile secolului al 16-lea cu celea din secolul al 17-lea din punct de vedere a purității dialectului în care au fost scrise, vedem că în secolul al XVI, dialectul cu labialele păstrate era mai curat, scriitorii evitaū foarte mult formele populare.

În secolul al 17-lea limba literară era plină de forme din dialectul cu labialele schimbate, atât în Moldova și Muntenia, cât și în Transilvania.

Faptul acesta se observă în gradul cel mai mare la Dositeiū. Găsim *e* și *i* trecuți în *ē* și *ī* după *s*, *ș*, *ț*, *j*, *r* d. e. *țeran* (țeran), *sēc* (sec), *riū* (riū), *đina* (dină).

În locul consunantei *j* din Muntenia găsim în Moldova și în partea nordică a Transilvaniei *ge*, d. e. *june giune*; *ajutoriū-agiutoriū* etc.

Dintre schimbările labialelor, mai des găsim prefacerea lui *f* înainte de *i* în *h* d. e. la Varlaam, Ureche, Miron Costin: *hică* (fică), *hiu* (fiu); în „Lexiconul de pe la începutul veacului al 16-lea“ *hierbinte* (ferbinte), *hiéră* (fiéră); în „Indreptarea legei“, Tergoviște 1651: *de va hi* (de va fi); în „Catechismul dela 1648“ tradus de Ștefan Fogorași: *acolo va și* (acolo va. fi), unde *va și* este pentru *va fi*, *va hi*, *va ci*, *va și*; în

mai multe documente, între cari și în unul dela Mateiū Băsărab: *să hie* (să fie); în Geografia Ardealului *her* (fer); în cronicarul Moxa *răshiral* (răsfirat). Mai rar găsim prefacerile celorlalte labiale, nu fiindcă nu erau cunoscute; dar pentru că scriitorii le evitau în scris. Așa găsim în „Psaltirea în versuri“ alui Dositeiū *chicior* (picior); în „Istoria ieroglifică“ alui D. Cantemir *chezi* (piezi) pluralul dela *piază*.

Prefacerea labialei *b* în *gh* o găsim în „Carte saū lumină“ de Maxim Poloponesianul, Șneagov 1699, pr. *dejghinări* (desbinării); de asemenea și în „manuscriptul lui popa Ión dela Sâmpetru“, pr. *alghinușe* (albinușe)

În „Dottrina christiana“ alui Vito Piluzio, Roma 1677 găsim: *fiul ine* dela tatăl; aci *ine* p. *vine* presupune forma populară *ghine* saū *vine* din *viene*, *viine*.

E accentuat din mijlocul cuvintelor urmat de *e* saū *i* în silaba următoare îl găsim de multe ori trecut în *i*: *cuvente* și *cuvinte*, *mente* și *minte*. Găsim pe *e* precedat de labialele *p*, *v*, *f*, *m*, trecut în diftongul *ie*: *piețtrile*, *mieș*.

Șovăirea între *o* și *u* neaccentuat: *potem* și *pulem*.

Reducerea grupeii *va*, *vă* la *o*: *văduo* (văduvă).

Metatesa désă a lui *r*: *vrătos*, *brăbați*, *protivi* (p. *potrivi*); mai rară alui *l* *stlăp* (stălp), *glăcévă*.

Vocalisarea lui *n*: *aș* (ani).

Forme gramaticali.

Dintre formele gramaticali vom aminti pe celea mai importante și cari diferă de celea actuale; saū cari sunt perdute.

Declinarea.

Genetivî articulaţi. Deprinderea de a scrie şi ceti separat articolul de substantivul său, care se observă foarte mult în secolul al 16-lea, se mai găseşte şi în cărţile dela începutul secolului al 17-lea pr. *case ei, mese ei, mari ei, mesereri ei, pace ei, rugăciuni ei, sănătăti ei*, în Moxa găsim articolul alipit de substantiv pr. *lumiēi, turmiei.*

Găsim genetive formate din nominative nearticulate, pr. *juncăi*, (Bibl. 1688, deuteron 24, 4), *văduăi* (Invătăturî, Şneagov p. 703), *Ducăei Focăei* (Moxa).

Pe la mijlocul acestui secol, începe a se contopi articolul cu tema cuvântului.

Vocativî nearticulaţi. Următorele vocative, cari astăzi le întrebuiţăm mai mult articulate, în secolul al 17-lea se găsesc nearticulate: *soaţe* (soţule) (N. Testament, A. Iulia 1648, math. 20, 13 şi 22, 12), *fe* (fiule), *fi* (filor) (Psalt, A. Iulia 1661), *óme* (omule) (Moxa cuvinte din bătrâni t. I. p. 357, 368).

Pluralul cu a accentuat din mijlocul cuvintelor netrecute în ă: *cercari, întrebări* (Pravila cea mică, Govora 1640, fol. 99), *narî* (Psalt. A. Iulia 1651 ps. 113).

Nominativî plurali în e în loc de i se găsesc mai des decât astăzi: *ferestre* (Iez. 11, 16), *gure* (exod. 28, 28) în Bibliă dela 1688; *paşte* (paştile) în Psalt. slav. rom. Iaşi 1680; *lacrăme* în N. Testament şi Psaltires dela A. Iulia. Tot în cărţile citate mai găsim: *lumine, lune, palme, pietre, porte, rădăcine, săgete, sarcine, săptă-mâne, unghie, uşe, vie*, (plur dela vie).

Plurale neutre în ure în loc de uri obvin foarte multe nu numai în cărțile bisericești ci și în cronicări: *ceriure*, *frigure*, *lucrure*, (Ureche, M. Costin), *riure*, *valure*, *tunure* (Moxa).

Plurale în e saii în loc de uri, *arce*, *ôrze*, *câmpii*, cari se găsesc în Bibliă delă București din 1688.

Neutre în ânt cu pluralul în ente în loc de inte găsim foarte multe mai ales în moldova atât în tipărituri cât și în manuscripte pr. *cuvente*, *mormente*, *veșmente* etc.

Plurale în ânte: mormânte (Psal. slav. rom. 1680 Iași și N. Testament. A. Iulia, 1648), *veșmânte* (Ciaslavetș A. Iulia 1688, fol. 175).

Plurale în ețe. Substantivele următoare se întrebuințază astăzi numai la plural: *bătrinețe*, *blândete*, *căruntete*, *tinerete*; cei vechi au înse și forma singulară: în *bătrineța* lor, *caruntetă*, *tineretă* (Paremiar 1685, Iași), *blândetă* (Leturgie, Iași 1679).

Tot astfelu găsim și singularul delă *imbrăcăminte* și *incalțăminte*; *imbrăcământ* (Psal. A. Iulia 1651, ps. 51) *călțământul* (Psalt. slav. rom. Iași 1680, ps. 107).

Articulare pleonastică anormală: țara a Maniheilor; a proclerului Iulian; Rumânii munteni (Moxa).

Forme perdute: *judeci-juđi* (Psalt. A. Iulia ps. 112,8, unde se găsește scris *giudeci*), *mănu (mânii)*, *mănule*, *mănuilor* în Cazania delă Iași 1643; *numene* (Liturgie, Iași 1643), de aci verbul *a numeni* (numi), care se află numai în Pravila cea mare pag. 738; *judetș* (judecată), *mumănil* (mamele) la Moxa; *durori* (dureri).

Articul. Dativul articlului propriu *lui*, îl găsim sub forma *lu*, cum se rostește și acuma în popor, pr. *lu Adamă* (Moxa).

Articlu impropriu *al* îl găsim concordat regulat cu substantivul de care depinde pr. *aî* doi verî primari (Căzania de Iaşi 1643 fol. 80) Lucrurile bune *ale* lui. (Moxa).

Intrebuinţarea articolului *cel* nu numai înaintea adjectivelor ci şi a substantivelor: *ceî* boiari buni şi bătrâni. (Moxa).

Pronumele.

In loc de pronumele de a treia persóna dînsul, găsim forma *nusû* şi *insû* (Varlaam, Moxa).

Lipseşte rădîmul *i* dela pron. *lu* pr. *eî lu aprindea, el lu învăta* (Moxa), *pre acesta lu spăsi* (Căzania de Gova 1642 fol. 103).

Pronumele *lu* se găseşte adese ori postpus: *va sco-te-lu* (îl va scóte), *va certa-lu* (îl va certa) (Pravilele împărăteşci).

Găsim întrebuinţat pronumele personal *mi, ti, şi* în loc de posesivile *meû, teû, seû*, pr. *părinţilor-şi aî doilor-mi verî, fcioraşiloru-şi* (Pravila mică 1640); *caşa-şi* pl. *case-şi, bărbatului-şi* (Moxa).—La perfecte simple găsim postpus pronumele reflexiv şi personal, pr. *duse-se* (se duşe) *păru-î* (i părù), *ardea-î* (ii ardea) şi la present: *miru-mă*

In Biblia dela 1688 se întrebuinţază mai rar pronumele personale scurtate de dativ şi acusativ.

In Moxa găsim întrebuinţarea pleonastică a pronumelui *el* la nom, ceea ce nu obvine în nici un text vechiû său nou, pr. Dacă muri Enia, *elû* stătu domnú fiu-seû Ascanie.

Numeralele ordinale le găsim fără determinativul *a*: al doile, al treile; în loc de patru-le(a) și optu-le(a) găsim *al patrul* și *al optul* (N. Testam. A. Iulia 1648); Pravilele împărătești, Iași 1646; Pravila de Govora; Căzania de Iași 1643 și Moxa).

Conjugarea

Ausiliarele. La pers. I și II din pres. indicativ dela auxiliarul *a fi* găsim formele *sem* (simus), *seți, set* (sitis) în loc de formule de astăzi suntem, sunteți, pr. nu *sem* lăsați (N. Testament A. Iulia 1648), *set* (Psalt. slav. rom. Iași 1680).

Dela verbul *a ave* găsim pers. I. din conjunct. pres.: *să aibă* în N. Testament, Căzania de Iași, Biblia de București, Căzania de Govora, Ciaslovul din A. Iulia 1696 și în Moxa. La imperativ în loc de forma *aă*, găsim *aibă* în N. Testament și în Biblia de București. În loc de pers. III-a sing. *ar* dela condițional găsim *are* (N. Testament, Siciul de aur și Psalt. A. Iulia 1651) și *ară* la Moxa.

Formele auxiliarului *voiă* se confundaă cu formele verbului, *voesc*. Pentru pres. și imperf. indic. erau formele următoare *voiu, veri, va, vom* și *vrem, veți și vreți*, *vor*; *vrea(m) vreați, vrea, vream, vreați, vrea(u)*.

Timpurile verbelor.

Present. În loc de present a2-a persoană sing. *remăi* găsim *remăni* cu *n* păstrat (N. Testament, deuter 15,2). Găsim conjunctive neregulate: să nu vă *pare* (pară) cu *e*

p. *ă*, ca să *răsare* (răsară) în N. Testament. În *el acoapere* (Căz. de Govora, N. Testam. și Psalt. de A. Iulia) vedem o accentuat urmat în silaba următoare de *e* trecut în *ó*.

În loc de *curg* găsim: ca apele ce *cură* (Psalt. A. Iulia 1651, p. 678).

Dela verbul *a învinge* găsim a 3ª pers. conjunct.: *să invincescă* (Psalt. slav. rom. Iași).

Verbul *prândesc* se afla foră amplificăția *esc*: prân-
din (prandeo), de asemenea la conjunctiv: rugă pe el un
furiseu ca să *prândă* (prandeat) la elu.

Mai găsim și alte verbe lipsite de amplificăție, ca
cercetu, cerceți, cerceta etc.

Imperfect. La pers. I sing. găsim verbe fără fina-
la *m*: și *eu stiea* (N. Test. Ioan 11, 42), iară *eu dicea*
(Psalt. A. Iulia).

Găsim la verbele în *ire* păstrat *i* la imperfect spre
deosibire de verbele de conjugarea a treia: *i părea* rău
de ceea ce *pățiea* (Moxa).— Întâlnim și pe latinescul
vivebat: *viea* Teodosie cu împărătesa (Moxa).

Perfect. În loc de pers. a treia *luă* a perf. simplu
găsim forma *luo* (Moxa). Perfectul simplu dela verbul
a da și *face* îl găsim sub formele: *dediū* (N. Test. Pa-
remiar, Iași 1683, Biblia de București), *dedeși* (Liturgia
Iași 1679), *dede* (N. Testam., Șapte taine, Iași 1645, Eu-
chologia, A. Iulia 1689), *dédemū*, *dédetu* (N. Testament
rom. 6), *déderă*, găsim *dedere* (Paremiar, Iasi 1685); *fecă*,
feceși (Psalt. slav. rom, Iași 1680) *féce* (N. Test., Căza-
nia de Iași 1643, Moxa), *fécem* (Psalt. slav. rom), *fécetu*
Paremiar, (Iasi 1685) *féceră* (Psalt. slav. rom.).

Dela *dic*: *diși*, *dișesi*, *dișe* (singularul obvine foarte

des), *ḍisemu*, *ḍisetu* (aceste două persoane mai rar), *ḍiseră* (vine de nenumerate ori).

Dela duc: *duc*, *duseși*, *duse*, *dusemă*, *dusetu*, *duseră*, Toate verbele de conjug a 3^a, cari acum formează perf. simplu în *seiă*, atunci îl formeau în *și și* se conjugă după forma celor de sus.

Cităm câteva forme: *vencură-învînseră* (N. Testam.) *invenci-învînse* (Psalt. A. Iulia). *incinse-aprînse* (incendo) în Psalt. A. Iulia și slav. rom. *aduset* (N. Testam), *frămșă* (N. Testam.), *înțelesetu* (Șapte Taine), *întorsă* (Psalt. slav. rom), *învișeși-învișeși* (Ciaslovet A. Iulia 1688), *purceset* (Paremiar, Iași), *învăscu* (Liturgie, Iași).

În acest secol vedem, că se întrebunțeză mai mult timpurile compuse de cât cele simple, întrebunțate în secolul al 16^{-lea}.

Mai mult ca perfect. În loc de formele actuale dela persona I^a și II^a din plural găsim: *lăudasem* (Psalt. A. Iulia), *luminăsetu* (N. Testament). Aflăm un mai mult ca perfect compus, format din imperfectul indicat. a verbului auxiliar *am* și din participiul trecut: *eram lăudatū-lăudasem*.

Mai găsim un mai mult ca perf. compus din perf. *am fost*, și gerundiu: *am fost locuînd* (Eustratie Logofetul).

Fiitorul.

Ausiliarul îl găsim pus la urmă și contopit cu verbul: *laudaveri*, *audiveri*; *laudavremă*, *laudavreți*. Pentru fiitor se mai întrebunța *are* urmat de infinitiv. *are ași-va fi*.

Condițional. Urme din condiționalul vechi, care apare în cărțile veacului al 16^{lea}, nu se mai găsesc; dar aflăm un condițional format cu infinitivul verbului și cu auxiliarul *vream*: *atunci vii ne vrea* (ar) *inghiti pe noi* (Psalt. A. Iulia ps. 123,1-5).

D-nul Hășdeu, citând un pasagiū din Moxa (Cuvinte din bătrâni t. 1, pag. 428), crede că combinațiunea acésta ține loc de imperfectul indicativului, iar nici de cum de condițional: *de vrea pune=de punea*.

Imperativul. La a doua persoană plural găsim un imperativ negativ, format din infinitivul lung, la care se adaugă finala *ți*: *nu nebunire-ți, înălțare-ți, grăire-ți, face-re-ți* (Psalt. A. Iulia și Psalt. slav. rom.), *nu credere-ți, contenire-ți* (N. Test.)

Acest imperativ s'a conservat până aci în județele Gorj și Dolj (Oltenia).

Dela verbul *a aduce* găsim: *ad* (adu) în Căzania de Iași 1643, *ado* în Căzania de Govora și N. Test.

Infinitivul În locul infinitivului scurt de astăzi găsim întrăbuintat infinitivul lung: *nu răhni de a facere vecleșug*, (Psalt. slav. rom.) *a cunoșcere* și *a cugetare* (Paremiar, Iași 1683), *de a muncire* (Moxa).

Participiul present. Participiul present latin s'a pierdut, locul lui îl ține gerunđiul. Urme de participiul present aflăm în adjectivul *ferbinte* și subst. *părinte*.

Substantivul *cunoscinte=cunoscut*, ce-l găsim în Pravila mică și în Căzania de Iași, pare a fi o urmă de participiū present latinesc.

Cităm de aci următoarele: *Preotul de va trece dentru cunoștinții lui intraltă țară; și toți cunoștinții lui.*

Participiul trecut. Din participiile trecute vechi cităm: *alept=ales*, *derept=deres* (dreg), *faptu=făcut*, *înțelept=înteles* (înțeleg), *punt=puns* (inpung), *script=scris*, *strimtu=strins*, *tortu=tors*, *unt=uns*. Dela part. *punt* găsim substantivul *puntură* în Biblia de București: *și va fi ca o puntură îndata*.

Tortu și *intortu* în Biblia de București: că ce neam *intortu* iéste; rudă *intórtă* și amarátóre, cărora căările-s *intóрте*.

Faptu ca participiu îl găsim în Moxa: cui le-aũ *faptũ*; în Liturgia de Iași: cărțile în noi s'aũ *faptu*; în Psalt. slav. rom.: *faptu-le-am* vesălindu-ne. Ca substantiv se gasesce în Șapte Taine: *fapturile* cele bune; în Paremiar Iași 1683: acésta-ĩ cartea *faptutuĩ* și pământuluĩ; în Biblia de București deuteron 2, 7: în tot *faptul* mâinilor tale. În Catehismul calvinesc vine de multe ori *faptu* ca substantiv și ca participiũ. În rugaciunea de Duminică sară: tu ești roditerul nostru, iară noi *faptul* mâinilor tale; cum vedem, ca cei prunci mici săva că n'aũ făcut păcate *fapte*, ce încă mor. *Faptă* pentru *faptură* în Căzania de Iași: închinăciune dela tóte *faptele*.

Din participiile înșirate mai sus: *fapt*, *tort* și *unt* aũ remas astăđi ca substantive; iar *înfelept*, *strimt* ca adjective.

Participiul trecut ca substantiv masculin. În scrierile secoluluĩ al 17-lea, găsim multe participie trecute întrebuițate ca substantive.

Cităm următórele: Cu tot *datul* celũ bunũ (Liturgia de Iași 1679); după *luatul* cetății; la *purcesul* meu (Miron Costin); în *eșitul* lui Israil din Egipt (Psalt. A.

Iulia); bună rodă *vipturilor* (victus) pământului și timpure cu pace (Liturgia de Iași). Moxa întrebuințază odată participiul *script* ca adverb: le dise *script* (inscris), mai adese ori găsim la el substantivul *scriptură* în înțelesul de *scrisoare*.

Participiul trecut ca substantiv feminin: duminica *lăsatei* de brânză (Căzania de Govora); și puterea *infricate-lor* tale spune-vor, să povestesc toate *miratele* tale, pe cât staū depărte *răsăritele* de scăpătate (Psalt. slav. rom.)

Substantive formate din participiū sunt:

1) în *et*: *bocetu*, *fremet* (lat. fremitus), *gemet* (lat. gemitus) în Paremiarul de Iași și în Psalt. de A. Iulia.

2). în *ate*: *adererătate* (cuvîntul *adererătății* tale, *deșertate* (din *deșertat*) în Psalt. slav. rom.; *indurătate* (din *indurat*) în Liturgia și Psaltirea slav. rom. dela Iași; *intregătate* (din *intregat*) în Liturgia și Paremiarul de Iași.

3). în *ciune*: *adevereciune*, *albiciune*, *fătăciune*, *impuficiune*, *periciune*, *seteciune* (Biblia de București); *cumenicăciune*, *luminăciune*, *rușinăciune*, *unicune*, (Liturgia de Iași); *intunecăciune*, *morăciune*, *putrediciune* (Căzania de Govora); *denemicăciune* (desprețuire), *împăcăciune*, *luminaciune* (Psalt. slav. rom.); *sburdăciune* (Șapte Taine, Iași); *vindecăciune* (Paremiar, Iași 1683).

Substantive formate din participiul activ în oriū:

1) masculine: *căsătorii* în loc de *casnic* (N. Testament și Biblia de București), *datorii* pentru *dătătorii* (N. Testam. și Paremiarul de Iași), *făptorii* (Paremiar, Iași) *luptătorii* (Liturgia de Iași), *urătorii* (N. Testam.), *ștergătorii* (Biblia de București și N. Testament).

2). feminine în *óre*: *ascunsóre*, *cursóre*, *strânsóre*, *intinsóre* (Biblia de Buc), *pusóre* (Paremiar, Iași).

Participiul în oriș cu valóre de fiitor: mergătorii (iturus), în tot orașul și locul unde era el *mergătorii* (N. Test. și Biblia de București); *născătorii*: veni-vor și vor vesti dreptatea lui ómenilor *născători* (nascituris), carea făcù domnului (Psalt. A. Iulia); *stătătorii*: giurămîntul, care întări lui Iacobù *stătătorii* (staturum) în Psalt. de A. Iulia; *venitoriù*: tu ești acela, ce era *venitoriù* (venturus) în N. Testament.

Particularități sintactice.

Cităm câteva particularități sintactice din Moxa:

1) concordarea pluralului cu singularul: adunate atâta oștă (tom. I Cuvinte din bătrâni pag. 353).

2). Concordarea acusativilui cu dativul: dărui pre parintele lui [pre] papa Selevestru cu cetatea Rîmului [364].

3). Concordarea dativilui cu nominativul: celuia [cela] ce iaste bărbat bun și cutezătoriu la resboiù, elu sosi pizmei robu [371].

4). Concordarea acusativilui cu nominativul: pre Boris domnulu lorù fu prins [il prinse] de-l duse [394].

5). Verbul auxiliar separat de verbul principal prin alte elemente: de amù eù facut (372)=de am făcut eù; va ca cu sécera rătéza (374)=va reteza ca cu secera.

6). Désa metatesă sintactică: cel nume și cu nărav de Leù (383)=cel cu nume și nărav de Leù; așa de se vërșă sânge mult (402)=așa de mult sânge se vërșă etc.

7). Concordarea participiului cu substantivul lângă care stă, iar nu cu substantivul la care se rapórtă: al patrul săborul a totă lumea adunată.

8. Verbele *a domni* și *impărăți* se construiesc direct cu acusativul: vom domni răsăritul (375); marea cetate Rîmul o aŭ împărățit Romil (376).

Lexicografia.

În secolul al 17-lea din punct de vedere lexicografic, vedem ca se lăpăda o multime de slavonisme, locul cărora îl ocupă ungurismele; tot în acest secol dispar multe cuvinte vechi românești, cari se găsesc mai la fie care pas în scrierile și tipăriturile secolului al 16-lea.

În secolul al 17-lea se întrebuințau următoarele cuvinte: auă (strugure), astruc (înmormîntez), aulm (adulmec), acmu (acum), aore (uneori), a (la, pentru, spre), adeprenă (companie), adevărare (adevăr), au (sau), a amistui (ung. emészteni)=a consuma, alén (ung. ellen)=contra, a abate (a se apuca), blem (haidem), blagorodnie (slav.)=distincțiune, bogonosnic (slav.)=purtător de dumneșeu, balan (baie), bușii (pumniș), băsău (ung. bosz =resbunare, a bintătui (ung. bűntetni)=a pedepsi, a birui (ung. birni)=a învinge, a bate (a dori), bunătaie (avere, bogăție), bogat (mult), blaznă (slav. blaznâ)=mișelie, bidiviu (serb. bedevija)=cal arăpesc, brudiu (nevărășnic), cur (lat. curere)=alerg, cost (lat. constare)=trăiesc, cătelin (încet), cobuz (psaltire), continiță (cumpătare), cândai (dacă cumva), careașî dinse (fie care dintre dînsese), ciocotniță (lingău), ciovlică (cucuvaie), colun (asin sălbatic), cucură (tolbă pentru săgeți), ciudesă (ung. csuda, slav. csudo)=minune, cionacialnic (slav.)=șef, a cărcimari (a specula), cocon (copil), culvie (colivie), cris-

toși (ung. keresztes)=ostaș însemnat cu crucea, deșertie (părăsire), deștind și deșting (lat. descendo)=mă cobor, desting (lat. destinguo)=deosebesc, dodeială (slav.)=supărare, dvoresc (slav.)=servesc, delung (mă despart), draci (dușmani), dorire (dorință), duróre (lat. dolorem)=durere, deșdic (îmi ȧau ȧiua bună), dănăórá (odiniórá), decinde (de +hic+inde)=de ceea parte, destăfut (depus), dărstă și dărștină (sac), desgrăesc (tăgăduesc), desvólbere (măestrie), dichris (unéltă), drob (măruntaie), dudă (tub), duvalmă (armăsar), dărab (ung. darab)=bucată, drept (pentru), drept să (ca să), drept (lângă), a dibui (a căuta ocașione), e (lat. et)=și, funicel (ulcer), fărecare (a înșela), fugire (refugiu), fiecarelecine (oricine), fruncea (froriticella)=frunte, feciontă (feciórá), făr lucru (fără folos), foisor (sală de primire), fringhie (stofă prețioasă), a făgădui (ung. fogadni)=a promite, feredeu (ung. feredő)=baie, gând (ung. gond)=cugetare, gigăsie (ung. gyenge), gustare (ospêț), gaică (corb), godinac (plăcintă), gruiă (deal), giune (tînăr), gűdeț (judecător și judecată), greuță (greutate), gint (lat. gentem)=neam, gătata (gătit), hrăboire (slav.)=imbărbătare, animare, hasnă (ung. haszon)=folos, hrăbor (slav.)=luptător, hlap (slav.)=serv, hilen=viclén (slav. hitlen, ung. vizetlén, hadım (turc. khadim)=eunuc, hiresie (causă), hereghie (ereție, clironomie), hăolit (mângăiat), a ijderi (a inventa), iu, ius și ioo (lat. ubi)=unde, intort (indărătnic), a îngădui (ung. engedni)=a permite, iscutenire slav. (curațanie), în zălud (în zădar), încăresc (încălzesc), incing sau incind (lat. incendo)=apriud, invěsc (lat. investio)=imbrac, invinc (lat. vinco)=inving, intunérece (decă de mii) invăluială (nevoie), in-

hrireși (insine), insufletat (insuflețit), infricat (infricoșat), infrământat (infrumșetat), invârvomat (cu virf), kereskeneu (ung. kereszkenyö = stergar, batista), lostun (guzgan), lânged (bolnav), lucrăreț (harnic), a se mâna (a trece un interval de timp), méser (lat. miser)=sărac, mănuntae (genitalele), măgură (munte), măscornicie (măscărnicie), mașteh (tată vitreg), moriū (lat. morior)=mor, mitiutel (mititel), mahmur (amețit), măciucaș (călău), mâtele corăbiei (ancora), mesc (scot), mojren (frasin), mozavir (denunțator), mozaviresc (calumniez), mursec (devorez), mai (mai mult), mitnic (vamă), moșnean (clironom), mișelniță (nenorocire), nalsusul (de sus în jos), nișchițel (puțin), netare (slab), niceleac (nice o leacă), nevestită (fecióră), nemestire (slav.)=aședare, a se orându (a urma unul după altul), oca (ung. ok)=causă, ómet (mulțime de ómeni), oblicesc (slav.)=aflu, ocină (moșie), ogodnic (slav.)=ingrijitor, ocinator (părtaș la moșie), orișinic (catifea), pânichiu (păring), pestelă (intârziere), a pridădi (a supune), prăstură (iapă), pre (prin), prespre (preste), partnic (părtaș), prăvirște (priveștiște), pătuesc (năcăjesc), plântă (talpă), pănătai (suferiți), porav (slav.)=răutăcios, a pasa (a merge), a plini (a umplé), pârâșiū (ung. peres)=acusator, pildă (ung. példă)=exemplu, prépodobnic (slav.)=sfânt, proizvolenc (slav.)=spontaneu, pamentile (slav.)=prasnicele, plaștaniță (slav.)=pânză, pristoesc (slav.)=sunt de față, pîrÿu (slav.)=mai întâiū, rudă (gintă), răduc (seamân), rubă (cârpă, petică), răsuflet (răsufflare), rost (față), a semna (a prevesti), a-și seme-na (a se asemena), sechiraș (ung. szekeres)=viziteu, căruțaș, săcălaș (ung. szakallás = tun, piuă), a scripi (a

sclipi), smărd (slav.) = țeran, stimă (lucru pretios), sa-haidac (săgétă), sămărăt (vesel), scărândivesc (mă des-gust), săvai că (macar că), să (lat. și) = dacă, sufrâncea (lat. sub+fronticella) = sprincénă, strălucóre [strălucire], sedar [lat. sed] = însă, dară, spată [sapie], smintă [smin-télă], șmag [germ. Geschmack] = gust, șar [ung. sár] = co-lore, vargă, șâlță [slav.] = laț, trăbăcie [un fel de armă], țest [lat. testum] = craniu, turtea [copăcel], tãmbar [un fel de haină], tar [sarcină], témët [temere], trufă [tru-fie], ticăitesc [ticăesc], tivénă [cârpă, petică], țohă [hai-nă femeiească], unulcinesc [fie-care], a uidi [a scăpa de pericol], urăciuire [lecuire], viu [lat. vivo] = trăesc, vir-tejesc (mă răpăd), sgaibă [bubă], sgarbură [ciobotă], zvinétă [un fel de armă de foc], ȓilesc [petrec ȓilele], zgău [trup], zbor [săbor], zboresc [mă adun].

Cităm din zăpisul dela 1665 din Piétra [Hașdeu, Arh. ist. pag. 97] unele numiri atributive ale merilor și perilor: mărul cel dulce, mărul cel tortor, mărul cel sintămăriesc, mărul cel pădureț; pěrul cel roș, pěrul cel pădureț.

Epilog.

Numerósele producțiuni literare și culturale, cari ilustréză acest veac, sunt a se atribui în mare parte încurajăreii, sprijinului și patriotismului înflăcărat al domnilor Vasile Lupu din Moldova și Ion Mateiú Bă-sărab din Muntenia, cari prin diferitele lor instituțiuni și lucrări au inlesnit progresul și au dat un impuls ad-mirabil desvóltării intelectuali. La anul 1640, Vasile Lupu

infînțază 1ma tipografie la Iași, îndemnat de o parte de mitropolitul țării: Varlaam și de cel al Chievlului Petru Movilă, care din urmă după dorința domnului, o trimite însuși, cu toate uneltele necesare. De altă parte a contribuit mult la infînțarea tipografiei românești și cărțile tipărite în l. română în Ardeal, conținând precepte calvine și luterne și tipărite din ordinul principilor Ardealului, cari cărți apoi le respândiau în toate părțile, cu scopul de a cascade aderenți pîntre Rumâni. Tot pentru acest scop *principele George Racoti, prin diploma sa din anul 1643, dă ordin tuturor episcopilor și preoților români, de sub stăpînirea sa, ca se nu se mai useze de limba slavonă, ci de cea română, atât în biserică, cât și la îngropăciuni și la orî ce felîu de funcțiuni preoțesci.* Acest fapt însemnat, nu pentru motivul din care s'a făcut, cât cu deosebire, pentru efectele mari și binefacătoare ce aũ adus literaturii române, nu a ramas nebăgat în samă de domni și înaltele persoane bisericești din țară, cari, în fața luptei la cari erău provocați din partea calvinilor și a pericolului ce amenința religiunea strămoșască dogmele calvine, considerate stricătoare și contra scripturei sfinte, se hotăresc a paralisa și combate cu propiele lor arme reul, traducend și tipărind cărți românești în țară, cu conținut ortodox răsaritean. Acesta a fost primul și cel mai puternic impuls, care a contribuit la infînțarea tipografiilor în Moldova și Muntenia, la aprovizionarea cu toate cărțile bisericesci trebuitoré cultului divin în l. română și prin acesta la eliminarea limbei slavone din biserici și afacerile de stat și la triumfarea limbei materne, atâtea veacuri oprimată și subjugată de

străinism. Din acest motiv găsim și mai toate cărțile, apărute întâi în tipografiile române, purtând un caracter religios, din care apare pericolul ce amenința religia și energia cu care se lupta contra înrădăcinării eretismului. Prin tipărirea cărților bisericești în limba română, ni s'a păstrat formele ei cele mai arhaice, comune graiului poporal din toate țările locuite de Români, și cari ne ajută indeosebi la întemeierea limbei române în diversele ei faze și epoce, căci biserica era în acele timpuri de urgie și teróre uncul aședământ cultural

Tipografia amintită s'a aședat în mănastirea Trei Ierarhi din Iași și sa numit timp îndelungat „tipografia domnescă.“ În această tipografie s'a tipărit toate cărțile amintite în bibliografie, între cari și renumita Prăvilă de legi a lui Vasile Lupu, care era un domn demn de laudă prin aceea că cultiva și proteja artele, sciințele și literatura, fiind însuși în acel timp înzestrat cu însușiri superióre. Cunoștințele sale adânci în literatura veche și nouă, în limbile clasice și orientale, precum și vederile lui pătrundetóre, ajutate de o minte puternică, inarmată de facultatea unei judecăți juste și rezonabile, apoi curajul său și iscusința în afacerile interne și externe a le țării, în organizațiunea trebilor și óstei, toate aceste ne arată pe omul superior, pe bărbatul iscusit. Ca o consecință naturală a înființării tipografiilor și ca ajutoriul ei cel mai firesc era neaperat și înființarea școlilor, fapt cerut cu imperiositate de împrejurările în care ajunsă țara în acel timp. Vasile Lupu a înțeles perfect acest fapt și prin înființarea școlilor diu Iași în mănastirea Trei-Ierarhi, a adaus memoriei sale cel mai falnic, mai măreț și mai neperitorü monument. Un ajutor fórt

insemnat la înființarea acestei scoli a dat și mitropolitul Movilă, de o parte prin indemnul și stăruința sa, de altă parte prin trimiterea eruditului arhimandrit și director al Academiei din Kiev Sofronie și a altor învățați, cari au inplut golul, ce era pe acelea vremi în țară, de ómenī cãrturari și conducători de scóle. Primele învățături, ce se primiau în acéstă scólă, erau acele de teologie, de drept, de limbele latine, grécă, română etc. Din acéstă scólă și alte aședeminte identice au eșit mulțime de ómenī învățați, cari au inlesnit cultivarea limbei materne și au contribuit în mod insemnat la promovarea literaturii, prin diferitele cãrți, hrisóve și documente, ce au lucrat și din cari mare parte ni s'aú păstrat și până în zilele nóstre.

Nu e mai puțin adevărat și aprópe de judecata fiecãruia, că un factor insemnat, care a contribuit la alungarea limbei slavone și introducerea limbei române în biserică și stat a fost și elementul grecesc, de care gema țara pe acele vremi și care, prin viclenia și intriga inherentă caracterului acestei națiunii, s'a infiltrat intocmai ca pãrãsiții sau microbii în tóte afacerile statului. Inchinarea diferitelor mánastiri din țară către bisericile grecești din răsărit a adus și mánat cetele de călugări greci din tóte părțile, cari s'aú nãpustit asupra sermanelor țării ca locustele, au alungat călugării și învățații slavonī, punénd dinșii mâna lacomă pe tot ce era bun și aducător de câscig. Din causă însă, că limba lor încă nu era cunoscută și nu o puteau nemijlocit înlocui celei slavone, e natural și firesc ca poporul să-și cultive limba maternă și scriitorii să începă a-și espune gândirile lor în l. înțelėsă și vorbită de popor.

Acest fapt însă, după modesta mea părere, nu p^ote fi nici decăt privit ca un merit al elementului grecesc și nu i s^e p^ote atribui ca o conlucrare directă și bine intenționată în desvoltarea n^ostră culturală, de órece:

1) Invadarea lor în țările române atât în acele vremi, cât și astăzi s^e face numai din scopul de a stórce țara, de a s^e inavuți, întrebuințând tot felul de mijl^oce ertate și neertate pentru ajungerea acestui scop.

2) Cronicării contimpurani Nic. Costin și Niculcea, ne descriu în cele mai negre colori ororile, supliciile oribile și impilările, la care era espus elementul autohton din partea Grecilor; prin urmare, dac^ă ar fi avut intențiuni culturale și bine voit^ore față de națiunea română, nu ar fi tratat-o în mod atât de incvisitorial. Acest tractament ne probéză însă criminala lor intențiune de a distruge și seca t^otă forța vitală a poporului, de a-l nimici și a lua ei în deplină stăpânire acest pământ inbelșugat și productiv, drept despăgubire a neproductivității patriei lor sterile.

3) Indată ce limba lor a putut fi cunoscută, ei s'au inmulțit indeajuns, au căscigat destule averi pentru a put^e corupe pe Turci, îi videm eliminând nunumaî limba română din biserică și stat, dar delăturând și pe domnii naționali de pe tronul țării, pe care apoi o au jefuit și stors în t^ote chipurile, întrebuințând culmea corupțiunii în t^ote afacerile și comiț^end cele mai inspăimântăt^ore cruđimi asupra poporului român, în decurs de un seclu.

4) Caracterul genetic al unui popor și diferitele sale aplicațiuni naturali le putem urmări și le găsⁱm apr^ope aceleași dela cea mai inaintată epocă istorică cunoscută a lui și până în đilele n^ostre. Observând acestea

la elementul grecesc, care mai invadéză și astăzi țara și urmărindu-i tóte apucăturile lui, trebuie să recunóscem fără patimă sau esagerare, că chiar și astăzi, în secolul luminei, acesti emigrați, aprópe în majoritatea lor, vinéză numai câscigul și inavușirea, fără a avea cel mai mic dor de promovarea intereselor generalí culturali a le țării, sau a contribui cu cât de puțin din avuția adunată pentru interesele națiunei române; din contră după ce le-au succes, din cauza prea marelí toleranțe a indigenilor, de a-și aduna milióne, sau emigréză inapoi în patrie, sau, fiind prea slăbiți și vrâstnici pentru acest scop, testéză averile adunate din sudórea Românului, în lipsa de mostenitori direcți aci sau în patria lor, instituțiunilor culturale din Grecia. Mii de esemple ne pot proba acéstă aserțiune. Dacă dar chiar astăzi, când și poporul nostru, tindénd a ajunge cultura și civilisațiunea apusană, este descept și veghiéză, totuși acest element tolerat spre nefericirea nóstră, lucréză în sensul amintit; ne întrebăm ce au făcut Grecii, cum au lucrat și prin ce au putut contribui la rădicarea limbei, culturei și intereselor nóstre naționali în trecutul nostru intunecat și subjugat de toți din tóte părțile? Numai cel ce crede, că aduc folóse elementele distrugătóre focul și apa, pentru lucruri și ființe; lăcustele, cari inundează ca norii, asupra producțiunilor pământului și nimicesc în câteva óre totul, lăsând în urma lor gemete și cea mai crudă nenorocire; microbii bólelor contagióse, cari seceră fără cruțare mii de vieți, lăsând cernite în doliu familii și națiuni; acela, șic, va crede din convingere, că elementul străin, și în deosebí cel grecesc, a contribuit și conlucrat direct și bine-voitor pentru desvoltarea națională și culturală în țările române.

Dupăcum Vasile Lupu în Moldova, tot astfel și Matei Băsarab în Muntenia nu a intrelăsat a da un puternic impuls dezvoltării culturale, prin diferite mijloce, îmbunătățiri și așezăminte. Bland, de un caracter energetic, drept, înzestrat cu virtuți și calități superioare, acest domnitor începu și el a regula justiția țării prin Pravile de legi, a augmenta și încuraja viața literară prin înființarea de școle și tipografii.

Maî mult însă decât contimpuranul său din Moldova, el este pătruns adânc și lucrăză cu un deosebit interes și cu mare dragoste pentru desteptarea sentimentului național, desrobirea lui de jugul străinismului grecesc, care începuse a se încuiba și înmulți și in Muntenia. Afară de acésta el este religios la culme, fundând și reparând peste 39 de biserici și mănăstiri in diferite localități.

Iar dacă vom considera, că numai aceste sfinte locașuri apărau și păstrau în acele timpuri de urgie și nevoi nu numai viețile locuitorilor, averea materială a statului și privașilor, dar și comóra intelectuală a acelor timpuri: arhitectura, pictura, sculptura, ca arte, cărțile tipărite de conținut diferit, documente, hrisóve și alte acte publice, aflate astăzi cele maî multe prin mănăstiri și cari odóre sunt de cel maî mare preț pentru timpul nostru, căci prin ele ni s'a păstrat limba și faptele străbune, atunci va trebui să admirăm marele și deosebitul interes național cultural al acestui mare și vitéz domnitor.—Ca probă a patriosmului înflăcărat, a puternicului sentiment național, ce caracteriza pe Matei vodă, precum și a aserțiunilor mele precedente, privitoare la scopul și intenșionile elementului grecesc din acele timpuri, las să urmeze motivele convocării unui săbor

al țării, chemat de voda Mateiū, dintre clerici și mirenii, *pentru culropirea stăruitoare și primejdiôsă a mănăstirilor de cătră Grecii*: „Nu cu lege sfintă, ci cu neamul, cu limba și cu moravurile cele rele, adecă Grecii, care după ce se îndurară, nici se leneviră în viața biruinței a ismenii și pune pe obicieuirile cele bune și bătrâne ale țării. . . . indrasniră a călca și obicieuirile mănăstirilor și Pravile ctitorilor domnilor bătrâni, ce au fost legiuite“¹⁾.

Iar hotărîrea săborului, prin scrisoarea și aprobarea domnescă, țice în acêsta chestiune următorele: „Cu sufletul și cu vóia a tot săborului, că acele sfînte lavre domneșci, care le au inchinat acei domni și vlădicii străini pentru mită, fără de vóia și fără de scirea neamului, le au supus metóce dajnice altor mănăstiri *din țara Grecească* și aiurea; scriem ca tóte să fie în pace de călugării străini, cărora li s'au fost dat pentru mitele lor, și *să aibă a fi acele mănăstiri pe sama țarei, precum au fost din veac*“²⁾.

Faptele amintite fórté în scurt despre acești doi domnitori ne probéză indeajuns, că pe lângă bărbații stăruitori și muncitori în direcțiune culturală în acest veac, și ei au desvoltat afară de activitatea politică istorică și o mare, puternică și roditóre muncă culturală și literară.—Pot să țic, chiar ca au fost cei mai pătrunși și mai animați pentru promovarea culturei între toți domnitorii veacului. Intréga desvoltare referitóre la acest veac și tractată în scrierea presentă de și prea scurtă și necomplectă, ne dă măcar în parte o idee lămurită despre abundenta, insemnata, variata și prețioasă comora națională culturală, ce ni s'a fundat prin producțiunile acestui veac și pe care fundament solid continuând a edifica fără intrerupere, cu același zél și devotament, să sperăm că în curund vom pute și noi ajunge și emula în cultură, civilasațiune și sciințe cu popórele culte din apus.

1 și 2). G. Misail, Epoca lui Vasile Lupu și Mateiū Băsărab p. 91 și 92.

Autorii consultați:

1. G. Bariț: „Catechismul calvinesc“, București 1879.
2. Tim. Cipariu: „Crestomatie sau Analecte Literare“, Blaj, 1868 și „Principii de limbă și scriptură“, Blaj, 1866.
3. B. P. Hașdău: „Cuvinte din bătrâni“, t. 1 și 2, București 1878/9 și „Arhiva istorică a României“, București 1864.
4. V. A. Ureche: „Miron Costin, opere complete“, București, t. I 1886, t. II 1888 și „Schife de istoria literaturii române“, București 1885.
5. Mih. Cogălniceanu: „Letopisețul Țării Moldovei“, t. I, II și III, Iași 1844, 1845 și 1846.
6. Ar. Densușanu și A. Philipide: „Istoria limbei și literaturii române“, prima tipărită în Iași la 1885, a 2^a tot acolo la 1888.
7. A. D. Xenopol: „Istoria Românilor“, t. III și IV, Iași 1890 și 1891.
8. M. Gaster: „Crestomație“, t. I și II, Lipsca 1891.
9. G. Misail: „Epoca lui Vasile Lupu și Mateiu Bășărab“, București 1866.
10. St. Dinulescu: „Notițe despre viața și scrierile metropolitilor: Varlaam și Dositeiu“, Cernăuți, broșura I. și II, 1885 și 1886.

